

บทที่ 3

เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจและทางเลือกของชาวนาไรที่ดิน
ในการหารายได้สำหรับครัวเรือนในบ้านคลอง ฉะเชิงเทรา

จากการศึกษาและการได้ลงไปสัมผัสกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาในบางท้องถิ่นเป็น ครั้งคราว แต่เดิมมานั้น เมื่อผู้ศึกษานึกถึงคำว่า "ชาวนาไรที่ดิน" "ชาวนาเช่าที่ดินทำกิน" "ชาวนารับจ้าง" แล้ว ทำให้ผู้ศึกษานึกถึง "ความยากจน" และความเป็นอยู่ของครอบครัว ชาวนาจน ซึ่งที่ผู้ศึกษาได้เคยพบเห็นมากก็คือ ถ้ามองจากภายนอก สภาพบ้านซึ่งค่อนข้างทรุดโทรม เป็นกระท่อมเล็ก ๆ หลังคามุงจาก ห้องนอน ห้องนั่งเล่น ห้องรับแขก ห้องกินข้าว ใช้รวม อยู่ในห้องเดียวกันอย่างแออัดยัดเยียด การทำมาหากินก็อาศัยการรับจ้างหาเข้ากินค่า รับจ้าง ทั่ว ๆ ไปเพราะไม่มีที่ดินทำกินของตนเอง ภาพเหล่านี้ได้มีอยู่ก่อนที่จะทำการศึกษาอย่างจริงจัง แต่เมื่อได้ลงไปสัมผัสชุมชนบ้านคลองอย่างจริงจังแล้วภาพที่คิดไว้นั้นไม่เป็นจริงอย่างที่คิดไว้เลย เพราะปรากฏว่า ชาวนาไรที่ดิน ชาวนาเช่า ชาวนารับจ้าง ในชุมชนเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้ว ไม่ได้อยู่ในสภาพดังที่วาดภาพไว้ ชาวนาในจำนวนนี้มีระดับความเป็นอยู่ต่าง ๆ กันออกไป บาง ครอบครัวสภาพบ้านค่อนข้างภูมิฐานใหญ่โตแน่นอนหนา เป็นเรือนใหญ่ 2 ชั้นใต้ถุนโล่ง มีวัว - ควาย หมู เป็ด ไก่ เลี้ยงไว้มากมาย บางบ้านมีกระทั่งรถไถ (ควายเหล็ก) ด้วย ภาพ เหล่านี้ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความฉงนใจคิดว่าตนเองคงจะศึกษามาผิดทางแล้ว จึงนึกทบทวนและ ใคร่ครวญหัวข้อศึกษาของตนอีกพักใหญ่ ก็ได้คำตอบว่า สิ่งที่เห็นนั่นคือ ผลรวมของความพยายาม ต่อสู้ดิ้นรนของชาวนานั่นเอง ซึ่งเมื่ออดีตนั้นชาวนาบางครอบครัวอาจเคยมีที่ดินของตนเองมาก่อน แต่ด้วยเหตุผลอะไรบางอย่างที่ทำให้ต้องสูญเสียที่ดินไป และด้วยความพยายามที่อาศัยเงื่อนไข ปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายใน - ภายนอกชุมชนนั่นเองที่ทำให้สภาพความเป็นอยู่ของเขาผิดไปจากภาพ ที่ผู้ศึกษาเคยวาดไว้ว่า ชาวนาไรที่ดินต้อง "จน" ชาวนารับจ้างต้อง "จน" ชาวนาเช่าต้อง "จน" แต่ก็มีชาวนาบางครอบครัวที่อยู่ในสภาพที่เรียกว่า "จน" และจากการสอบถามทัศนคติ และความคิดของชาวบ้านนั้น ครอบครัวจนจริง ๆ ในหมู่บ้านนั้น กลับเป็นชาวนาที่มีที่ดิน แต่มี ที่ดินขนาดค่อม (2 - 3 ไร่) เป็นคนแก่ ๆ ที่ต้องเลี้ยงลูกหลานอยู่กับบ้าน เพราะลูก ๆ ออก

ไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่ต้องฝากลูกไว้พ่อแม่เลี้ยงดู เงินทองก็ส่งมาบ้างไม่ส่งบ้าง นาน ๆ จะกลับมาเยี่ยมบ้านสักครั้งหนึ่ง พ่อแม่ก็แก่เฒ่าเกินกว่าจะออกไปทำงาน ทำนา ทำไร่ได้ ที่นาของตัวเองก็เลยปล่อยให้เขาเช่าต่อไปทำ ที่ดิน 2 - 3 ไร่ก็ได้ค่าเช่าเป็นข้าวเปลือกแทบไม่พอกินตลอดปี ต้องเก็บผักเก็บหญ้าหากินไปวัน ๆ เพราะเงินทองไม่ค่อยมี ภาพชีวิตและครอบครัว เช่นนี้เป็นสภาพที่ชาวบ้านเรียกว่า "จน" แต่ในชุมชนแห่งนี้ ครอบครัวที่อยู่ในสภาพนี้มีอยู่เพียง 2 - 3 บ้าน แต่ครอบครัวเหล่านี้ก็ยังคงดำรงชีพอยู่ได้มาจนถึงปัจจุบัน ผู้อาวุโสท่านหนึ่งซึ่งนับได้ว่าเป็นปราชญ์ชุมชน ได้ตอบคำถามหนึ่งของผู้เขียนซึ่งถามว่า "ในหมู่บ้านนี้ดูเห็นว่าบ้านไหน "จน" ที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับบ้านอื่น ๆ" ท่านตอบว่า "ไม่อยากจะไปว่าใครละว่า "เขาจน" มันดูถูกเขา...ถ้าเขาไม่จนจริง เคียวเขาจะมาค่าเราได้... คนเรามันไม่ "จน" หรอก ถ้า "จน" มันก็อดตายไปนานแล้ว... มันจนที่ จนทางจริง ๆ แต่มันไม่จนปัญญากรอก ถ้ามันจนปัญญา... มันไม่อยู่ถึงปานนี้หรอก มันตายไปนานแล้ว"!!??¹

ดังนั้นในชุมชนบ้านคลองจิ่งไม่มีคนจน (จนหนทาง - จนปัญญา ตามคำกล่าวของปราชญ์ผู้เฒ่า) แต่ก็มีคนในชุมชนนี้มีชีวิตที่มีสภาพความเป็นอยู่ที่ต้องดิ้นรนต่อสู้มากกว่าคนอื่น ๆ เพราะหากไม่ต่อสู้ไม่ดิ้นรนออกทำมาหากิน มัวแต่นั่งงอมืองอเท้า ก็คงต้องจนและตายไปอย่างที่ท่านผู้เฒ่ากล่าวไว้ โดยเฉพาะกับครอบครัวชวานาที่เคยมีที่ทำกินหรือไม่มีที่ทำกินเลย ชวานาเหล่านี้มีกระบวนการต่อสู้อย่างไร และอาศัยเงื่อนไขปัจจัยอะไรบ้างภายใต้สภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนและผลที่ปรากฏในสภาพปัจจุบันต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของเขาจึงเป็นเรื่องที่ผู้ศึกษาจะนำเสนอในโอกาสนี้

สภาพของชวานาไร่ที่ดินที่บ้านคลอง

จากการสำรวจและสอบถามพบว่ามีจำนวนชวานาไร่ที่ดินที่บ้านคลองทั้งสิ้น 19 ครัวเรือน คิดเป็น 1 ใน 4 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดของชุมชน (86 ครัวเรือน) ส่วนจำนวนสมาชิกของครอบครัวชวานาไร่ที่ดินทั้งหมดมีถึง 108 คน นับเป็น 1 ใน 4 ของจำนวนประชากรทั้งหมดของหมู่บ้าน (482 คน)

¹ สัมภาษณ์ นายกล่อม โสมพันธุ์, 13 กุมภาพันธ์ 2531.

ทำไมจึงไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง? จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทั้ง 19 ครัวเรือน พบสาเหตุของการที่ดินเองไม่มีที่ดินว่ามีลักษณะแตกต่างกันออกไปดังนี้คือ

ตารางที่ 5

สาเหตุการไร้ที่ดินของชาวบ้านคลอง

ที่มาของชาวไร่ที่ดิน	จำนวน
1. ไม่มีที่ดินมาแต่เดิม	10
2. ขายที่ดินเพื่อนำไปชำระหนี้สิน	1
3. จำนวน/ชายฝากที่ดินกับนายทุนแล้วหลุดไป	2
4. พ่อแม่ยังไม่แบ่งมรดกให้	5
5. สามีตาย ญาติสามียึดที่ดินกลับไป	1
รวมทั้งสิ้น	19

จากตารางข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นว่าสาเหตุของการไร้ที่ดินของชาวบ้านคลองนั้น มีสาเหตุมาจากชาวไร่ไม่มีที่ดินมาแต่เดิมเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีที่ดินมาแต่เดิมนั้นเนื่องมาจากว่าคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ (รุ่นแรก - รุ่นสอง) ที่มาตั้งถิ่นฐานแรกนั้นมีที่ดินในกรรมสิทธิ์ที่มีโฉนดคั้นน้อยมาก ถึงแม้ว่าแต่เดิมจะทำกินได้อย่างค่อนข้างเสรี จับจองเท่าไรก็ได้แต่ในสมัยนั้น ชาวบ้านก็ยังผลิตเพื่อบริโภคเป็นส่วนใหญ่ก็ผลิตแต่พอกิน ชายบ้านนิดหน่อย อีกทั้งกำลังแรงงานแต่ละครอบครัวก็มีไม่มาก เนื่องจากลูก ๆ (คนรุ่นที่สาม - สี่) ก็ยังเล็กอยู่ จึงทำในพื้นที่ขนาด 5 - 10 ไร่ ส่วนที่เคยจับจองไว้นั้น มาภายหลังเมื่อเริ่มมีการผลิตเพื่อขาย (นับจากปี 2470 เป็นต้นมา) สภาพความเป็นอยู่ก็เริ่มแข่งขันกันมากขึ้น เริ่มมีการยืมทุน เป็นหนี้เป็นสิน และมีการขายที่ดินแก่นายทุนในพื้นที่ในราคาถูก ก็ขายที่ดินซึ่งเคยจับจองไว้มากมายนั่นเอง หลงเหลือตกทอดมาเพียงไม่กี่ไร่ ก่อนตายก็ทำมรดกทิ้งไว้ให้ลูกหลาน บางรายก็ตายก่อนทำมรดก ลูก ๆ ก็ต้องมา

แบ่งปันกันเองตามแต่ว่าจะตกลงกัน² ดังนั้นรายที่ไม่มีที่ดินในปัจจุบันนี้ก็เพราะว่า มรดกที่ดินของพ่อแม่มีน้อยไม่พอแบ่งแก่ลูกหลานทุกคน บางรายก็ได้เฉพาะบริเวณที่ดินปลูกบ้านซึ่งก็เป็นบ้านเดิมของพ่อแม่ตนเอง บางคนก็อาศัยเนื้อที่ปลูกบ้านในบริเวณที่ของพี่น้อง แต่ไม่มีที่นา

ส่วนสาเหตุรองลงมาก็คือ พ่อแม่ยังไม่แบ่งมรดกให้ พ่อแม่รุ่นนี้เป็นคนรุ่นที่สาม (อายุอยู่ในราว 50 ปีขึ้นไป) ชาวนาไรที่ดินกลุ่มนี้ จะเป็นครอบครัวของลูกชายหรือลูกสาว ซึ่งแต่งงานแล้วแยกครัวเรือนออกจากครอบครัวของพ่อแม่ แต่ก็อาศัยอยู่ใกล้ ๆ บ้านของพ่อแม่ โดยอาศัยบริเวณที่ดินของพ่อแม่ปลูกบ้านและก็เช่าที่ดินของพ่อแม่ทำกินด้วย

ส่วนสาเหตุอื่นที่น่าสนใจก็คือ การขายที่ดินเพื่อนำไปชำระหนี้ เนื่องจากแต่เดิมนั้นตนเองและสามีมีที่ดิน 12 ไร่ แต่ภรรยาพ่อแม่ (คนรุ่นแรก) นั้น ก็ได้เป็นหนี้เขาอยู่ ก็พอกพูนมาเรื่อย ๆ ตอนหลังสามีตายไปจากนั้นสมาชิกในครัวเรือนก็ล้มป่วยอีก จำเป็นต้องใช้เงินมากก็เลยขายที่ดินไป ส่วนอีกรายหนึ่งนั้นเป็นคนมาจากบ้านอื่น มาแต่งงานอยู่กินกับสามีซึ่งเป็นคนบ้านคลองตอนแรกฝ่ายสามีก็มีที่ดินซึ่งได้รับมรดกจากพ่อแม่มา แต่เมื่อสามีตายจากไป ทางญาติฝ่ายสามีก็มายึดที่ดินกลับไปบอกว่าจะเอาไปบำเรอสามีใหม่ ตัวเองก็ฟ้องร้องไม่ได้เพราะไม่ได้จดทะเบียนสมรสตามกฎหมาย

อีกสาเหตุหนึ่งซึ่งดูจะเป็นเรื่องที่ชาวนาโดยทั่ว ๆ ไปมักจะคุ้นเคย แต่สำหรับที่บ้านคลองนับว่ามีอยู่น้อยมาก คือ การขายฝากและการจำนองที่ดินกับนายทุนหมู่บ้านหรือญาติพี่น้องไว้แล้วไม่สามารถชำระหนี้คืนได้ตามกำหนดเวลาทำให้ที่ดินถูกยึดไป กรณีพื้นที่บ้านคลองนั้นมีอยู่ 2 ราย แต่เกิดขึ้นในเวลาที่แตกต่างกันกล่าวคือ รายแรกเป็นคนรุ่นที่สอง เป็นแม่เฒ่าอายุ 73 ปี พ่อเป็นชาวเขมร แม่เป็นคนไทย - จีน แต่งงานกับสามีซึ่งเป็นคนบ้านอื่น สามีไม่มีที่ทางอะไร ตนเองก็ไม่ได้รับมรดกที่ดินจากพ่อแม่ มีน้องชายซึ่งสืบทอดมรดกที่ดินของพ่อแม่ ตนกับสามีต้องซื้อที่ดินของน้องชายมาทำกิน แต่ก็ต้องเอาไปจำนองน้องชายไว้เนื่องจากต้องการทุนมาทำนา เพราะต้องลงทุนมากด้วยเหตุที่ตนเองและสามีไม่มีบุตร ต่อมาสามีเสียชีวิต ตนเองไม่มีกำลังพอจะดูแลที่ดินซึ่งจำนองไว้ก็ไม่สามารถส่งดอกผลและเงินต้นได้ทันเวลา น้องชายจึงยึดที่ดินกลับคืนไป

¹ สัมภาษณ์ นายประสาร ทองประเสริฐ, 10 กุมภาพันธ์ 2531.

ปัจจุบันก็มีที่ดินเฉพาะที่ปลูกบ้านเท่านั้นซึ่งพ่อแม่ยกให้ ส่วนอีกรายหนึ่งเป็นคนรุ่นที่สาม อายุราว 57 ปี ปู่มาจากเขมรโดยตรงเข้ามาจับจองที่ดินกว่า 100 ไร่ พ่อรับมรดกต่อมามีมาถึงช่วงของตนเองขณะนั้นอายุน้อยไม่รู้เรื่องราว พ่อแบ่งมรดกให้ก่อนจะเสียชีวิต แต่น้องชายของพ่อมาเอาที่ดินทำกินไปโดยจับมือเซ็นโฉนด ต่อมาตนเองก็ได้รับมาจากทางแม่ประมาณ 18 ไร่ ทำกินมาจนในปี 2500 ซึ่งเป็นภาวะที่แล้งจัดติดต่อกัน 2 - 3 ปี ทำให้การทำมาหากินฝืดเคือง ต้องออกหารับจ้างนอกพื้นที่ ตนเองและครอบครัวเดือดร้อนเรื่องเงินทอง เพราะมีลูกหลายคน ก็นำไปขายฝากกับนายทุนหมู่บ้าน กำหนดชำระคืน 3 ปี เพื่อนำเงินมาใช้และใช้หนี้เดิม ซึ่งรุ่นพ่อ - แม่ติดค้ำนายทุนไว้ด้วยประมาณ 5 พันบาท ภายหลังเมื่อครบกำหนดตนเองไม่สามารถชำระคืนได้จึงถูกยึดที่ดินไป ชาวนารายนี้เล่าว่าที่ดินของชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ถูกยึดไปเพราะการขายฝากและจำนองเป็นส่วนใหญ่นับแต่อดีต เนื่องจากชาวบ้านนำที่ดินบางส่วนของตนไปจับจอง/ขายฝากไว้ ทำให้ชาวบ้านมีที่ดินเหลืออยู่คนละไม่มาก (5 - 10 ไร่) ไม่พอที่จะแบ่งมรดกให้ลูกหลานอย่างทั่วถึงกัน³

เมื่อประมวลภาพของสาเหตุการไร้ที่ดินของชาวนาแล้ว ก็พอจะสรุปได้ในเบื้องต้นได้ว่า มีดินเหตุมาจากการที่คนรุ่นพ่อ - แม่มีที่ดินจำนวนไม่มาก แต่มีลูกหลานมาก จึงไม่พอที่จะเฉลี่ยแบ่งกันให้ทั่วถึง เหตุที่มีที่ดินน้อยก็เพราะว่า ส่วนหนึ่งคือ เมื่อแรกเข้ามาบุกเบิกก็จับจองที่ดินไว้มาก แต่ก็มีกำลังที่จะดูแลและผลิตได้จำนวนหนึ่งเท่านั้นเพราะยุคแรกนั้นเป็นการผลิตเพื่อบริโภคและแลกเปลี่ยนกันภายในเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีการซื้อขายบ้างก็จำเป็นต้องลงทุนลงแรงมาก จึงจำเป็นต้องใช้เงินลงทุนก็นำที่ดินบางส่วนไปขาย/ไปจำนอง/ไปขายฝากบ้าง แต่เมื่อไม่สามารถส่งคืนเงินต้นได้ตามเวลา ที่ดินบางส่วนนั้นก็ต้องถูกยึดไป เหลือเพียงเฉพาะที่ดินเองพอจะทำกินเท่านั้น พอมาถึงรุ่นลูกก็ไม่สามารถที่จะเฉลี่ยแบ่งกันได้อย่างทั่วถึง อีกส่วนหนึ่งก็คือ เป็นสมัยของคนรุ่นลูกซึ่งสืบทอดมรดกมา ก็เผชิญปัญหาการทำมาหากินเช่นเดียวกับรุ่นพ่อ ต้องนำที่ดินไปฝากขาย/จำนองไว้ ภายหลังก็ถูกยึดไปอีก และมีบางส่วนที่มีสาเหตุจากเครือญาติ แต่ไม่ใช่เป็นญาติฝ่ายตน และตนเองก็ไม่ใช่ลูกหลานของคนในหมู่บ้าน อีกทั้งข้อผูกมัดทางกฎหมาย (ทะเบียนสมรส) ก็ไม่มีที่จะนำมาอ้างสิทธิ จึงต้องตกอยู่ในสภาพชาวนาไร้ที่ดินในที่สุด

³ สัมภาษณ์ นายประसार ทองประเสริฐ, 10 กุมภาพันธ์ 2531.

สภาพปัจจุบันชาวนาไร่ที่ดินค้ำรังซีพอยุ่อย่างไร เมื่อไม่มีที่ดินทำกิน? จากสาเหตุต่าง ๆ ของการไม่มีที่ดินทำกินที่กล่าวมาและจำนวนครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินที่ปรากฏตามตัวเลขนั้น ปรากฏการณ์ที่โต้พบเห็นจากการสังเกต/สอบถามสภาพความเป็นอยู่ และศึกษาลักษณะการทำมาหาเลี้ยงชีพของชาวนาไร่ที่ดิน พอที่จะจำแนกให้เห็นได้ดังนี้คือ

ตารางที่ 6

ลักษณะการทำมาหาเลี้ยงชีพของชาวนาไร่ที่ดินที่บ้านคลอง

ลักษณะการทำมาหาเลี้ยงชีพ	จำนวน
1. เข้าที่ดินทำกินในพื้นที่ - นอกพื้นที่ และรับจ้างในและนอกพื้นที่	9
2. รับจ้างอย่างเดียวในพื้นที่ - นอกพื้นที่	10

จากภาพที่ปรากฏในชุมชนบ้านคลองนั้น ชาวนาไร่ที่ดินส่วนใหญ่มีลักษณะการทำมาหาเลี้ยงชีพเพื่อหารายได้สำหรับครอบครัวอยู่ 2 แบบใหญ่ ๆ กล่าวคือ แบบแรกเป็นการเข้าที่ดินทำกินภายในพื้นที่และนอกพื้นที่ โดยมีลักษณะการเข้าที่ดิน 2 ลักษณะคือ

- การเข้าที่ดินภายในพื้นที่ โดยเข้าที่ดินของนายทุนหมู่บ้าน 1 ราย เข้าที่ดินของนายทุนนอกหมู่บ้าน 1 ราย ซึ่งมาซื้อที่ดินในหมู่บ้านทั้งไว้ นอกนั้นเป็นการเข้าที่ดินของพ่อแม่และญาติพี่น้อง 5 ราย
- การเข้าที่ดินภายนอกพื้นที่ โดยเข้าที่ดินของนายทุนนอกพื้นที่ 1 ราย และเข้าที่ดินของญาติ (พี่ชายของลูกเขย) 1 ราย

อัตราค่าเช่านา

- การเช่านาในพื้นที่ในกรณีของนายทุนใน - นอกหมู่บ้านนั้นจะคิดค่าเช่า 10 ถังต่อไร่ (ปกติไร่หนึ่งจะได้ข้าวประมาณ 30 - 40 ถัง) ซึ่งเป็นการคิดส่วนแบ่งประมาณ 1 ใน 3 หรือ 1 ใน 4 ของผลผลิตทั้งหมด เนื้อที่เช่านาประมาณ 10 ไร่ขึ้นไป

ในกรณีการเช่าที่ดินจากพ่อแม่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบรรดาลูกหรือลูกเขยซึ่งแยกครัวเรือนออกมาจากบ้านพ่อแม่หรือพ่อแม่สามีหรือพ่อแม่ภรรยา แต่ก็อาศัยอยู่ใกล้ ๆ กับบ้านพ่อแม่ ได้อาศัยที่ทางทำกิน มีอยู่ 5 รายด้วยกัน ซึ่งบางรายพ่อแม่ก็ไม่คิดค่าเช่า แต่บางรายพ่อแม่ก็จะคิดค่าเช่าในระหว่างไร่ละ 5 - 10 ถัง ส่วนการเช่าที่ดินญาติพี่น้องก็อยู่ในอัตราไร่เรียกกันคือ ประมาณ 10 ถังต่อไร่

- ส่วนในบางกรณีการเช่าที่ดินภายนอกพื้นที่โดยเช่าที่ดินของนายทุนนอกพื้นที่ในกรณีนั้นนับว่าเป็นกรณียกเว้น เนื่องจากนายทุนดังกล่าวเป็นนายทุนนายหน้าซื้อขายที่ดิน ซึ่งได้ติดต่อผ่านผู้นำชุมชน ดังนั้นหลังจากที่ซื้อที่ดินไว้แล้ว ก็จะฝากให้ผู้นำชุมชนให้ช่วยสอดส่องดูแลมิให้มีการลักลอบขโมยหน้าดินโดยตอบแทนด้วยการให้ผู้นำชุมชนได้เข้าไปใช้สิทธิในที่ดินนั้นโดยไม่คิดค่าเช่าแต่อย่างใด รายนี้เช่าที่ดินทำกินไว้ประมาณ 100 กว่าไร่ และยังนำที่ดินไปให้ญาติพี่น้องเช่าต่อโดยคิดอัตราค่าเช่าในอัตราท้องถิ่นด้วย

ชาวนาเหล่านี้มิได้มีอาชีพเฉพาะการทำนาโดยการเช่านาอย่างเดียว ทุกครอบครัวจะมีอาชีพเสริมอื่น ๆ อีกด้วยคือ การรับจ้างทั้งในพื้นที่และนอกเขตพื้นที่ แต่ก็มีชาวนาไร่ที่ดินส่วนหนึ่งซึ่งมีอาชีพรับจ้างเพียงอาชีพเดียว

แบบที่สองของลักษณะการทำมาหาเลี้ยงชีพของชาวนาไร่ที่ดินคือ อาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งแบ่งเป็นการรับจ้างในพื้นที่และนอกพื้นที่ ซึ่งครอบครัวที่มีอาชีพรับจ้างอย่างเดียวมีอยู่ 10 ครอบครัว ในจำนวนนี้รับจ้างในพื้นที่ 1 ครอบครัว รับจ้างนอกพื้นที่ 1 ครอบครัว และรับจ้างทั้งใน - นอกพื้นที่ 8 ครอบครัว

จากลักษณะของการทำมาหาเลี้ยงชีพดังกล่าวของชาวนาไร่ที่ดินนี้ เราได้พบเห็นสภาพความแตกต่างของความเป็นอยู่ของเขาเหล่านั้นด้วย กล่าวคือ มีชาวนาไร่ที่ดินส่วนหนึ่งมีฐานะความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างดี และดีกว่าอดีตที่ตนเองต้องประสบมา ชาวนาส่วนนี้มีลักษณะของการหาเลี้ยงชีพที่หลากหลายทั้งการเช่าที่ดินทำกิน และออกไปรับจ้างทั้งในและนอกพื้นที่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ช่วยให้เขามีรายได้จากหลายทางซึ่งมาช่วยเหลือจนเจ้าครอบครัวบางครอบครัวปลอดหนี้สิน ในขณะที่บางครอบครัวยังต้องต่อสู้ดิ้นรนต่อไปท่ามกลางความเหน็ดเหนื่อย บางครอบครัวต่อสู้ดิ้นรนด้วยการรับจ้างมาตลอดชีวิตของตนเองไม่เคยได้พักผ่อนนอนสบาย เพราะหยุดพักงาน

ก็เท่ากับพักเงิน ไม่มีรายได้มาใช้จ่าย บางครั้งก็ต้องไปกู้หนี้ยืมสินมาแล้วจึงทำงานหาเงิน มาชดใช้เขาไปวัน ๆ หนึ่ง ดูเหมือนพันธนาการเหล่านี้มีความต่างระดับกันอยู่ในกลุ่มของชาวนา ไร่ที่คืนที่กล่าวมา จึงน่าที่จะศึกษาต่อไปว่า สาเหตุของความแตกต่างในฐานะและความเป็นอยู่ ของชาวนาเหล่านั้นมาจากไหนเหมือนกับเป็นการย้อนกลับไปศึกษาดูกระบวนการของการเปลี่ยน ผ่าน นับหลังจากที่ชาวนาไม่มีที่ดินแล้วพวกเขาได้นำพาครอบครัวพ้นฝ่าอุปสรรคของหนามชีวิต มาได้อย่างไร เขาได้อาศัยเงื่อนไขและปัจจัยอะไรบางอย่างที่ทำให้เขาค้ำรงชีวิตมาจนถึงปัจจุบัน และมีข้อจำกัดอะไรบางอย่างที่ทำให้เกิดความแตกต่างในกระบวนการต่อสู้ของแต่ละครอบครัว ซึ่ง นำมาสู่ความแตกต่างในสภาพความเป็นอยู่และการทำมาหาเลี้ยงชีพของเขาเหล่านั้น

ศึกษากระบวนการแสวงหาทางเลือกของชาวนาไร่ที่คืน จากกรณีศึกษา 19 ครอบครัว

หลังจากที่ชาวนาไม่มีที่ดินของตนเองอันเนื่องมาจากสาเหตุที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ละครอบครัวได้ต่อสู้ดิ้นรนอย่างไรจนกระทั่งมาสู่สภาพที่เห็นและดำรงอยู่ดังได้ชี้แจงมา ซึ่ง การนำเสนอในที่นี้จำเป็นที่จะต้องพิจารณาจากลักษณะของการทำมาหาเลี้ยงชีพของครอบครัว ชาวนาไร่ที่คืนในสภาพการณ์ปัจจุบันเพื่อสืบย้อนไปถึงเบื้องหลังของปรากฏการณ์เหล่านั้น

ลักษณะของการทำมาหาเลี้ยงชีพของชาวนาไร่ที่คืนเท่าที่ปรากฏจากจำนวน 19 ครอบครัว สามารถจำแนกอย่างละเอียดได้ดังนี้คือ

(1) เข้าที่นาทำและรับจ้างใน - นอกพื้นที่	9	ครอบครัว
(2) รับจ้างอย่างเดียวในพื้นที่	1	ครอบครัว
รับจ้างอย่างเดียวนอกพื้นที่	1	ครอบครัว
รับจ้างอย่างเดียวใน - นอกพื้นที่	8	ครอบครัว

ในการนำเสนอกรณีศึกษาของครอบครัวชาวนาไร่ที่คืนในแต่ละกรณีนั้นผู้ศึกษาได้พยายาม ศึกษาถึงเงื่อนไข/ปัจจัยเบื้องหลังของทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนของชาวนาใน ลักษณะต่าง ๆ และข้อมูลเบื้องต้นต่าง ๆ ที่จะช่วยให้วิเคราะห์ได้ว่า อะไรคือเงื่อนไข/ปัจจัย เบื้องต้นของทางเลือกของชาวนาและอะไรคือข้อจำกัดในการหารายได้สำหรับครอบครัวของแต่ละกรณีนั้น ผู้ศึกษาได้นำแนวความคิดในการวิเคราะห์การกระทำของบุคคล ของ Talcott Parsons และแนวคิดอื่น ๆ ที่กล่าวไว้แต่เบื้องต้นมาเป็นแนวทางในการเก็บข้อมูล

ในการวิเคราะห์การกระทำของชาวนาไร่ที่ติดดังกล่าวนี้ ผู้ศึกษาได้พยายามที่จะ นำเสนอข้อมูลการต่อสู้ดิ้นรนของชาวนาไร่ที่ติด - ภายหลังจากการสูญเสียที่ดินไปแล้ว โดยได้ พิจารณาจากการจัดกลุ่มลักษณะของการทำมาหาเลี้ยงชีพของชาวนาไร่ที่ติดในสภาพการณ์ปัจจุบัน เพื่อสืบย้อนไปถึงกระบวนการแสวงหาทางออกของชาวนา ก่อนที่จะมามีสภาพการดำรงอยู่ใน ปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

ชาวนาไร่จ้างในและนอกพื้นที่

- รับจ้างในพื้นที่

กรณีที่ 1 นางเหลื่อม พรสวัสดิ์ บ้านเลขที่ 35 อายุ 73 ปี เล่าให้ฟังว่า หลังจากพ่อแม่ซึ่งเป็นคนบ้านคลองเสียวีตลง ได้ยกมรดกให้กับน้องชาย ส่วนตัวเองไม่ได้ อะไรเพราะแต่งงานแยกครอบครัวมาอยู่กับสามีก่อน เนื่องจากสามีเป็นคนบ้านอื่นจึงต้องเช่า ที่ทำกินจากเพื่อนบ้านละแวกใกล้เคียง และมีที่ดินเฉพาะที่ปลูกบ้านเป็นของตัวเอง เมื่อน้อง ชายได้รับมรดกได้ไปขอซื้อที่ดินต่อจากน้องชายมาเป็นของตนเอง ต่อมาสามีล้มเจ็บแล้วเสียชีวิตลง ทำให้ประสบความสำเร็จลำบากในการทำมาหากินเพราะไม่มีกำลังแรงงาน (นางเหลื่อม เป็นหมัน) ทำนาก็ต้องจ้างแรงงานทุกขั้นตอน จนต้องเอาที่ดินที่ซื้อมานั้นกลับไปจำนองกับน้อง ชายอีก เพื่อเอาเงินมาลงทุน แต่ก็ทำต่อไปไม่ไหวเป็นหนี้สินถึง 1.2 แสนบาท ไม่สามารถ ส่งคืนเงินเป็นค่าไถ่คืนที่ดินได้ ในที่สุดน้องชายจึงมายึดที่ดินผืนนั้นกลับคืนไปและเป็นสาเหตุของ การไร่ที่ติดในที่สุด แต่แม้ทุกวันนี้จะมีหนี้สินตกค้างอยู่ น้องชายก็ยังให้ความช่วยเหลือโดยส่ง เป็นข่าวสารปิลละ 40 ถึง หลังจากถูกยึดที่ดินไปนั้น นางเหลื่อมมีอาชีพรับจ้างมาโดยตลอด ทำน้าบ้าง หาบน้ำ ขุดดินบ้าง เพื่อหาเงินมาซื้อกับข้าวกิน เพิ่งจะมาเลิกเมื่อ 3 ปีให้หลัง นี้เอง ก็ได้อาศัยน้องชายแท้ ๆ คนหนึ่งและพี่น้องทางฝ่ายพ่อ 2 - 3 คน คอยดูแลในเรื่อง การกินอยู่ เพราะอยู่ตัวคนเดียว "เขาก็ส่งเสียให้บ้าง เรากินไม่มาก.. ตัวคนเดียว" ทุกวันนี้ได้ช่วยหลาน ๆ หาบน้ำบ้าง เก็บผักหญ้ามาหุงหากินไปวัน ๆ "ยังดิ้นะ ที่เขายังให้ ทาน บางคนเขาไม่ให้เลย" นางเหลื่อมกล่าวอย่างค่อนข้างปลงกับชีวิตว่า "วันไหนแผงกัน หน้าบ้าน (ประตูเปิด - ปิด = ผู้เขียน) ไม่เปิดก็แสดงว่า ยายนอนตายแข็งที่อยู๋ในบ้านแล้ว"

- รับจ้างใน - นอกพื้นที่

กรณีที่ 2 นางแดงอ่อน มนตรีรักษา บ้านเลขที่ 16 อายุ 48 ปี เล่าว่า เมื่อ 30 ปีก่อน สามีซึ่งเป็นคนบ้านคลองออกไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่ได้พบแล้วขอแต่งงานกับคนซึ่งเป็นคนบ้านอื่น แล้วพากลับมาทำนาในที่ดินส่วนของสามีอยู่กินกันมาจนมีลูกด้วยกัน 3 คน สามีก็มาตายจากไป โดยที่ลูกยังเล็ก ๆ นางก็ต้องเลี้ยงดูลูก เมื่อสามีตายญาติฝ่ายสามีก็มายึดที่ดินคืนไปหมด อ้างว่าเกรงนางแดงอ่อนจะเอาไปบำเรอสามีใหม่ เนื่องจากไม่ได้จดทะเบียนสมรสกับสามีจนเรียกร้องอะไรก็ไม่ได้ จะฟ้องร้องก็ไม่อยากเป็นคดีความ (แต่กรณีนี้ทำให้นางแดงอ่อนกับญาติฝ่ายสามีไม่มองหน้ากันมาหลายปีทีเดียว) จึงต้องออกรับจ้างเลี้ยงลูกโดยขอให้แม่ของตนมาช่วยเลี้ยง - หลานที่บ้านซึ่งเหลือเป็นสมบัติชิ้นเดียว (บ้าน - ที่ดิน) ที่ญาติฝ่ายสามียังทิ้งไว้ให้บ้างเพราะเห็นแก่หลาน ซึ่งก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้นางแดงอ่อนยังไม่ย้ายหนีไปอยู่บ้านแม่ ซึ่งก็ลำบากและคับแคบเกินกว่าจะรับสมาชิกใหม่เพิ่มเพราะน้องชายเอาสะใภ้มาอยู่ด้วย จนกระทั่งในปีที่มีการชุกคลองชลประทาน บึงเอิญคลองต้องผ่านบริเวณที่บ้าน จึงจำเป็นต้องรื้อบ้าน ได้ค่ารื้อถอน 4,000 บาท นางแดงอ่อนได้ใช้เงินนี้ในการซื้อที่ปลูกบ้านไว้ 1 งาน ราคา 500 บาท รื้อบ้านเก่ามาปลูกสร้าง และใช้เงินจำนวนนี้เองเป็นทุนในการใช้จ่ายและออกมาหางานทำ และได้พบกับสามีใหม่ ซึ่งเป็นคนขับรถรับจ้างตามบ้าน ช่วงนั้นลูก ๆ ของนางก็เริ่มเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้ว อยู่ในวัย 15 - 18 ปี นางจึงกลับมาอยู่บ้านพร้อมกับสามีใหม่ และมีลูกอีก 1 คน ช่วงนี้เองที่ลูก ๆ เริ่มออกหางานรับจ้างบ้าง ปัจจุบันลูกสาวคนโตวัย 28 ปีนั้น ลูกสาวเพื่อนบ้านซึ่งโตมาด้วยกันชวนไปเป็นลูกจ้างสะพานปลาที่มหาชัย และต่อมาก็แต่งงานกับพ่อค้าขายผักที่ตลาด และมีแนวโน้มว่าจะตั้งถิ่นฐานนอกหมู่บ้านด้วย นาน ๆ จะกลับมาเยี่ยมแม่สักครั้ง ส่วนลูกชายคนที่สองอายุ 25 ปี เข้ากลุ่มช่างไม้ - ช่างปูนในหมู่บ้าน ออกรับจ้างติดตามไปกับกลุ่มเคยไปถึงจันทบุรี ตอนนั้นก็กลับมารับจ้างในหมู่บ้านเพราะเป็นช่วงรองาน ส่วนลูกสาวคนที่สามวัย 24 ปี คนนี้ลูกของเพื่อนบ้านซึ่งไปทำงานอยู่โรงงานทำพัดลมที่กรุงเทพฯ มาแนะนำชักชวนให้ไปทำด้วยกัน เพราะเห็นว่าไม่มีอะไรทำและก็อยากได้เพื่อนบ้านเดียวกันอยู่ใกล้ เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยจะได้ส่งข่าวบอกทางบ้านได้ ดังนั้นนางแดงอ่อนจึงมีโอกาสเลี้ยงลูกน้อยที่เกิดจากสามีใหม่ โดยได้รับเงินช่วยเหลือจากทั้งลูกและสามี บ้านหลังที่เห็นอยู่ปัจจุบันได้รับการปรับปรุงต่อเติมซ่อมแซมก็ด้วยน้ำพักน้ำแรง

ของลูก ๆ โดยใช้เวลากว่า 8 ปี ปัจจุบันนางมีภาระดูแลเลี้ยงหลานซึ่งเป็นลูกซึ่งเกิดจาก ลูกสาวคนโตที่อยู่มหาชัย ส่วนลูกที่เกิดจากสามีใหม่ขณะนี้อายุ 10 ขวบ กำลังเรียนหนังสืออยู่ในหมู่บ้านนั่นเอง ภาวะการเป็นอยู่ปัจจุบันก็ไม่ได้เป็นหนี้เป็นสินใคร นางกล่าวว่า "ทำงานรับจ้างดีกว่า.. ทำนาเองมีโอกาสเป็นหนี้ จนที่ (ดิน) หลุด"

กรณีที่ 3 นางเรือง วาโสม บ้านเลขที่ 31 อายุ 84 ปี เป็นคนรุ่นที่สอง นับเป็นคนดั้งเดิมของหมู่บ้านนี้ สามีเป็นคนบ้านอื่น มาแต่งงานอยู่กินกันเมื่อ 60 ปีก่อน โดยอาศัยทำนาอยู่กินกับครอบครัวของพ่อแม่ จนมีลูกด้วยกัน 6 คน สมัยอยู่กับพ่อแม่นั้น ครอบครัวก็เริ่มเป็นหนี้สินบ้างแล้ว จากปัญหาการทำกิน เมื่อพ่อแม่เสียชีวิตลงหนี้สินก็ยังคงติดค้างอยู่ แต่ก็ยังช่วยกันทำนาหาเลี้ยงตัวเองและลูก ๆ จนกระทั่งสามีตายจากไปทั้งหมดกับลูก ๆ ไว้พร้อมหนี้สิน ประกอบกับคนในครอบครัวมีปัญหาเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยต้องเสียเงินทองเป็นค่ารักษาพยาบาล จึงไปขอยืมยืมจากนายทุนหมู่บ้าน ซึ่งมีที่ดินขณะนั้น 12 ไร่เป็นหลักประกัน ต่อมาทำมาหากินไม่ไหวล่าพังแม่ - ลูก หนี้ก็มากขึ้น จำเป็นต้องขายที่ดินให้แก่นายทุนไปเหลือเงินอยู่บ้านเป็นค่ากินอยู่และเป็นทุนสำหรับลูก ๆ ออกหางาน ส่วนบ้านและที่ดินซึ่งอาศัยอยู่ขณะนี้เป็นที่ซึ่งอาศัยพี่ชายของตนเองอยู่

เมื่อไม่ได้ทำนาเพราะไม่มีที่ดิน ไม่มีทุน ก็ออกรับจ้างใน - นอกพื้นที่ ทั้งครอบครัว ซึ่งโต ๆ กันแล้ว ลูกสาวคนโต "ป้าพิมพ์" ปัจจุบันอายุ 63 ปี เดิมก็รับจ้างทำนาในหมู่บ้านแล้วออกไปรับจ้างทำไร่ ต่อมาแต่งงานและย้ายไปอยู่กับสามีที่หมู่บ้านอื่น ๆ เมื่อสามีตายไม่รู้จะพึ่งใคร ก็กลับมาหาผู้เป็นแม่ รับจ้างทำนาและรับจ้างทั่ว ๆ ไป โดยไม่มีลูกกับสามี ส่วนลูกชายอีก 5 คน ก็ออกรับจ้างมาตั้งแต่เริ่มวัยหนุ่ม ส่วนใหญ่อาศัยงานเลี้ยงชีพในพื้นที่เป็นงานรองจากการรับจ้างทำนา ด้วยเหตุที่แม่ไม่มีทุนรอนอะไร ดังนั้นลูก ๆ ต้องชวนช่วยหางานหาเงินกันเอง เงินทองที่สะสมไว้ก็เป็นทุนออกหางานภายนอก โดยอาศัยติดกลุ่มเพื่อนออกไป คือการอาศัยเป็นลูกมือช่างไม้ในหมู่บ้าน ฝึกฝนจนชำนาญ ก็ออกไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่บ้าง ภายหลังก็แยกครอบครัวออกไปตั้งหลักฐานของตนเอง ลูกชาย 2 คน หาเลี้ยงตัวเองและครอบครัว โดยปลูกบ้านอยู่ใกล้ ๆ บ้านนางเรือง อีกสองคนออกมาทำงานโดยเกาะตามกลุ่มเพื่อนออกมาหางานกรุงเทพฯ เป็นลูกจ้างโรงซ่อมรถ โรงซ่อมเครื่องไฟฟ้า จนปัจจุบันแต่งงานมีครอบครัวอยู่ในกรุงเทพฯ หลังจากทีออกมาตั้งแต่ปี 2510 (20 ปีที่แล้วมา) แต่ก็ยัง

ไปมาเยี่ยมทานางเรื่องอยู่ และไคน์ลูกมาฝากแม่และพี่สาวคนโตเลี้ยงดูถึง 3 คน โดยให้เรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนบ้านคลองนั่นเอง ผู้เป็นพ่อก็จะมาเยี่ยมแม่และลูก ปีละ 1 - 2 ครั้ง แต่ครั้งก็จะนำเงิน - เสื้อผ้า - เครื่องใช้ (โทรทัศน์ พัดลม) ฯลฯ มาฝากด้วย ส่วนลูกชายของอีกคนหนึ่งขณะนี้อายุ 54 ปี มีโรคประจำตัวเจ็บออก ๆ แอด ๆ มาตลอด ทำงานหนักไม่ค่อยได้อาศัยรับจ้างงานเบา ๆ ในหมู่บ้านไปวัน ๆ ก็ยังพักอาศัยอยู่กับแม่ พี่สาว และหลาน ๆ อีก 3 คน ดังนั้นปัจจุบันนางเรื่องเองนั้นไม่ได้ทำอะไรกินอะไร อยู่เฝ้าบ้าน ลูก และหลาน 3 คน ภาระหนักตอนนี้จึงอยู่กับลูกสาวคนโต เพราะลูกชายอีกคนหนึ่งก็ช่วยงานไม่ค่อยได้ ลูกสาวคนโตจะทำงานรับจ้างทุกชนิด เมื่อว่างจากหน้านา (ช่วงเดือน 3 - 4 - 5) ก็จะทำขนมจีน หายขาย ต้นทุนก็ได้จากการหยิบยืมเพื่อนบ้านที่มีฐานะบ้าง (เพราะน้องชาย 2 คน ของตนเองก็มีภาระต้องใช้จ่ายเลี้ยงดูครอบครัว หลังจากแยกบ้านออกไปแล้ว) เพื่อซื้อหาส่วนประกอบเครื่องปรุงต่าง ๆ ส่วนปลา หาได้เองตามธรรมชาติ อาศัยเครื่องมือที่เก็บสะสมไว้ การกู้ยืมเพื่อนบ้าน คิคร้อยละ 5 ต่อเดือน บางครั้งก็ใช้วิธีทำงานใช้หนี้ (ตกฎ) การทำขนมขายนั้น ก็เพื่อแลกกับข้าวสาร/เงิน/สิ่งของต่าง ๆ จากเพื่อนบ้าน ป้าพิมพ์เล่าว่า "การหากินทุกวันนั้นก็กว้างขึ้น เพราะหยิบยืมเงินจากเพื่อนบ้านได้ง่ายขึ้น...บางครั้งเพื่อนบ้านก็บริจาคสิ่งของให้มาเพราะเห็นว่าเราไปช่วยเหลือเขา และเห็นว่าเราไม่มีอะไรส่วนการกินอยู่ประจำวันนั้น นอกจากอาหารธรรมชาติแล้ว ก็อาศัยซื้อกับข้าวเงินเชื่อจากแม่ค้าร้านกับข้าว ซึ่งก็คือน้องสะใภ้ของนางเรื่อง หอมมีเงินก็ไปใช้คืนสักครึ่ง

ส่วนลูกชาย 2 คนซึ่งแยกครอบครัวไปแล้วนั้น ก็ยังส่งเงินมาช่วยเหลือบ้าง โดยออกค่าไฟฟ้าให้เป็นประจำทุกเดือน เมื่อถึงงานบุญก็จะมาช่วยเหลือให้แม่ 20 - 30 บาท "แม่มีลูกชายอยู่ไกล ๆ ฟังแรงก็พอฟังได้ ฟังเงินลำบาก เพราะต่างคนต่างรับจ้าง มีภาระด้วยกันทั้งนั้น"

กรณีที่ 4 นางปาน วงศ์พื่อน บ้านเลขที่ 40 อายุ 64 ปี เป็นหม้าย และไม่มีที่ทำกินแต่แรกเริ่ม เนื่องจากพ่อแม่ไม่มีที่นาพอจะแบ่งปันให้ สามเณย์ในฐานะเขยก็ไม่มีที่ดิน จึงต้องรับจ้างเลี้ยงตัวมาตั้งแต่หนุ่มสาว สามเณย์รับจ้างเลื่อยไม้และเข้ากลุ่มช่างไม้ ติดตามเพื่อน ๆ ออกไปทำงานทำหลังฤดูทำนา ส่วนตัวเองก็รับจ้างในหมู่บ้าน และเลี้ยงลูกชาย 2 คน จนลูกชาย

เติบโตก็ได้เรียนรู้งานช่างจากผู้เป็นพ่อและน้องเขย (สามีของน้องสาวตน) ซึ่งเป็นช่างไม้เหมือนกัน รับจ้างเลื่อยไม้อยู่ในพื้นที่จนถึงยุคที่ป่าไม้เริ่มหมดไป ประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมามีลูกชายและสามีก็ต้องออกไปหากินนอกพื้นที่ ในเขตจังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรี โดยอาศัยน้องเขยของนางปานเป็นผู้นำทีม ลูกชายคนหนึ่งเมื่อออกไปรับจ้างได้ไปแต่งงานอยู่กับภรรยาที่ชลบุรี และตั้งรกรากอยู่ที่นั่น แต่ก็ส่งเงินมาให้และมาเยี่ยมเยียน ปีละ 1 - 2 ครั้ง ส่วนลูกชายอีกคนหนึ่งไปรับจ้างทำงานก่อสร้างที่จังหวัดจันทบุรีในลักษณะไป ๆ มา ๆ ต่อมาแต่งงานได้ภรรยาเป็นคนในหมู่บ้านข้างเคียง และได้พามาอยู่ในครอบครัวด้วย จนมีหลานอีก 3 คน ดังนั้นจึงเป็นภาระที่ต้องช่วยเหลือดูด้วย เนื่องจากสามี ลูกชาย และลูกสะใภ้ ต่างออกไปหางานรับจ้างทำ ต่อมาสามีของนางเสียชีวิตเนื่องจากโรคปอด ทำให้ภาระในครอบครัวเริ่มลำบากขึ้น ทุกวันนี้รายได้หลักจึงได้มาจากลูกชาย ซึ่งไปทำงานเมืองจันทบุรี ส่งเงินมาช่วยเหลือ อย่างไรก็ตามรายได้จากการรับจ้างเป็นช่างไม้และงานก่อสร้าง ก็นับว่าอยู่ในขั้นดี เพราะครอบครัวของนางไม่รับภาระหนี้สินแต่อย่างใด เดือนหนึ่ง ๆ ลูกชายจะส่งมาให้ประมาณ 1,500 - 2,000 บาท ส่วนลูกสะใภ้ก็พยายามหารับจ้างในพื้นที่ อาหารการกินนอกจากปู ปลา พืชผักตามธรรมชาติแล้ว ก็หาซื้ออาหารประเภทเนื้อ เครื่องปรุงจากร้านค้า บางครั้งมีการขูดสนบ้างก็ซื้อเงิน เชื้อกับทางร้านไว้ก่อนด้วยความคุ้นเคย เมื่อลูกชายส่งเงินมาให้จึงนำไปใช้คืน ซึ่งเป็นเงินไม่มากเพียงแต่ 100 - 200 บาทเท่านั้น

กรณีที่ 5 นางติน ทองประเสริฐ บ้านเลขที่ 60 อายุ 72 ปี ปัจจุบันอยู่ตัวคนเดียว ในกระท่อมเล็ก ๆ กลางทุ่งนาท่ามกลางบ้านเพื่อนบ้าน 4 - 5 หลัง และญาติลูกพี่ลูกน้องอีก 1 หลัง นางตินเป็นหม้ายและไม่มีที่ทำกินแต่แรกเริ่มเนื่องจากพ่อแม่มีที่นาไม่พอแบ่งปันให้ลูก ๆ เช่นกัน สามีมาจากไปเมื่อยายดินอายุประมาณ 50 ปี ด้วยโรคประจำตัวเดิมของตา - ยายก็มีอาชีพรับจ้างทำนา สามีเลื่อยไม้ มีลูกชายเพียงคนเดียว เมื่อสามีตายยายก็ต้องหาเงินจากรับจ้างมาเลี้ยงลูก ได้อาศัยญาติพี่น้องประคับประคองชีวิตมาก อาศัยรับจ้างแลกร้าข้าวเปลือกมาสีกิน หาปู ปลา กุ้ง ตามหนองบึง จนลูกเป็นหนุ่มก็ออกมารับจ้างเช่นกัน โดยอาศัยติดตามเพื่อนบ้านในละแวกนั้นเพราะเติบโตมาด้วยกัน ใกล้ชิดกันมาก จนกระทั่งลูกชายได้แต่งงานกับสาวในละแวกบ้านนั้น ยายดินจึงมีญาติเพิ่มขึ้นมาอีก เป็นญาติฝ่ายลูกสะใภ้ แต่คือเพื่อนบ้านกันนั่นเอง ลูกชายไปทำหน้าที่เขยใหม่ให้บ้านพ่อตาจนกระทั่งมีลูก 2 คน ก็มาฝากให้ยายดินเลี้ยงดู แต่โชคร้ายที่ลูกชายกับลูกสะใภ้ประสบอุบัติเหตุเสียชีวิตระหว่างออกไป

เที่ยวงานนอกหมู่บ้าน หลาน 2 คน จึงตกเป็นภาระให้ยายเลี้ยงดู โดยอาศัยความช่วยเหลือจากญาติฝ่ายลูกสะใภ้และญาติลูกพี่ลูกน้องฝ่ายตน ส่วนนางติน ก็ดิ้นรนทำขนมเงินขาย โดยหยิบยืมทุนรอนจากญาติ ๆ หรือหาเงินมาซื้อของใช้ของกินที่จำเป็นและเลี้ยงดูหลาน

นอกจากนั้น นางตินยังมีฝีมือด้านตัดผมอีกด้วย โดยหัดตัดผมด้วยตัวเองจนเกิดความชำนาญ ซึ่งช่วยให้ไม่ลำบากมากนักในเรื่องทำมาหากิน เพราะนางตินจะตัดผมฟรีให้แก่บรรดาเพื่อนบ้านและญาติ ๆ ในละแวกนั้น ส่วนหลาน ๆ คนเมื่อโตขึ้นก็เป็นแรงงานช่วยเหลือนางตินซึ่งเริ่มแก่ตัว โดยรับจ้างทำนา ติดตามเพื่อนและญาติในละแวกนั้น ออกทำงานทำนอกริมที่ภายหลังหลานคนหนึ่งไปเป็นลูกมือรับจ้างทำขนมที่จันทบุรี ส่วนอีกคนหนึ่งเรียนจบประถมศึกษา 4 สนใจทางด้านเครื่องไฟฟ้ามาตั้งแต่หนุ่ม เนื่องจากในละแวกบ้านมีเพื่อนบ้านเป็นช่างไฟเดินเครื่องไฟ - เครื่องขยายเสียงตามงานวัด กลายเป็นลูกมือติดสอยไปช่วยงานด้วย ภายหลังเพื่อนในวงการเดียวกันมาชักชวนไปเป็นลูกมือร้านซ่อมเครื่องไฟที่กรุงเทพฯ จึงได้งานทำอยู่กรุงเทพฯ จนปัจจุบันหลานที่เมืองจันทบุรีเงินเดือน ๆ ละ 1,800 บาท ส่วนหลานที่กรุงเทพฯ ได้เดือน ๆ ละ 3,000 กว่าบาท แต่นางตินบอกว่า "ลูกหลานก็หากินไม่ค่อยจะได้ รายได้น้อยกว่ารายจ่าย ไม่ค่อยมีเงินเก็บส่งมาให้ยาย ยายก็ได้แต่เก็บผักหญ้า มีอะไรก็กินไปวัน ๆ ทรงตัวอยู่เรื่อย ๆ ไปจนกว่าจะแก่ตายไป" นางตินคิดว่าตัวเองเป็นคนที่จนที่สุดในหมู่บ้าน "ในบ้านคลองนี้ก็มีอีก แต่จำไม่ค่อยได้ มีใครบ้าง แต่คนจนมันไม่มีเงิน ไม่มีนา ไม่มีข้าวของอะไร ไม่รู้ว่าจะทำอะไรกิน"

กรณีที่ 6 นางสาวนิล แดงสวัสดิ์ บ้านเลขที่ 22 อายุ 42 ปี เป็นโสด เดิมสมาชิกในครอบครัวมีด้วยกัน 5 คน ประกอบด้วย พ่อแม่วัย 86 ปี น้องชายอายุ 37 ปี และลูกของน้องชายซึ่งกำลังเรียน ป. 1 - 2 อีก 2 คน (น้องชายภรรยาแยกทางกัน ทั้งลูกไว้ให้สามีเลี้ยง) ครอบครัวนี้ไม่มีที่ดินมาแต่รุ่นพ่อแม่ เนื่องจากรุ่นปู่ย่ามีที่ดินน้อยไม่พอแบ่งพ่อแม่ซึ่งตาพิการข้างหนึ่งก็ต้องยึดอาชีพรับจ้างมาตลอด แต่มีความรู้ทางด้านการรักษาลูก ซึ่งก็พอได้ค่ารักษาเป็นเงินเป็นสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ นอกจากนั้นยังมีความสามารถทางด้านดนตรีไทยประเภทเครื่องสายด้วย รับจ้างช่วยงานภายใน - ภายนอกชุมชน เสนอมาตั้งแต่วัยหนุ่มจนแก่ มาเมื่อ 4 - 5 ปีให้หลังนี้ ตาอีกข้างหนึ่งของท่านเริ่มมีอาการฝ้าฟางจนมีตบอดทั้งสองข้าง ไปไหนมาไหนไม่ได้อีก ต้องอยู่แต่บนบ้าน โดยมีลูกสาวคนโตคือ นางสาวนิล คอยดูแล

ปรณินับดี เนื่องจากภรรยาเสียชีวิตไปก่อนด้วยโรคภัยไข้เจ็บ และเพิ่งเสียชีวิตเมื่อต้นปี 2531 นี้เอง (อ่านเพิ่มเติม เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจกับพิธีศพของชาวนาไร่ที่ดิน บ้านคลอง หน้า 136) ดังนั้น ครอบครัวจึงเหลือเพียง นางสาวนิล และน้องชาย ช่วยกันทำมาหากิน (ส่วนน้องอีก 3 คน แยกย้ายมีครอบครัวไปแล้วทั้งที่อยู่ในพื้นที่และนอกพื้นที่) นางสาวนิลนั้นมี อาชีพรับจ้างรับจ้างมาตั้งแต่แรก รุ่น อาศัยติดกลุ่มไปกับญาติฝ่ายพ่อซึ่งก็คือ น้องสาวของผู้ใหญ่บ้าน คนปัจจุบัน ซึ่งพอจะมีฐานะอยู่เนื่องจากมีทรัพย์สิน ที่ดิน และเป็นโสดเหมือนกัน นางสาวนิล ได้พึ่งพาญาติฝ่ายพ่อไ้มาก โดยเฉพาะการหยิบยืมข้าวเปลือกและค่าใช้จ่ายแรงงาน บางครั้ง หากสมาชิกในครอบครัวเจ็บไข้ได้ป่วยก็หยิบยืมเงินทองบ้าง โดยไม่ต้องเสียงดอกเบี้ย แต่ นางสาวนิล ก็มักจะคอยให้ความช่วยเหลือในกิจการต่าง ๆ นำของตนอยู่เสมอโดยไม่ต้องเรียกใช้ ส่วนญาติฝ่ายแม่นั้นไม่ได้อยู่ในชุมชน เนื่องจากแม่เป็นคนจากหมู่บ้านอื่น นางสาวนิลนอกจาก รับจ้างทำนาแล้ว หมดฤดูกาลทำนาก็มาหาบขนบขาย โดยอาศัยทุนจากค่าจ้างแรงงานที่เก็บ สะสมไว้ ถ้าไรก็พอจะเป็นค่ากับข้าวได้บ้าง ส่วนน้องชายนั้นเข้ากลุ่มเพื่อน ๆ ในหมู่ซึ่งมีอาชีพ เป็นลูกมือช่างไม้ - ช่างปูน งานจับกังใน - นอกชุมชน บางงานก็ช่วยเหลือกันในหมู่เพื่อนบ้าน แลกเปลี่ยนกับการเลี้ยงเหล้า - เลี้ยงข้าว โดยเจ้าของงานเป็นฝ่ายจัดการ แต่หากมีเรื่อง ทุกข์ร้อนด้านการเงินเพื่อเป็นทุนหางานนอกพื้นที่ ก็จะหยิบยืมจากญาติฝ่ายพ่อเป็นหลัก เมื่อได้ ค่าจ้างแล้วจะนำมาใช้คืนให้ทุกครั้ง อย่างไรก็ตามเนื่องจากทรัพย์สินเดิมของครอบครัวไม่มี อะไรเป็นหลักเป็นฐาน นอกจากบ้านชั้นเดียวหลังเล็ก ๆ มุงสังกะสี ฝาไม้ไผ่สาน ดังนั้นการ ทำมาหากินของสองพี่น้อง จึงเป็นไปในลักษณะหาเข้ากินค่า การจะยืมเงินทองจากญาติมาลงทุน มาก ๆ ก็กลัวว่าไม่มีปัญญาจะใช้หนี้คืนได้ จึงอาศัยพึ่งเพียงเพื่อเลี้ยงตัวและหลาน ๆ ไปวัน ๆ ซึ่งในช่วงหน้าแล้งของทุกปี จะเป็นช่วงที่หางานการรับจ้างทำได้น้อยมาก (เดือน 3 - 4 - 5) ครอบครัวนี้จะพึ่งพาร้านค้าบ้างก็เพียงซื้อเชือกกับข้าว - เครื่องใช้ที่จำเป็นเท่านั้น เมื่อมี เงินก็เอาไปใช้คืน โดยเปิดบัญชีไว้กับร้านค้าเลขที่เดียว

ส่วนน้อง ๆ ของ นางสาวนิลอีก 3 คน ซึ่งแยกไปมีครอบครัวก็ต่างมีอาชีพรับจ้าง แต่อาศัยอยู่กับครอบครัวของพ่อตาแม่ยายซึ่งมีที่นาทำกิน ส่วนน้องสาวอีกคนหนึ่งแต่งงานแล้ว ย้ายไปอยู่กรุงเทพฯ กับสามี แต่ก็ยังไม่มาเยี่ยมเยียนกันบ้างปีละ 1 - 2 ครั้ง แต่ช่วยเหลือ อะไรกันไม่ได้มากเพราะภาระของแต่ละคนก็มากพออยู่แล้ว นางสาวนิลบอกว่า "พ่อแม่ไม่มีที่ ทางให้ทำกิน ลูก ๆ ก็เลยต่างคนต่างไป ต่างคนต่างหากิน ก็จนกันมาตลอด"

กรณีที่ 7 นายประกอบ ชัยโย บ้านเลขที่ 40 อายุ 44 ปี ไม่มีที่ดิน มาแต่เดิม พ่อแม่เสียเมื่อนายประกอบยังเข้าวัยหนุ่ม ต้องอาศัยและอยู่ในการเลี้ยงดูของ ตา (พ่อของแม่) พ่อแม่เดิมมีที่ดินแต่ติดหนี้สิน จึงต้องยกที่ดินให้เขาไปหมด (นายทุนหมู่บ้าน) ส่วนบ้านของพ่อแม่ นั้น นายประกอบได้อาศัยอยู่กับน้องสาวของแม่ซึ่งต่อมาก็ออกเรือน นายประกอบต้องอาศัยอยู่กับและช่วยเหลือตาทำนา และรับจ้างเลื่อยไม้ในหมู่บ้าน เป็นลูกมือ งานช่างไม้ให้กับน้ำเขย (สามีของน้องสาวแม่) และได้เรียนรู้งานจนชำนาญ จนได้ออกติดตามน้ำเขยไปรับจ้างก่อสร้างนอกหมู่บ้าน เมื่อย่างเข้า 30 ปี ได้แต่งงานและพาภรรยา ซึ่งเป็นคนต่างบ้านมาอาศัยอยู่ด้วยที่บ้าน จากนั้นทั้งสามี - ภรรยาก็ช่วยกันสร้างเนื้อสร้างตัว โดยการหารับจ้างเลื่อยไม้ งานนา งานไร่

เมื่อเริ่มมีบุตรชายคนแรก ภาระการเลี้ยงดูสมาชิกทำให้ภรรยาออกไปรับจ้าง ไม่ได้ระยะหนึ่ง ส่วนงานเลื่อยไม้ในหมู่บ้านก็เริ่มหมดไปพร้อมกับป่า ในช่วงที่เกิดลูกคนแรก (17 ปีที่แล้ว) ช่วงนั้นครอบครัวเพิ่มเป็นหนี้สินโดยเฉพาะเรื่องค่าใช้จ่ายภายในบ้าน ต้องอาศัยซื้อเงินเชื่อจากร้านค้าในหมู่บ้านเดือนละ 100 - 200 บาท บางครั้งภรรยาต้องหันไปพึ่งญาติซึ่งอยู่ต่างหมู่บ้านด้วย ซึ่งนับเป็นโอกาสดีของสามีด้วยในเวลาต่อมา เพราะว่าญาติฝ่ายภรรยาได้มาชักชวนให้นายประกอบไปทำงานก่อสร้างที่เมืองชลบุรี จากนั้นนายประกอบ จึงเริ่มมีงานหลักของตนเองแต่อยู่นอกพื้นที่ เดือนสองเดือนจึงจะกลับมาเยี่ยมภรรยาและลูก บางครั้งก็ส่งเงินมาให้ใช้ เป็นอยู่เช่นนี้ มาจนปัจจุบัน สมาชิกในครอบครัวก็เพิ่มขึ้นเป็น 5 ชีวิต อยู่ในวัยเล่าเรียน 2 คน ซึ่งเป็นภาระต้องเลี้ยงดู ส่วนบุตรชายคนโตมีโอกาสเรียน ถึงประถมปีที่ 6 จบออกมาแล้วก็ช่วยแม่ทำงาน ได้เพื่อนแนะนำไปทำงานโรงซ่อมรถโตมี โอกาสหัดขับรถ จนออกไปทำงานขับรถตักดินอยู่ถึงระยอง เมื่อปี 2527 โดยพ่อแม่หาทุนเป็น ค่าเดินทาง ค่ากินค่าอยู่ในช่วงแรกของการเข้าทำงาน จนสามารถส่งเงินมาช่วยแม่และ น้อง ๆ แทบทุกเดือน และด้วยเงินสะสมของพ่อ - ลูก ทำให้สามารถปลูกบ้านหลังใหม่ได้ โดยอาศัยไม้จากบ้านเดิมของพ่อซึ่งค่อนข้างทรุดโทรมแล้ว บ้านหลังใหม่ได้อาศัยแรงงานจาก ญาติ ๆ ซึ่งมีอยู่รอบบ้าน รวมทั้งเงินทองบางส่วน แต่ภายหลังได้ใช้หนี้หมดแล้วภรรยานำ สร้อยทอง 2 บาท ซึ่งสามีซื้อสะสมทรัพย์ไว้เอาไปขายเพื่อซื้อสังกะสี แต่ปัจจุบันรายได้หลัก ๆ มาจากทางฝ่ายสามีทางเดียว เนื่องจากลูกชายมีภาระต้องผ่อนรถมอเตอร์ไซด์ จึงไม่ได้ส่ง ให้แม่ใช้ แต่ก็มาเยี่ยมเยียนเป็นปกติ

กรณีที่ 8 นายสง่า สุตาเทพ บ้านเลขที่ 22 อายุ 61 ปี เป็นคนบ้านอื่น มาแต่งงานอยู่กับคนในหมู่บ้านคลอง เมื่อพ่อตาแม่ยายเสียชีวิต ทางฝ่ายภรรยาก็ได้ที่ดิน ผืนขนาดย่อมกลางทุ่งนา ห่างจากชุมชนในหมู่บ้านออกไป นอกจากมีที่ดินปลูกบ้านแล้วก็ยังมีที่ เหลือรอบบริเวณบ้านอยู่ค่อนข้างมากพอที่จะปลูกสวนกล้วย มะม่วง สวนครัว โดยชุดครอบครัว บ้าน และชุดบ่อน้ำกิน - ใช้ในบริเวณบ้านเองด้วย ส่วนใหญ่ก็ปลูกไว้เพื่อบริโภค หากปีใด ผลผลิตมากก็นำไปขายในชุมชน นายสง่า เล่าถึงการทำสวนว่า "ผมออกรับจ้างไปบ้านโน้น บ้านนี้บ้าง ก็จำ ๆ วิธีการของเขามา" เดิมทีเมื่อเข้ามาในชุมชนก็ทำหน้าที่เขยใหม่ ช่วย พ่อตาแม่ยายทำนา ได้ข้าวเปลือกจากพ่อแม่แบ่งมาพอได้กิน และยังออกรับจ้างตามนาเพื่อน บ้านด้วย หน้าแล้งก็ไปรับจ้างขุดทางไร่มันนอกหมู่บ้าน หากกินสะสมเงินเพื่อเลี้ยงดูลูก 4 คน (หัวปีท้ายปี) มาตั้งแต่เด็ก จนปัจจุบันลูกคนโตอายุได้ 30 ปี ส่วนคนเล็กอายุ 25 ปี ลูก 2 คนแรกจากครอบครัวไปทำงานนอกพื้นที่เมื่ออายุได้ 19 - 20 ปี แต่ก็เริ่มช่วยพ่อแม่มา ตั้งแต่เล็ก ๆ ส่วนอีกคนหนึ่งไปเกณฑ์ทหาร ส่วนลูกสาวเพียงคนเดียวกำลังจะได้ทำงานใน โรงงานอุตสาหกรรมการแปรรูป (สับปะรด) ซึ่งเป็นงานชั่วคราวในช่วงฤดูสับปะรดของทุกปี โรงงานตั้งไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก มีรถบรรทุกรับ - ส่งคนงานถึงหมู่บ้าน ระยะเวลาทำงาน ประมาณ 1 - 2 เดือนเท่านั้น ซึ่งชั่วคราวการแนะนำชักชวนนั้นก็อาศัยเพื่อนบ้านในหมู่บ้าน และเพื่อนบ้านข้างเคียง ซึ่งมีโอกาสพบปะกันในช่วงออกไปรับจ้างทำไร่มัน - ไร่อ้อย นายสง่า เล่าว่า ชีวิตลำบากมาก ๆ ก็ช่วงที่ลูกยังเล็ก ๆ ช่วยตัวเองยังไม่ได้ เพราะตลอดออกมาปีละคน ตอนนั้นตนเองต้องรับจ้างคนเดียวในช่วงเมื่อยอ้อมท้องและหลังคลอดเพราะพี่น้องญาติฝ่ายตนไม่มี เลยในหมู่บ้าน ต้องไปอาศัยพึ่งพาทางญาติฝ่ายภรรยา ช่วงนั้นก็เริ่มเป็นหนี้สินบ้างเพราะต้อง ซื้อหาข้าว - กับข้าว แม้ว่าจะได้อาหารจากธรรมชาติมาบ้าง แต่เวลาก็หมดไปกับการรับจ้าง มาสบายตัวบ้างก็เมื่อลูก ๆ โตพอเรียกใช้ได้ และภรรยาก็ออกรับจ้างได้เหมือนเคย ปัจจุบัน ด้วยอาศัยที่ทางสวนผัก สวนผลไม้ที่มีอยู่ รวมทั้งบ่อชุดครอบครัวก็พอทำให้ตัดปัญหาเรื่องการ กินอยู่ไปได้มาก เพราะปลา กบ กุ้ง มักติดค้างในชุดครอบครัวหลังจากฤดูน้ำหลาก สิ่งที่ต้องซื้อหาก็คือแต่เพียงข้าวเปลือก แต่บางครั้งก็ออกรับจ้างเพื่อแลกข้าว ส่วนลูก ๆ ก็ยังไม่ทิ้ง พ่อแม่ ส่งเงินทองมาให้พ่อแม่บ้างเป็นบางครั้ง ทำให้ฐานะความเป็นอยู่ของนายสง่าและ ภรรยาค่อนข้างดี

กรณีที่ 9 นายจ้อย บ้านเลขที่ 45 อายุ 33 ปี เป็นคนบ้านอื่น มาอาศัยอยู่ บ้านคลองในฐานะเขยใหม่ ของนายกาน ชัยโย ซึ่งเป็นชานาเช่าและรับจ้างในงานช่างไม้ ปัจจุบันไม่มีภาวะหนี้สิน แต่นายจ้อยเป็นหนึ่งในจำนวนชานายากจนที่ชาวบ้านเอ่ยอ้างถึง (จากแบบสอบถาม/สัมภาษณ์) สภาพการทำมาหากินของนายจ้อยและภรรยา นั้น ต้องพึ่งพา พ่อตามาดลอด คือรับจ้างพ่อตาทำนา ตนเองไม่ได้เข้านาเพราะไม่มีหลักประกันอะไร บ้าน - ที่ดินปลูกบ้านก็ยังอาศัยพ่อตาอยู่ แรงงานก็มีเฉพาะตนกับภรรยา จึงไม่มีโอกาสเข้านาทำเอง ส่วนจะเข้านาของพ่อตา ๆ ก็เช่นทำเช่นนั้น และทำเพียง 10 ไร่เท่านั้น ดังนั้นจึงรับจ้าง พ่อตามาโดยตลอด ได้ข้าวเปลือกพอได้กินเป็นค่าตอบแทน ขณะนี้ตนเองต้องมีภาระเลี้ยงดูลูก อีก 3 คน ซึ่งยังไม่สามารถช่วยงานอะไรได้ สองสามีภรรยาต้องช่วยกันหากินโดยการรับจ้าง ทำนาและออกรับจ้างนอกหมู่บ้าน ส่วนลูก ๆ ก็เอาไปฝากไว้ให้แม่ยายคอยดูแลให้ การรับจ้าง นอกพื้นที่จึงอยู่ในลักษณะเข้าไป - เย็นกลับ โดยเฉพาะฝ่ายภรรยา แต่นายจ้อยก็ยังมีโอกาส ที่ได้ติดตามเป็นลูกมือพ่อตาออกไปรับจ้างงานไม้นอกหมู่บ้านเป็นบางครั้งบางคราว พอจะมี รายได้มาใช้จ่ายในครอบครัวบ้าง

- รับจ้างนอกพื้นที่

กรณีที่ 10 นางสาว สมเจริญ บ้านเลขที่ 74 อายุ 33 ปี เป็นลูกสาวของ นายเส็ง สมเจริญ แยกจากครอบครัวพ่อแม่ โดยการแต่งงานกับคนนอกพื้นที่จากอยุธยา สามีเป็นคนขับรถบรรทุกรับจ้าง ขนข้าวเปลือก - ไร่ ระหว่างตลาดบางบ่อกับจังหวัดทาง ภาคอีสาน รายได้เดือนละประมาณ 1,200 - 1,300 บาท 2 - 3 เดือนจึงจะกลับมาบ้าน สักครั้งหนึ่ง แต่เมื่อเข้าหน้าฝนฤดูทำนาก็จะกลับมาบ้าน ออกหาปลาเพราะทำนาไม่เป็น อยู่ กินโดยอาศัยเงินที่สะสมไว้ ไม่พอก็กินยืมเพื่อนบ้าน (ร้อยละ 3) ญาติ หรือพ่อค้าร้านค้า ในหมู่บ้าน พอเข้าฤดูแล้งสามีก็จะออกไปทำงานหาเงินมาใช้หนี้ ส่วนนางสมไม่สามารถที่จะ ออกหางานช่วยเหลือสามีได้เนื่องจากต้องมีภาระดูแลลูก 3 คน และ 1 ในจำนวนนี้พิการไม่ สามารถไปไหนมาไหนได้โดยลำพัง และนับเป็นจุดเริ่มต้นของความทุกข์ยากเนื่องจากเป็นลูก คนโต ตนเองต้องขายสร้อยทองคำหนัก 3 สลึง (ซึ่งเป็นค่าสินสอดแต่งงาน) เพื่อนำมารักษาลูก แต่ก็ไม่สามารถเยียวยารักษาได้ จนต้องเป็นภาระมาถึงปัจจุบัน ดังนั้นรายได้เข้าสู่ ครอบครัวจึงได้รับจากสามีแต่ทางเดียว เป็นค่าอาหาร - ค่าขนมให้ลูก ๆ ส่วนอาหารการ

กินก็ต้องอาศัยอาหารธรรมชาติบ้าง ด้วยสภาพการดำรงชีพเช่นนี้ทำให้น้องสาวแม่เกิดความ
เมตตาซื้อหมูตัวเมีย 2 ตัวไว้ให้เลี้ยงขาย ตนเองได้อาศัยที่ดินของพ่อแม่ประมาณ 1 งาน
กว่า ๆ ปลูกพืชผักกินได้บ้าง

ชวานาเช่าและรับจ้าง

ในกลุ่มชวานาเช่าและรับจ้างใน - นอกพื้นที่นี้มีทั้งหมด ครอบครัว 4 ครอบครัว
ไม่มีที่ดินเนื่องจากพ่อแม่ (พ่อแม่ฝ่ายภรรยาหรือสามี) ยังไม่ได้แบ่งมรดกให้ และยังคงอาศัย
เช่าที่ดินและอาศัยที่ดินของพ่อแม่ปลูกบ้านอาศัยด้วย ส่วนอีก 5 ครอบครัวไม่มีที่ดินเนื่องจาก
พ่อแม่มีที่ดินน้อยไม่พอแก่การแบ่งปันตั้งแต่แรกเริ่ม กรณีสุดท้ายไม่มีที่ดินเนื่องจากนำที่ดินไป
ขายฝากไว้กับนายทุนหมู่บ้าน เมื่อถึงกำหนดเวลาตามสัญญา ไม่สามารถหาเงินไปไต่คืนได้
จึงถูกยึดที่ดินไป ซึ่งรายละเอียดของแต่ละครอบครัวจะได้นำเสนอเป็นลำดับดังนี้

กรณีที่ 1

นายศุภชัย ขอบบรรเลง (ทิดโก) บ้านเลขที่ 33 อายุ 40 ปี เดิมอาศัยอยู่
กับมารดา ซึ่งเป็นชวานาที่มีที่ดินขนาดย่อยและเช่าที่ดินทำกินเพิ่ม แต่ต่อมาได้แยกครอบครัว
เนื่องจากแต่งงาน ปัจจุบันมีบุตร 2 คนยังเป็นภาระต้องเลี้ยงดู แต่ทิดโกก็นับว่ามีฐานะ
ค่อนข้างดี เนื่องจากพ่อแม่ได้สะสมทรัพย์สินไว้มาก พ่อของทิดโกเป็นคนเงินรุ่นแรกที่อพยพ
เข้ามาในหมู่บ้าน มีอาชีพทำนาและค้าขาย ต่อมาแต่งงานกับคนในหมู่บ้าน เมื่อพ่อเสียชีวิต
ลงแม่ได้ดูแลต่อโดยมีลูก ๆ ช่วยเหลือ ซึ่งทิดโกก็ได้ช่วยงานของครอบครัวมาตลอด จนกระทั่ง
ได้สร้างโรงสีขนาดเล็กขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งแม่ให้น้องชายของทิดโกช่วยดูแล ระยะเวลาได้นำทุน
ที่สะสมมาไปซื้อรถไถ (ควายเหล็ก) อีกหนึ่งคัน เพื่อทุนแรงในการทำนาและเปิดบริการรับจ้าง
ไถนาอีกด้วย ดังนั้น ฐานะของครอบครัวมารดาอยู่ในขั้นเป็นที่พึ่งของเพื่อนบ้านในการหยิบยืม
เงินทองได้ ชาวบ้านบางรายมาจ้างรถไถไปช่วยไถนา แต่ยังไม่มียเงินสดจ่ายให้ก็ติดค้างไว้
แล้วนำมาจ่ายคืนเป็นข้าวเปลือก เมื่อทิดโกแต่งงานแยกครอบครัวแล้วก็ได้อาศัยเช่านาจากผู้
เป็นแม่มาทำร่วมกับภรรยาจำนวน 8 ไร่ โดยแม่ไม่ได้คิดค่าเช่าแต่อย่างใด ทิดโกอยู่ใน
ฐานะที่สามารถจ้างคนมาทำนาได้ตลอดกระบวนการ ตนเองจะไปร่วมบ้างในบางโอกาสเพื่อ
ตรวจสอบควบคุม ปัจจุบันทิดโกมีตำแหน่งเป็นหนึ่งในสามของกรรมการสุขาภิบาลในหมู่บ้านด้วย

ทิดไก่เป็นคนที่ชอบแสดงออกอย่างตรงไปตรงมาโดยเฉพาะในที่ประชุมกิจกรรมหมู่บ้าน และในปี 2531 นี้ กรรมการสุขาภิบาลก็ได้แสดงผลงานโดยการดึงความช่วยเหลือจากงบพัฒนาของสุขาภิบาลอำเภอ มาดำเนินการขุดลอกคูคลองภายในหมู่บ้านเป็นวงเงินถึงแสนกว่าบาท แต่ดำเนินการโดยเครื่องจักรทั้งหมด ผลข้างเคียงที่ตามมาก็คือ ชาวบ้านกลุ่มที่ได้รับประโยชน์จากการขุดคูคลองต่างให้ความนับถือในความสามารถของกรรมการ

กรณีที่ 2

นายสมหวัง ดั่งเก บ้านเลขที่ 3/2 อายุ 34 ปี เป็นคนจากหมู่บ้านอื่นมาอยู่บ้านคลองในฐานะลูกเขยของ นายเส็ง สมเจริญ ซึ่งเป็นชาวนาชนาค้อยและเช่าที่ดินทำนาเพิ่ม (มี 8 ไร่ เช่าเพิ่ม 37 ไร่) แต่ยังมีภาระหนี้สินจากการทำนาอยู่ด้วย ในฐานะเขยใหม่ นายสมหวังก็ต้องช่วยพ่อตาแม่ยายทำนาคด้วย และตนเองกับภรรยาก็ได้เช่านาของพ่อตาแม่ยายทำเองด้วย โดยคิดค่าเช่าเป็นข้าวเปลือก 10 ถังต่อไร่ ข้าวที่ได้พอกินตลอดปีบ้างไม่พอบ้าง ถ้าไม่พอก็ต้องอาศัยยืมจากพ่อตา ปัจจุบันนายสมหวังมีลูกเล็ก ๆ 2 คนเป็นภาระที่ยังต้องเลี้ยงดู ทำให้มีนายสมหวังเพียงคนเดียวเป็นผู้หารายได้มาเลี้ยงครอบครัว โดยพื้นฐานแล้วฐานะของพ่อแม่นายสมหวังเองก็ไม่ดีนักเป็นชาวนารับจ้างเช่นเดียวกัน ดังนั้น เมื่อนายสมหวังมาอยู่ในบ้านคลองจึงอาศัยพึ่งพาครอบครัวพ่อตาแม่ยายเป็นหลักในการเช่าที่ดินทำกิน หลังฤดูการทำนายนายสมหวังก็ต้องออกหารับจ้าง โดยอาศัยติดตามไปกับญาติทางฝ่ายพ่อตาแม่ยายและเพื่อนบ้านข้างเคียง ส่วนใหญ่เป็นการทำงานในภาคเกษตรกรรม เช่น ออกไปรับจ้างขุดมันและงานในไร่อ้อย เป็นต้น ส่วนเรื่องการเงินอยู่ในชีวิตประจำวันนั้น ภรรยาก็ต้องอาศัยหยิบยืมจากร้านค้าบ้างในบางครั้ง เมื่อนายสมหวังออกไปทำงานทำนอกรับจ้าง และได้อาศัยหากินจากอาหารตามธรรมชาติด้วยเช่นกัน

กรณีที่ 3

นายสำราญ แดงสวัสดิ์ บ้านเลขที่ 40 อายุ 44 ปี เป็นบุตรของนายยิ้ม แดงสวัสดิ์ ชาวนาไร่ที่ดินรายหนึ่งซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว ทิ้งให้ลูก 6 คน ต้องต่อสู้เลี้ยงชีวิตต่อไป นายสำราญเริ่มออกรับจ้างตั้งแต่เข้าวัยหนุ่ม กว่าจะแต่งงานกับคนบ้านเดียวกันก็อายุย่างเข้า 39 ปี ตลอดเวลาที่ผ่านมาได้ออกรับจ้างทำนาทำไร่และติดกลุ่มข้างไม้ไปกับพ่อตา ไปตระเวนแถวชลบุรี

จันทร์ ทราย และกรุงเทพฯ ระยะที่ออกทำงานที่กรุงเทพฯ นั้น ไปเป็นกรรมกรรายวัน ซึ่งพอมีเงินสะสมได้บ้างในช่วงงานชุก ส่งมาให้ลูกเมียได้ใช้ และได้มีโอกาสสะสมเงินมาปรับปรุงซ่อมแซมบ้านซึ่งปลูกในที่ดินของพ่อตาอีกด้วย ช่วงที่พอมีเงินบ้างนี้เองที่นายสำราญคิดจะหันมาทำนาเช่า "เพราะข้าวซื้อกินกับข้าวปลูกเอง เมื่อเทียบกันแล้วข้าวปลูกเองจะถูกกว่าซื้อเขากิน" และตนเองก็มีลูกอีก 3 คนต้องเลี้ยงดู การติดต่อกับที่ทางในการทำนานั้น นายสำราญได้ปรึกษากับพี่สาว (นางสาวนิล) พี่สาวได้ไปติดต่อกับผู้ใหญ่บ้านซึ่งมีศักดิ์เป็นน้าชาย และติดต่อขอเช่าที่จากนายทุนที่ตลาดบางบ่อ ซึ่งได้ซื้อที่ดินทั้งไว้ในแถวบริเวณรอบนอกของหมู่บ้านหลายสิบไร่ เรียกได้ว่าเอาผู้ใหญ่บ้านเป็นหลักประกัน ซึ่งนายสำราญก็ติดต่อขอเช่าเพียง 10 ไร่ โดยเสียค่าเช่าเพียงไร่ละ 3 ถึงเท่านั้น เนื่องจากนายทุนก็หวังจะให้ช่วยดูแลที่ทางให้ด้วย นายสำราญได้อาศัยแรงงานจากสมาชิกในครอบครัว ซึ่งมีตนเองกับภรรยาและได้แรงงานของพี่สาวกับน้องชายมาช่วยในช่วงลงแรงเกี่ยวข้าวได้บ้าง แต่ในกระบวนการอื่น ๆ ของการทำนาจะต้องจ้างแรงงาน ซึ่งทุนลงนาส่วนหนึ่งได้อาศัยหยิบยืมจากร้านค้าในหมู่บ้านคือป่าหลี่ ซึ่งต้องชำระคืนเป็นข้าวเปลือกแทนเงิน เสร็จจากนาก็ต้องออกรับจ้างเช่นเดิม เพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว แม้จะหมดภาระเรื่องที่ต้องซื้อข้าวกินส่วนหนึ่ง อย่างไรก็ตาม นายสำราญเคยปรับทุกข์ว่า "อาชีพของผมมันไม่แน่นอน พองานหมดก็หมดเงินก็ต้องกู้เงินมาใช้สอย... ความเป็นอยู่ตอนนี้ก็ยังไม่ดีขึ้นเลย" แม้ภาระในครอบครัวจะเหลือเพียงลูก 2 คนที่กำลังเรียนหนังสืออยู่ ส่วนลูกสาวคนโตซึ่งเรียนจบมัธยมศึกษาปีที่ 3 (อายุ 15 ปี) แล้วนั้น น้องสาวของนายสำราญซึ่งแต่งงานไปอาศัยอยู่กินกับสามีที่กรุงเทพฯ มาชักชวนแนะนำให้ไปทำงานที่โรงงานทำตุ๊กตา อำเภอบางพลี และอาศัยพักพิงอยู่กับครอบครัวของน้าสาวด้วย สภาพความเป็นอยู่ของนายสำราญนั้นแม้ว่าจะเช่านาทำ มีข้าวเก็บไว้บริโภคก็ตาม แต่ก็ยังมีภาระหนี้สินอันเนื่องจากการยืมเงินมาลงทุนทำนา ทำให้ยังต้องตื่นนอนออกมารับจ้างทำงานอยู่ตลอดเวลา

กรณีที่ 4

นางสุรินทร์ คงศิริ บ้านเลขที่ 38 อายุ 38 ปี เป็นลูกสาวของชาวนาที่มีที่ดินทำกินรายหนึ่ง ฐานะของครอบครัวเดิมค่อนข้างดี เพราะนอกจากมีที่ทำกินมีรถไถเครื่องสูบน้ำแล้ว ยังมีสวนมะม่วงและกล้วยประมาณ 2 ไร่ ซึ่งเป็นแปลงสาธิตการปลูกมะม่วงของเกษตรตำบล และได้ผลเป็นที่น่าพอใจ จนได้รับเลือกให้เป็นเกษตรกรตัวอย่าง นางสุรินทร์แยก

ครอบครัวออกจากบ้านพ่อแม่ เมื่อแต่งงานกับสามี (พบกันระหว่างการออกทำงานรับจ้างนอกพื้นที่) ซึ่งมีอาชีพรับจ้างขับรถขนอ้อยและมันแกว ศรีราชา - ชลบุรี (ช่วงเดือนมกราคม - เมษายน) และชนตึนลูกรัง (ช่วงเดือนเมษายน - ธันวาคม) แต่ช่วงใดที่ฝนตกหนักก็จะหยุดพักกลับมาอยู่บ้าน เมื่อยังไม่มีลูกนั้นนอกจากช่วยพ่อแม่ทำนาแล้ว ก็ยังออกทำงานรับจ้างนอกพื้นที่ด้วย บางช่วงก็ขายกล้วยเดี่ยวอยู่หน้าร้านค้าภายในหมู่บ้าน โดยใช้ทุนสะสมจากการรับจ้างของตนเอง แต่หลังจากที่คลอดลูกแล้วต้องเลี้ยงลูกให้สามีเป็นฝ่ายหาเลี้ยง โดยลำพัง ระยะแรกของการแต่งงานได้อาศัยอยู่กับพ่อแม่ จนกระทั่งสามีออมเงินไว้ได้จำนวนหนึ่ง จึงซื้อที่ดินประมาณ 1 งานปลูกบ้าน นางสุรินทร์มีลูกเป็นหญิงทั้งหมดจำนวน 3 คน ซึ่ง 2 คน ยังเป็นภาระต้องเลี้ยงดูเนื่องจากยังเรียนหนังสืออยู่ ส่วนลูกสาวคนโตนอกจากจะช่วยแม่ขายกล้วยเดี่ยวแล้ว ยังออกรับจ้างโรงงานทำเครื่องไฟฟ้าที่สมุทรปราการ โดยการชักชวนแนะนำจากเพื่อนบ้าน ซึ่งนับว่าช่วยผ่อนภาระของครอบครัวลงไปได้มากทีเดียว อย่างไรก็ตาม ข้าวที่ต้องบริโภคทุกวันนั้นนับเป็นรายจ่ายที่สำคัญอีกประการหนึ่ง หลังจากที่ลูก ๆ เริ่มโตกันแล้ว นางสุรินทร์เริ่มจ้างชาวนาบ้านมาทำนาให้ ซึ่งแต่เดิมจะต้องซื้อข้าวจากพ่อแม่ในการจ้างทำนาทุกขั้นตอนนั้นคิดเฉลี่ยเป็นเงินประมาณ 3,000 บาท ซึ่ง "คิดแล้วก็เหมือนกับซื้อข้าวถูกไว้กิน.. เพราะทำนาไม่ได้กำไรอะไรเท่าไร" แต่โดยต้องเสียค่าเช่านา 6 - 7 ไร่ของพ่อแม่ ไร่ละ 10 ถัง แต่ถ้าปีใดข้าวไม่พอกินก็ขอยืมจากแม่ของตนได้โดยไม่คิดดอกเบี้ย บางครั้งก็ขยืมยืมถ้าแม่ไม่มีก็ขยืมยืมจากนายทุนหมู่บ้าน บางครั้งก็ไปขยืมข้าวเปลือกจากนายทุนด้วย และถ้าขยืมเงินลงทุนทำนาหรือใช้จ่ายในครอบครัวก็จะเสียดอกเบี้ยร้อยละ 3 บาท โดยเริ่มเป็นหนี้ นายทุนหมู่บ้านเป็นครั้งแรก เนื่องจากต้องการกู้เงินมาใช้หนี้ญาติฝ่ายพ่อ (ลุง) ซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว โดยให้เหตุผลว่า "กลัวคนตายจะมาตามทวง เลยรีบเอาไปใช้ให้ญาติตอนวันงานศพ" นอกจากนั้น "ตอนที่แฟนไม่ได้ทำงาน (ช่วงฤดูฝน) ไม่มีเงินก็ต้องกู้ยืม ปีหนึ่งส่งดอกเบี้ย 1,800 บาท (จากเงินต้น 5,000 บาท) ...เราไปเอาอีกก็ได้ เพราะเราไม่เคยเบี้ยวเขา (นายทุน)" แม้ว่าครอบครัวของนางสุรินทร์จะยังมีภาระหนี้สินอยู่บ้าง แต่ก็นับว่ายังมีรายได้ที่ค่อนข้างที่แน่นอนจากอาชีพของสามีและลูกสาว ส่วนตนเองก็หารายได้เสริมจากการขายกล้วยเดี่ยว และในบ้านยังมีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายพอสมควร เช่น โทรทัศน์ ตู้เย็น วิทยุ เตารีดไฟฟ้า เป็นต้น

กรณีที่ 5

นายต่อ ทองประเสริฐ บ้านเลขที่ 32 อายุ 58 ปี เป็นลูกที่ลูกน้องกับผู้ใหญ่บ้าน กล่าวคือ พ่อของนายต่อเป็นพี่ชายของพ่อของผู้ใหญ่บ้าน แต่เนื่องจากพ่อแม่มีที่ดินน้อยจึงไม่พอแบ่ง ตนเองได้เพียงที่ดินปลูกบ้านประมาณ 2 งานอยู่กลางทุ่งนา ส่วนที่ดินมรดกที่มีอยู่ก็เป็นที่ดินของตายกาให้แม่ เมื่อพ่อแม่เสียชีวิตแล้ว ได้ยกให้กับน้องสาวนายต่อจำนวน 5 ไร่ ซึ่งให้ชาวบ้านเช่าทำกินอีกทอดหนึ่ง ชีวิตนายต่อเติบโตขึ้นมา ก็ช่วยเหลือพ่อแม่ทำมาดลอด ว่างจากฤดูทำนาก็เข้าป่าเลื่อยไม้ บางครั้งก็ออกไปรับจ้างนอกพื้นที่ ไปทำงานไร่อ้อย - ไร่มัน พร้อมกับพี่ชายคนหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันพี่ชายแต่งงานแล้วและตั้งรกรากอยู่จังหวัดชลบุรี เป็นพนักงานบัญชี ซึ่งนายต่อได้อาศัยพึ่งพาอยู่ในปัจจุบัน นายต่อพบกับภรรยาเมื่อออกไปทำงานแบกของที่ท่าเรือแถวจังหวัดสมุทรปราการ (ปี 2505) เมื่อแต่งงานแล้วก็พาภรรยามาอยู่ที่กระต๊อบกลางทุ่งนา ทั้งคู่ทำกินด้วยอาชีพรับจ้างและปรับผืนดินรอบบ้านให้เป็นสวนผัก - ผลไม้ (มะม่วง มะพร้าว) และขุดบ่อน้ำเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ตลอดปี นายต่อมีลูกทั้งหมด 8 คน เป็นชาย 4 คน หญิง 4 คน ช่วงที่ภรรยาต้องดูแลลูกอ่อนซึ่งมีปีเว้นปีนั้น ฝ่ายสามีต้องลำบากมาก แต่ที่ยังเป็นภาระเลี้ยงดูอยู่ในปัจจุบันก็มีเพียงลูกสาวคนสุดท้ายอายุ 12 ปี ที่ยังเรียนหนังสืออยู่ นอกนั้นต่างออกหางานทำ บางคนแต่งงานไปอยู่กับสามีหรือภรรยาของตนแล้ว แต่ก็ยังส่งเงินทองกลับมาให้พ่อแม่บ้าง ในช่วงที่นายต่อต้องออกมาหารายได้เลี้ยงครอบครัวโดยลำพังนั้น บางช่วงที่ไม่มีงานรับจ้าง นายต่อต้องอาศัยหยิบยืมเงินจากน้องสาวของตน บางครั้งก็อาศัยพี่ชาย ซึ่งดอกเบียระหว่างที่น้องตกประมาณร้อยละ 2 - 3 บาทต่อเดือน นอกจากนั้นยังหยิบยืมจากร้านค้าเป็นค่าอาหารเครื่องใช้อีกด้วย ซึ่งนายต่อบอกว่า "ป้าหลิ (เจ้าของร้าน) แกไม่ลืมคนจน เพราะแกเคยจนมาก่อน เาของมาก่อนก็ไม่คิดดอกเบี้ย เราจนแต่เขาถือว่าเรามีความจริงใจ ถ้าขาดเหลืออะไรก็ไปขอความช่วยเหลือได้" เมื่อออกรับจ้างหาเงินได้ก็นำมาคืนให้ บางครั้งภรรยานายต่อก็ต้องกลับไปอาศัยญาติของตน (ฝ่ายแม่ที่สมุทรปราการ) ชีวิตดำเนินอยู่อย่างนี้จนกระทั่งลูก ๆ เติบโตขึ้น เมื่ที่ดินของพ่อแม่ไม่มีลูก ๆ ก็ต้องออกรับจ้างหากินเช่นเดียวกัน ปัจจุบันลูกสาวคนโต พี่ชายนายต่อพาไปฝากทำงานรับจ้างตกปลา ทำปลาหมึกที่บางลำพร อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี ต่อมาแต่งงานกับเพื่อนคนงานด้วยกันและตั้งหลักแหล่งอยู่ที่นั่น ลูกชายคนที่สองออกรับจ้างทำไร่มัน - ไร่อ้อยในพื้นที่ใกล้เคียง และได้ภรรยาเป็นคนละแวกนั้นเช่นเดียวกัน ลูกชายคนที่สาม อาศัยญาติทางฝ่ายแม่ออกไปรับจ้างทำงานเป็นกรรมกรแบกหาม

ที่ท่าเรือมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ลูกสาวคนที่สี่ อาศัยญาติทางฝ่ายแม่ออกไปทำงานแบกของ
 ที่ท่าเรือคลองเตย กรุงเทพฯ ลูกชายคนที่ห้า ยังออกรับจ้างในพื้นที่เช่าทำนา ทำไร่ เลี้ยง
 เป็ด ลูกสาวคนที่หก อาศัยญาติฝ่ายแม่ออกไปรับจ้างเป็นพนักงานในโกดังข้าวสารแถว
 พระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ และได้แต่งงานอยู่กับสามีที่นั่น ลูกสาวคนที่เจ็ด หลัง
 จากที่จบประถมศึกษาปีที่ 6 ครูที่โรงเรียนเอ็นดูว่าฉลาดเฉลียวจึงชวนไปเป็นเด็กรับใช้ทำงานบ้าน ที่
 บ้านแหลมหิน อำเภอลำลูกเกด นายต๋อบอกว่า "ความเป็นอยู่ตอนนี้ดีขึ้นกว่าเดิม เพราะทา
 กินเลี้ยงเมียเลี้ยงลูกจนโต แต่งงานไปหมด ก็ได้อาศัยลูก ๆ บ้านช่องก็ได้ซ่อมแซมใหม่"
 เมื่อเลิกออกทำงานทำนอกพื้นที่ นายต๋อได้กลับมาเข้านาน้องสาวทำในระยะหลัง โดยน้องสาว
 เป็นฝ่ายเสนอเองว่า ถ้าไม่เข้าก็จะให้คนอื่นเช่าทำ นายต๋อเห็นว่าตนเองก็ไม่มีภาระมากมาย
 อะไร เนื่องจากลูก ๆ ส่งเงินมาช่วยเหลือเป็นระยะ ๆ อยู่แล้ว และที่นาก็ไม่มากพอจะปลูก
 ข้าวพอกินจึงตกลงใจทำนาโดยเสียค่าเช่าให้น้องสาว 1 ใน 3 ของผลผลิต และลงทำนาเอง
 ด้วยส่วนหนึ่ง จ้างชาวนาด้วยส่วนหนึ่ง นายต๋อบอกว่า "เมื่อก่อนเข้าป่าหากิน พอป่าหมด
 ตอนนี้ก็เข้าเมืองหากิน" ปัจจุบันฐานะทางครอบครัวของลุงต๋อค่อนข้างดีในพื้นที่สวนกลางทุ่งนา
 โดยที่ "เงิน 100 บาทถ้าอยู่ในกรุงเทพฯ 4 - 5 คน อยู่ไม่ได้หรอก ถ้าอยู่ในหมู่บ้านวันละ
 30 - 40 บาท ก็อยู่ได้... แต่ถ้ามีคนในครอบครัวมีงานมาตรฐานหรืองานหลัก (รายได้สม่ำเสมอ
 ผู้เขียน) ลัก 2 - 3 คน ก็อยู่ได้"

กรณีที่ 6

นายกาน ชัยโย บ้านเลขที่ 40/2 อายุ 59 ปี พ่อแม่ไม่มีที่ดินมากพอจะแบ่งปัน
 กันในหมู่บ้าน ก่อนเสียชีวิตได้ทิ้งมรดกที่ดินซึ่งเป็นที่ปลูกบ้านและควายตัวเมียให้ 1 ตัว ตนเอง
 มีอาชีพรับจ้างมาตลอด แต่เดิมมีป่าไม้ก็รับจ้างเลื่อยไม้และทำกลุ่มช่างไม้ รับจ้างทำนาและ
 เลี้ยงควายโดยพาไปผสมเทียมจนกระทั่งควายมีลูก ซึ่งได้อาศัยขายควายและรายได้จากการ
 รับจ้างของนายกานและภรรยาเลี้ยงครอบครัวมาตลอด ซึ่งรายได้ส่วนหนึ่งนี้นายกานได้นำมา
 ซ่อมแซมบ้าน ซื่ออุปกรณ์เครื่องใช้ในการช่วยทำมาหากิน และเป็นหลักประกันในการไปเช่านา
 จากเจ้าของร้านค้าในหมู่บ้านที่มีศักดิ์เป็นญาติห่าง ๆ ของตน จำนวน 10 ไร่ โดยคิดค่าเช่า
 10 ถึงต่อไร่ นายกานกล่าวว่า "พึ่งตัวเองมาตลอด พี่น้องก็จนเหมือน ๆ กัน ต่างคนต่าง
 หากิน ขอแรงกัน หยิบยืมข้าวปลาอาหารเล็ก ๆ น้อย ๆ เพราะ "ไม่มีเงินเพราะเรามีญาติ"

(นายกานหมายถึงกลุ่มบ้านรอบข้างซึ่งเป็นญาติพี่น้องกัน) ปัจจุบันนายกานสามารถส่งลูกที่ยังเป็นภาระของครอบครัวอยู่อีก 2 คน เรียนหนังสือจนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 หนึ่งคน และชั้นประถมศึกษา 6 อีกหนึ่งคน ด้วยทุนจากการขายควาย ส่วนลูกชายคนโต อายุ 35 ปี ออกไปทำงานรับจ้างที่กรุงเทพฯ โดยการแนะนำของญาติพี่น้อง ลูกสาวอีกคนหนึ่งออกไปทำงานเป็นลูกจ้างขายของหน้าร้านที่โรงพยาบาลศิริราช โดยคำแนะนำและชักชวนจากเพื่อนบ้านข้างเคียง แต่นายกานไม่ได้พึ่งพาลูกในลักษณะที่ต้องออกไปเอาเงินจากที่กรุงเทพฯ แต่อย่างใด "ลูก ๆ ส่งเงินมาช่วยทำนา 2 - 3 พัน ถ้าลูกไม่ส่งมาก็ขายควายกิน...เราเลี้ยงเขามา เขาก็ต้องทำเลี้ยงเราบ้าง" ฐานะครอบครัวนายกานปัจจุบันนับว่าดี เพราะไม่ได้เป็นหนี้เป็นสินใคร และมีควายอยู่ถึง 8 ตัวด้วยกัน (ราคาควายตัวละประมาณ 3 - 5 พันบาท)

กรณีที่ 7

นางลินจु สมเจริญ บ้านเลขที่ 57 อายุ 58 ปี เป็นลูกไทย - จีน เกิดที่ตำบลสำโรง พบกับสามีเมื่อครั้งสามีออกจากบ้านคลองไปรับจ้างทำงานนอกฤดูทำนา เมื่อครั้งอยู่ที่สำโรงนางลินจुเคยออกรับจ้าง โดยไปอยู่กับญาติฝ่ายแม่ซึ่งอยู่ที่มหาชัย เปิดร้านขายส่งอาหารทะเล เช่น กุ้งแห้ง ปลาเค็ม และทำก๋วยเตี๋ยวขายส่งด้วย หลังจากแต่งงานแล้วได้ย้ายตามสามีมาอยู่ที่บ้านคลอง เข้าที่นาเพื่อนบ้านทำ อยู่กันมาจนกระทั่งมีลูกด้วยกันถึง 7 คน ต่อมาสามีเสียชีวิตลงด้วยโรคภัยไข้เจ็บ ทั้งแต่ที่ดินสำหรับปลูกบ้านไว้ให้ ซึ่งเป็นช่วงชีวิตที่ลำบากมาก ต้องออกรับจ้างทำไร่ถางหญ้าขุดมัน ตั้งแต่ค่าแรงวันละ 10 บาทจนมาถึง 25 บาท จึงได้หยุดงาน (เมื่อ 5 ปีที่ผ่านมา) เพราะแก่มาแล้ว ทำไม่ไหวและต้องอยู่บ้านเลี้ยงหลาน ๆ หลังจากที่สามีตายไม่ได้พึ่งพาญาติทางฝ่ายสามีเลย เนื่องจากฐานะของแต่ละคนก็ไม่ดีนัก จึงกลับไปพึ่งญาติฝ่ายแม่ที่อยู่มหาชัย โดยยืมเงินมาใช้จ่ายในครอบครัวโดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ยแต่อย่างใด และส่งลูกสาวคนโตไปรับจ้างขายของและอยู่อาศัยด้วย ลูกทุกคนนอกจากช่วยแม่ทำนาและออกรับจ้างในพื้นที่แล้ว ทุกคนต่างก็เคยไปรับจ้างญาติฝ่ายแม่ที่มหาชัยมาแล้ว ปัจจุบันลูกสาวคนโตกลับมาอยู่บ้านคลอง โดยแต่งงานกับคนบ้านเดียวกัน แต่สามีออกไปทำงานรับจ้างขับรถที่ลิเบีย (ปี 2525) มีลูกยังเล็ก ๆ อยู่ 2 คน ลูกชายคนที่สองทำงานรับจ้างเป็นช่างไม้ที่จังหวัดจันทบุรี โดยการแนะนำและชักชวนจากอาเขย (ญาติฝ่ายพ่อ)

ของนางลินจુ ลูกชายคนที่สาม ทำงานรับจ้างเป็นลูกมือช่างไม้ - ช่างปูนใน - นอกหมู่บ้าน จนชำนาญ ลูกชายคนนี้ก็เคยพยายามที่จะไปทำงานต่างประเทศ เช่นเดียวกับพี่เขยถึงสามครั้ง แต่ถูกนายหน้าท้องถิ่นโกงเงินไปในความพยายามครั้งแรกถึง 18,000 บาท แต่สองครั้งหลัง สามารถทวงเงินคืนได้แต่ไม่ได้ไป การที่จะส่งลูกชายไปทำงานต่างประเทศนั้น นางลินจูดึงอาศัยหยิบยืมกู้เงินทั้งจากญาติฝ่ายแม่และจากนายทุนหมู่บ้าน (รวมกับทุนเดิมของตนเอง) โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 2 - 2.50 บาทต่อเดือน ซึ่งทำให้ต้องรับภาระหนี้สินอยู่ระยะหนึ่ง ตอนที่ลูกชายคนนี้ก็ยังพยายามติดต่อที่จะไปทำงานอีก เนื่องจากมีแรงจูงใจจากผลที่เพื่อน ๆ ได้รับความจากการไปทำงานต่างประเทศ เช่น รายได้จากค่าตอบแทนสูง เมื่อกลับมาแล้วมีเงินทองสะสมตั้งตัวได้ และอีกประการหนึ่งตนเองก็มีครอบครัวแล้วและพาภรรยาไปกับลูกน้องอีก 1 คน มาอาศัยอยู่ที่บ้านแม่ด้วย ลูกสาวคนที่สี่ ออกไปทำงานรับจ้างที่โรงงานพัฒนาในกรุงเทพฯ เมื่อ 3 - 4 ปีที่ผ่านมาโดยการแนะนำจากเพื่อน ๆ ในหมู่บ้านซึ่งเคยไปทำแล้ว ลูกสาวคนที่ห้า ออกไปรับจ้างเย็บผ้าที่กรุงเทพฯ โดยคำแนะนำชักชวนจากเพื่อนบ้านเช่นกัน ลูกสาวคนที่หกแต่งงานและแยกครอบครัวออกไปแล้ว ลูกสาวคนที่เจ็ด กำลังเรียนบัญชีอยู่ที่วิทยาลัยเทคนิคมหาชัย และได้ช่วยงานขายของที่ร้านของญาติฝ่ายแม่ด้วย โดยได้รับค่าตอบแทนเดือนละ 2,000 บาท นางลินจูล่าว่า "ที่ผ่านมาได้รับอุปถัมภ์จากญาติที่มหาชัยมากที่สุดทีเดียว ตอนที่ลูกสาวก็ไปช่วยเขาขายของ เงินเดือน ๆ ละ 2,000 บาท ทำเงินให้เขามากมาย อยู่อย่างกับลูกหลานของเขาเลย คุมกิจการเองด้วย นี่ถ้าแต่งงานก็จะให้กลับมาบ้าน" ส่วนหน้าที่เข่าทำนั้น ภายหลังจากพี่ชายของลูกเขยที่ไปทำงานต่างประเทศ ได้เสนอที่นาซึ่งตนเช่าจากนายทุนกรุงเทพฯ มาให้นางลินจูเช่าต่ออีกที โดยเสียค่าเช่าปีละ 4,000 บาท (เป็นนาหว่านทั้งหมด 30 กว่าไร่) ฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวนางลินจูขณะนี้ค่อนข้างจะดี เนื่องจากเงินทองที่ลูก ๆ ขวนขวายหามาได้ ก็นำมาลงทุนทำนาและซ่อมแซมบ้าน "ก็ได้เงินจากลูก ๆ นี้แหละ มาต่อเติมนิด ๆ หน่อย ๆ 8 ปีจะได้บ้านหลังนี้"

กรณีที่ 8

นายประสาร ทองประเสริฐ บ้านเลขที่ 10 อายุ 57 ปี เล่าว่า แต่เดิมสมัยรุ่นปู่รุ่นพ่อเป็นที่ดินเป็นป่าไม้ ต่างคนต่างจับจองตามแต่กำลังแรงงานของตัวเองจะดูแลได้ "ที่ดินใครที่ไม่ได้ทำ ปล่อยให้ว่างเฉย ๆ ก็ไปขอกันมาทำได้" แต่เดิมสมัยปู่ก็มีที่ดินกว่า 100 ไร่ และที่ดินซึ่งชาวบ้านมีคนละมาก ๆ นี้เองได้ค่อย ๆ เปลี่ยนมือไปอยู่กับนายทุนในหมู่บ้าน ซึ่ง

ออกเงินให้ชาวบ้านกู้ ใครไม่สามารถจะชำระเงินคืนได้ก็จะถูกยึดที่ดิน ในหมู่บ้านมีชาวบ้านที่เสียที่ดินไปเพราะขายฝากกับนายทุนหลายราย เมื่อที่ดินของปู่ตกทอดมาถึงรุ่นพ่อ และเมื่อพ่อเสียชีวิตขณะที่ตนยังเด็กก็ได้ยกเป็นมรดกให้ แต่ถูกอา (น้องชายพ่อ) โกงที่ดินไปโดยจับมือเซ็นใบมอบให้ตอนที่ทำการแบ่งมรดก ครอบครัวที่เหลือซึ่งมีแม่ ตนเอง และน้องสาวจึงต้องอาศัยทำกินบนที่ดินของแม่ ซึ่งเป็นมรดกจากตาอีกทีในประมาณ 20 กว่าไร่ และต่อมาก็ได้เป็นมรดกแบ่งกันกับน้องสาว โดยได้ที่ดินทำกินทั้งหมด 18 ไร่ น้องสาวได้ 5 ไร่ และได้ช่วยกันทำมาหากินและรับจ้างเช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไป จนได้ภรรยาซึ่งเป็นคนตาบอดสำโรงและมาอยู่ด้วยกัน ในปี 2500 เป็นปีที่แล้งจัดมาก "นา 15 ไร่ ได้ข้าวแค่ 18 ถัง" ต้องออกไปรับจ้างขุดดินขุดตอไม้ ทำไร่มันไร่อ้อย ภรรยาก็ต้องออกไปรับจ้างถอนมันที่ อำเภอสรรพยา ซึ่งมีญาติฝ่ายภรรยาอยู่那儿 เมื่อมีลูกจึงกลับมาอยู่ที่บ้าน ส่วนตนออกรับจ้างนอกหมู่บ้านเพียงลำพังอยู่หลายปี" ตอนนั้นคิดถึงบ้าน คิดถึงลูก คิดถึงแม่ ไอ้โต้ง (หมายถึงลูกชาย) นอนร้องไห้เลย" จนเมื่อฝนตกลงมาทางบ้านจึงไปตามกลับมาเพื่อทำนา ในปี 2516 ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านโดยการสนับสนุนของญาติ ๆ ในหมู่บ้าน เนื่องจากพ่อก็เคยเป็นผู้ใหญ่บ้านมาก่อน ขณะนั้นอายุ 32 ปี ได้เรียนรู้ชีวิตและความยากลำบากมาพอสมควร จึงตัดสินใจสมัครแข่งขันกับคู่แข่ง ซึ่งเป็นนายทุนหมู่บ้าน ผลปรากฏว่าชนะคู่แข่ง แต่ก็ไม่กี่คะแนน ต่อมาในปี 2523 มีปัญหาด้านการเงินเนื่องจากปัญหาราคาข้าวและผลผลิตตกต่ำและค่าใช้จ่ายในการศึกษาเล่าเรียนของลูก จึงนำที่ดิน 18 ไร่ ไปขายฝากกับนายทุนหมู่บ้าน มีกำหนดชำระคืน 3 ปี (2526) และเมื่อถึงกำหนดไม่สามารถส่งเงินคืนได้ จึงถูกยึดที่ดินไป นายประสารจึงตกอยู่ในสภาพของชาวนาไรที่ดินนับแต่ปีนั้น เหลือเพียงบ้านและที่ดินที่ปลูกบ้านอยู่เท่านั้น แต่ก็ยังได้พึ่งพาน้องสาวซึ่งมีที่ดินของตนเองอยู่ 5 ไร่และเช่านาผู้อื่นทำเพิ่มเติม จนประมาณ ปี 2525 - 2526 ได้มีนายหน้าที่ดินเริ่มเข้ามาติดต่อผ่านผู้นำหมู่บ้านในเขตอำเภอลำปางยาว เพื่อจัดหาซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร เพราะกำลังจะเป็นเขตส่งเสริมในการจัดตั้งโรงงานแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรและไร่ผลไม้ตลอดจนฟาร์มขนาดใหญ่ เพื่อป้อนโรงงานแปรรูปและส่งจำหน่ายต่างประเทศ ดังนั้นนายประสารจึงได้รับผลประโยชน์จากการได้ค่าหัวไร่ (ค่านายหน้า) ในธุรกิจการซื้อถูกขายแพงด้วย "พวกกรุงเทพฯ (บางครั้งนายประสารเรียกพวกนายหน้าที่ดินซึ่งมาจากกรุงเทพฯ ว่า "คนฉลาด") เขาให้ผมเผ้าที่ (ที่ดิน) พันกว่าไร่" กล่าวคือพวกนายหน้าจะซื้อที่ดินในเขตอำเภอลำปางยาวไว้เพื่อเก็งกำไร ดังนั้นเพื่อ

ความปลอดภัยในการที่จะไม่ถูกขโมยที่ดินไปขาย ก็ได้มอบให้นายประสารดูแลให้ โดยอนุญาตให้นายประสารเข้าไปทำประโยชน์ที่ดิน "ผมทำนาตอนนี้ 100 กว่าไร่เป็นนาหว่าน จ้างเขาทำทั้งหมด ปกติเป็นหนี้ร่วมแสน ตอนนี้เหลือประมาณสองหมื่นบาท...ที่ดินของพวกกรุงเทพฯ ยังไม่ขาย ก็ให้เราเผ่า เราก็เข้าไปทำบ้าง ให้เขา (ชาวบ้าน) เข้าทำบ้าง เราเก็บดอก (เบี้ย) เป็นข้าว" ปัจจุบันรายได้ของครอบครัวนายประสารได้มาจากการขายข้าวและค่านายหน้าที่ดินเป็นหลัก นอกจากเงินเดือนผู้ใหญ่บ้านซึ่งได้รับทุกเดือน ๆ ละ 662 บาท ส่วนลูกที่ยังเป็นภาระที่ต้องส่งเสียเล่าเรียนมีอยู่เพียง 2 คน อีก 4 คน มีงานรับจ้างประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยอาศัย การแนะนำของนายหน้าที่ดิน ซึ่งนายประสารมักจะเข้าไปติดต่อยู่เป็นระยะ ๆ "โอ๊ย เขาพาไปเลี้ยงอย่างดี กินเหล้าฝรั่งขวดเป็นพัน นอนห้องแอร์ด้วย นั่งรถเป็นซี่ด้วย"

กรณีที่ 9

นายผวน วาโสม บ้านเลขที่ 40 อายุ 55 ปี ไม่มีที่ดินมาตั้งแต่แรกเริ่มเพราะพ่อแม่มีที่ดินน้อยไม่พอแบ่งปันให้ลูก ๆ ได้อย่างทั่วถึง ตนเองได้มาเพียงที่ปลูกบ้านอยู่อาศัยทุกวันนี้ อาชีพหลักที่ทำมาตลอดคือการรับจ้างด้วยความสามารถที่เรียนรู้มาจากพ่อ คือ งานช่างไม้ ช่างปูน และช่างจักสาน จนสามารถรวมกลุ่มเพื่อนบ้านเป็นกลุ่มช่างไม้ได้ ดังนั้นหลังฤดูทำนาจะรวมกลุ่มสมัครพรรคพวก ซึ่งส่วนหนึ่งก็คือญาติพี่น้อง เป็นกลุ่มรับเหมาก่อสร้าง ออกหางานทำทั้งใน - นอกพื้นที่ ปลอ่ยให้ภรรยาเลี้ยงลูกและดูแลบ้าน ซึ่งจะอาศัยพึ่งพาญาติทั้งฝ่ายตนและภรรยาในบางครั้ง นายผวนเริ่มกลับมาเช่านาทำและซื้อควาย (2 ตัว) เมื่อมีทุนสะสมจากอาชีพรับจ้างเมื่อ 5 - 6 ปีที่ผ่านมา โดยอาศัยญาติ (นายประสาร ทองประเสริฐ) ไปหาที่มาให้เช่า เสียค่าเช่าเป็นข้าวเปลือกปีละ 30 - 40 ถึงต่อมา 20 ไร่ ซึ่งก็ทำเพียงให้มีข้าวบริโภคตลอดปีเท่านั้น "บางทีก็แบ่งขายให้พี่น้อง ขายกันเองถูกกว่าราคาตลาด 3 - 5 บาท" จากทุนสะสมดังกล่าวนี้ ปัจจุบันนายผวนนำไปซื้อรถไถไว้ใช้ส่วนตัวและรับจ้างไถนาด้วยในอัตราไร่ละ 200บาท ซื้อวัวมาเลี้ยง 3 ตัว ซึ่งตกลูกออกมาแล้ว 2 ตัว และแม่หมูอีก 1 ตัว โดยขายควายที่ซื้อไว้แต่เดิมไป เนื่องจากเลี้ยงลำบากเพราะในหน้าน้ำ ๆ จะท่วมบริเวณใต้ถุนบ้าน ทำให้ควายเป็นโรคเท้าเปื่อย นายผวนมีภาระที่จะต้องเลี้ยงดูส่งเสียลูกสาวที่กำลังเรียนอยู่เพียงคนเดียว ส่วนลูกสาวอีกคนหนึ่งออกไปทำงานรับจ้างชายของที่กรุงเทพฯ

โดยน้องชายของตนซึ่งรับจ้างขับรถขนส่งอยู่ที่กรุงเทพฯ มาชักชวนให้ไปทำและให้ที่พักอาศัยอยู่ด้วย ส่วนลูกชายคนโตช่วยพ่อแม่ทำนาและออกช่วยงานรับจ้างเป็นช่างไม้ในกลุ่ม เมื่อแต่งงานแล้วก็ได้นำภรรยาและบุตรอีกคนหนึ่งเข้ามาอาศัยอยู่กินและเป็นแรงงานในครอบครัว นายผวนด้วย รายได้ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของครอบครัวนี้คือ การรับจ้างสานอุปกรณ์หาปลา โดยใช้เวลาว่างจากฤดูทำนาหรืองานรับจ้างก่อสร้าง ปัจจุบันนายผวนไม่มีหนี้สินติดค้างอยู่กับใคร และยังเป็นที่พักของญาติพี่น้องอีกด้วย โดยญาติพี่น้องบางคนจะมายืมเงินและใช้คินด้วยแรงงานคือรับจ้างทำนาให้

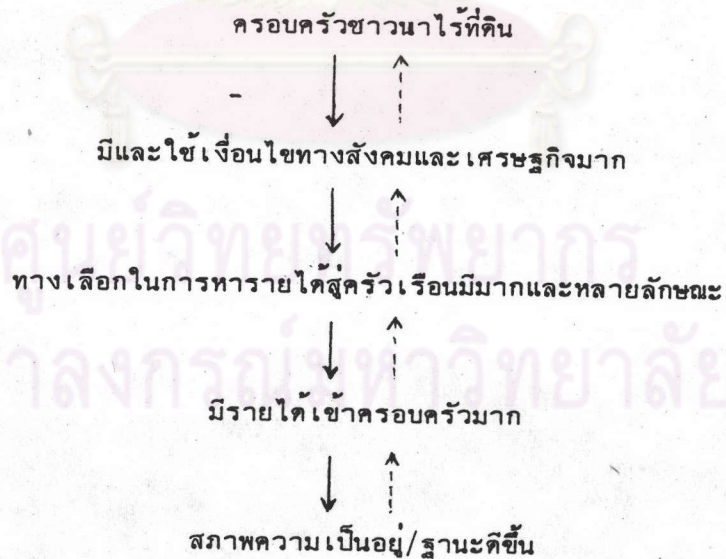
ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิเคราะห์ตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

จากกรณีศึกษาทั้ง 19 กรณีข้างต้นนี้ ภาพที่พบเห็นก็คือความแตกต่างในสภาพความเป็นอยู่และการดำเนินชีวิตในแต่ละครอบครัวในปัจจุบัน อันเนื่องมาจากการที่แต่ละครอบครัวมีและ/หรือใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจนการเผชิญกับสภาพการณ์แวดล้อมที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งทำให้สามารถจำแนกภาพของครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินโดยฐานะความเป็นอยู่ออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีฐานะดี กลุ่มฐานะปานกลาง และกลุ่มฐานะยากจน ซึ่งพอจะสมมติฐานในเบื้องต้นได้ว่า ครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินที่มีฐานะความเป็นอยู่ดีในปัจจุบันนั้น สามารถหารายได้สำหรับครัวเรือนได้มาก เนื่องจากมีทางเลือกในการหารายได้ในลักษณะต่าง ๆ มาก โดยมีและใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจมากกว่าครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินอื่น ๆ ซึ่งอาจจะมีแต่ไม่ได้ใช้ หรือมีแต่ใช้ไม่ได้ หรือมีน้อยจึงใช้ได้น้อย ซึ่งทำให้เป็นข้อจำกัดในการที่จะมีทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือน ส่งผลให้สภาพความเป็นอยู่และฐานะของครอบครัวอยู่ในระดับปานกลางหรือยากจนตามลำดับ

สมมติฐานเบื้องต้น

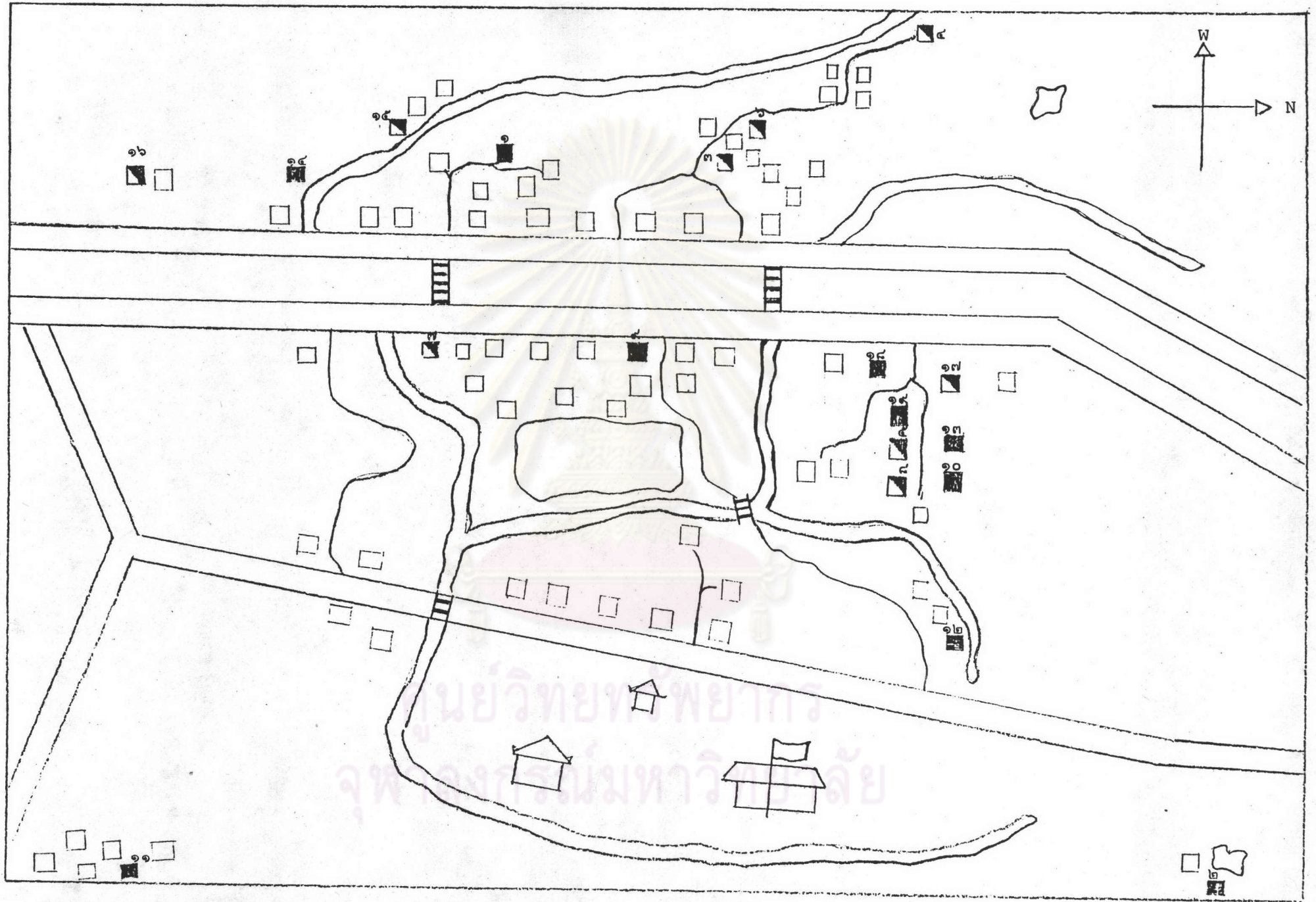
ผู้ศึกษาได้พยายามจัดกลุ่มครอบครัวชาวนาไร่ที่ดิน ตามฐานะและสภาพความเป็นอยู่ที่ปรากฏโดยพิจารณาจากสภาพทางกายภาพและอื่น ๆ ได้แก่ สภาพที่อยู่อาศัย ทรัพย์สิน และปัจจัยการผลิต ในครอบครอง จำนวนวัยแรงงาน และอาชีพ ช่องทางในการหารายได้ มาสู่ครัวเรือนและภาวะหนี้สิน และนำไปตรวจสอบอีกครั้ง โดยสอบถามจากชาวบ้านในชุมชน และชาวนาไร่ที่ดินด้วยกันเอง ซึ่งเป็นการประเมินจากเกณฑ์การวัดด้วยสายตาและความรู้สึกของคนในชุมชนเอง ซึ่งส่วนหนึ่งชาวบ้านจะพิจารณาสภาพที่อยู่อาศัย ทรัพย์สิน และองค์ประกอบอาชีพของเพื่อนบ้าน โดยจำแนกกลุ่มครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินบ้านคลองในปัจจุบันได้ดังนี้

ตารางที่ 7

แสดงการจัดกลุ่มสภาพความเป็นอยู่และฐานะของครอบครัวชาวนาไร่ที่ดิน

สภาพความเป็นอยู่/ฐานะ	จำนวนสมาชิกในบ้าน	วัยแรงงาน	วัยภาระ	รูปแบบในการหารายได้(อาชีพ)	สาเหตุการไร่ที่ดิน
ก. กลุ่มที่มีฐานะดี					
1. นางแดงอ่อน สมเจริญ	7	5	2	รับจ้างใน-นอกพื้นที่	ญาติสามียึดไป
2. นายสง่า สุตาเทพ	8	7	1	"	พ่อแม่มีที่นา ไม่พอแบ่ง
3. นายศุภชัย ขอบบรรเลง	4	2	2	ชาวนาเช่า-รับจ้าง	พ่อแม่ยังไม่ได้ แบ่งมรดก
4. นายต่อ ทองประเสริฐ	10	9	1	"	พ่อแม่มีที่นา ไม่พอแบ่ง
5. นายกาน ชัยโย	6	4	2	"	พ่อแม่มีที่นา ไม่พอแบ่ง
6. นางลินจุ สมเจริญ	11	7	4	"	พ่อแม่มีที่นา ไม่พอแบ่ง
7. นายประสาร ทองประเสริฐ	8	5	3	"	ขายฝากแล้ว ถูกยึดที่ดินไป
8. นายผวน วาโสม	9	4	2	"	พ่อแม่มีที่นา ไม่พอแบ่ง

แผนที่บ้านชาวนาไร่ที่ดิน บ้านคลอง

■ ชาวนาไร่ที่ดิน-รับจ้างอย่างเดียว หมายเลข: ๑, ๒, ๔, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๘, ๑๙.

▣ ชาวนาไร่ที่ดิน-เช่าและรับจ้าง หมายเลข: ๓, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๕, ๑๖, ๑๗.

สภาพความเป็นอยู่/ฐานะ	จำนวนสมาชิกในบ้าน	วัยแรงงาน	วัยภาระ	รูปแบบในการหารายได้(อาชีพ)	สาเหตุการไร้ที่ดิน
ข. กลุ่มที่มีฐานะปานกลาง					
9. นางเหลื่อม พรสวัสดิ์	1	1	-	รับจ้างในพื้นที่	จำนวนที่ดินแล้วน้องชายยึดคืน
10.นางบาน วงศ์ปอน	6	3	3	รับจ้างใน-นอกพื้นที่	พ่อแม่มีที่นาไม่พอแบ่ง
11.นางดิน ทองประเสริฐ	3	3	-	"	พ่อแม่มีที่นาไม่พอแบ่ง
12.น.ส.นิล แดงสวัสดิ์	4	2	2	"	พ่อแม่มีที่นาไม่พอแบ่ง
13.นายประกอบ ชัยโย	5	3	2	"	พ่อแม่มีที่นาไม่พอแบ่ง
14.นางสม สมเจริญ	5	2	3	รับจ้างนอกพื้นที่	พ่อแม่ยังไม่แบ่งมรดก(พ่อตา)
15.นายหวัง ดังแก	4	2	2	ชาวนาเช่า-รับจ้าง	พ่อแม่ยังไม่แบ่งมรดก(พ่อตา)
16.นางสุรินทร์ คงศิริ	5	3	2	"	พ่อแม่ยังไม่แบ่งมรดก(พ่อตา)
17.นายสำราญ แดงสวัสดิ์	5	3	2	"	พ่อแม่มีที่นาไม่พอแบ่ง

ค. กลุ่มที่มีฐานะยากจน

18.นางเรือง วาโสม	6	2	4	รับจ้างใน-นอกพื้นที่	ชายที่ดินใช้หนี้
19.นายฉ่อย	4	2	2	"	พ่อแม่ยังไม่แบ่งมรดก (พ่อตา)

จากสภาพความเป็นอยู่และฐานะของกลุ่มครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินและลักษณะการหารายได้ในปัจจุบันดังกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้สามารถจะศึกษาต่อไปได้ว่า จากทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนแต่ละทางนั้น ชาวนาไร่ที่ดินทั้ง 3 กลุ่มได้อาศัยเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างไรบ้าง และมีข้อจำกัดหรืออุปสรรคอย่างไรในการไม่สามารถใช้เงื่อนไขดังกล่าวได้

ก. กลุ่มที่มีฐานะดี

1. กรณีนางแดงอ่อนชี้ให้เห็นว่า เมื่อเผชิญวิกฤตแห่งชีวิต (สามีตาย - ถูกญาติฝ่ายสามียึดที่ดิน) และพี่ญาติฝ่ายสามีในหมู่บ้านไม่ได้ ก็ต้องหันกลับไปพึ่งญาติของตนเองก็คือแม่ โดยไปตามแม่มาเลี้ยงลูกและดูแลบ้านให้ (ซึ่งที่ญาติฝ่ายสามียังเหลือบ้านและที่ดินปลูกบ้านไว้ให้ก็เพราะเห็นแก่หลานเช่นเดียวกันจึงไม่ยึดไปเสียหมด) ส่วนนางแดงอ่อนก็พึ่งตนเองโดยออกไปหางานรับจ้างในพื้นที่ - นอกพื้นที่ ซึ่งก็ได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านในหมู่บ้าน ด้วยความเห็นอกเห็นใจที่ต้องดิ้นรนเลี้ยงชีวิตเพียงลำพัง จนกระทั่งได้พบสามีใหม่ ซึ่งนับเป็นกำลังสำคัญในการช่วยโอบอุ้มสภาพความเป็นอยู่ของครอบครัวให้ดีขึ้น เมื่อลูกนางแดงอ่อนเติบโตขึ้นก็ยังได้อาศัยเพื่อนบ้านชักนำให้ออกไปหางานทำ ทั้งด้วยความหวังดีและความต้องการเพื่อนร่วมงานที่มาจากบ้านเดียวกัน ซึ่งนับเป็นการตอบแทนด้วยกันทางด้านจิตใจ โดยไม่มีเรื่องของเงินทองเข้ามาเกี่ยวข้อง ครอบครัวนางแดงอ่อนก็ได้ใช้ทรัพยากรภายในครอบครัวอย่างเต็มที่ นั่นคือจากจำนวนสมาชิกครอบครัว 7 คน มีผู้ออกทำงานถึง 5 คน มีเพียง 2 คนเท่านั้นที่ยังเป็นภาระของครอบครัว ที่น่าสังเกตสำหรับกรณีนี้ก็คือต้นทุนในการออกทำงานทำและเป็นค่าใช้จ่ายของครอบครัวในระยะแรกนั้น ได้มาจากเหตุการณ์การขุดคลองในหมู่บ้าน ส่วนเหตุที่นางแดงอ่อนไม่คิดจะเช่า - ซื้อที่ดินทำนาด้วยตัวเองนั้นก็เพราะเห็นว่าการทำนาเป็นเรื่องเสี่ยงต่อการเป็นหนี้และการสูญเสียที่ดินจากประสบการณ์ที่เคยพบในหมู่บ้านนี้
2. กรณีนายสง่านับว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินมีอยู่ได้อย่างดี สังเกตจากการปรับปรุงพื้นที่ ขุดคูรอบบ้าน ยกร่องสวนผัก - สวนผลไม้ ซึ่งทำให้เป็นแหล่งวัตถุดิบที่สามารถนำมาเป็นอาหารบริโภคได้ตลอดปี เมื่อประสบความลำบากขณะที่ลูกยังเล็ก ๆ อยู่ นอกจากอาศัยพึ่งแรงงานของตนแล้ว ก็ได้พึ่งพาญาติฝ่ายภรรยา ทำให้ครอบครัวฝ่าฟันอุปสรรคมาได้ ส่วนความเป็นอยู่ในปัจจุบันก็ได้พึ่งพาอาศัยแรงงานของลูก ๆ

ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของนายสง่าและภรรยาไม่ถึงกับต้องหาเข้ากินค่าเช่นในอดีต

3. กรณีของนายศุภชัย (ทิดไก่) ได้อาศัยฐานะเดิมของครอบครัวซึ่งค่อนข้างดีมาเป็นปัจจัยสำคัญในการยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของตนเอง แม้จะยังไม่ได้รับมรดกที่นาเลย ก็ได้อาศัยที่ดินของแม่ปลูกบ้านและทำนา โดยไม่เสียค่าเช่าหรือค่าใช้จ่ายใด ๆ นอกจากนั้น ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ซึ่งแม่ลงทุนไว้คือโรงสีและรถไถ ก็นับเป็นทุนเดิมที่ทำให้ครอบครัวของทิดไก่ได้อาศัยพึ่งพามาตลอดจนสามารถจ้างชาวนามาทำนาให้ได้ และด้วยบุคลิกภาพส่วนตัวทำให้ทิดไก่ได้เข้าไปมีบทบาทเป็นกรรมการสุขาภิบาลคนหนึ่งด้วย

4. กรณีนายต่อ แม้ว่าพ่อแม่ตายต่อซึ่งเสียชีวิตไปแล้วจะมีที่นาไม่พอแบ่งเป็นมรดกสำหรับลูก ๆ แต่ก็ยังมีที่พอให้นายต่อปลูกบ้านทำสวนเลี้ยงตัวอยู่ได้ เมื่อนายต่อแต่งงานก็ได้ภรรยามาเป็นแรงงานในการหารายได้อีกคนหนึ่ง และเมื่อภรรยามีภาระต้องเลี้ยงลูก ไม่สามารถออกทำงานรับจ้างได้ นายต่อก็ได้พึ่งพาอาศัยญาติของตนคือพี่ชายและน้องสาวในเรื่องเงินทองของใช้ต่าง ๆ ส่วนภรรยานายต่อบางครั้งก็ออกไปหยิบยืมเงินทองมาเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัวจากญาติของตนที่จังหวัดสมุทรปราการ เช่นเดียวกัน และญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่ายนี้ต่อมาก็ได้มีบทบาทในการแนะนำชักชวนและหาช่องทางให้ลูกนายต่อได้งานรับจ้างนอกพื้นที่ด้วย ปัจจุบันนายต่อก็ได้อาศัยลูก ๆ เลี้ยงดูตอบแทน นายต่อไม่ได้พึ่งพานายทุนที่ดินในหมู่บ้าน เนื่องจากทำการผลิตเพื่อบริโภคเท่านั้น ไม่ใช่ผลิตเพื่อขาย ส่วนนายทุนที่นายต่อติดต่อสัมพันธ์และได้อาศัยกู้ยืมเงินอยู่บ้าง คือร้านค้าในหมู่บ้านซึ่งนายต่อเห็นว่าเป็นนายทุนใจบุญเท่านั้น

5. กรณีนายกาน นอกจากได้อาศัยร่างกายของตนเข้าแลงในการทำงานรับจ้างทั่วไปได้อาศัยญาติใกล้ชิดของตนในการส่งลูกออกทำงานนอกพื้นที่ และอาศัยญาติต่าง ๆ ในการหาที่ดินมาให้เช่าที่นา โดยมีทุนเดิมที่ได้รับเป็นมรดกจากพ่อแม่คือที่ดินปลูกบ้านและความเป็นหลักประกันแล้ว ในกรณีของนายกานก็ให้เห็นลักษณะการเป็นนักลงทุนและเก็งกำไรของชาวนาเช่นกัน โดยวิธีทุนต่อทุน คือ มีความคิดที่เอาควาย (ทุน) ไปขายเพื่อนำเงินมาลงทุนในการศึกษาของลูกและการทำนา

6. กรณีนางลินจુ แม้ว่าจะเป็นคนต่างถิ่นไม่มีญาติฝ่ายตนจะพึ่งพาอาศัยได้ในหมู่บ้าน ญาติฝ่ายสามีก็อยู่ในฐานะลำบากกันทั้งนั้น เมื่อสามีเสียชีวิตนางลินจูก็ตกพยายามดิ้นรนทำนาเลี้ยงลูกต่อมา โดยอาศัยทุนเดิมที่ตนและสามีสะสมมาได้บ้าง และเมื่อถึงที่สุดก็ต้องหันกลับไปพึ่งญาติฝ่ายแม่ที่มหาชัย ซึ่งนับเป็นผู้อุปถัมภ์กันมาตลอด ตั้งแต่ก่อนนางลินจูจะแต่งงาน ตลอดจนถึงการให้กู้ยืมเงินให้งานแก่ลูก ๆ ของลินจูในเวลาต่อมา แต่เมื่อต้องใช้ทุนมาก ๆ เช่น การเตรียมการส่งลูกชายไปทำงานต่างประเทศ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนวิถีการทำมาหากินที่แตกต่างจากเพื่อนบ้าน นางลินจูใช้การกู้ยืมเงินจากนายทุนในหมู่บ้านโดยเสียดอกเบี้ยในอัตราปกติ เนื่องจากในสายตาของชาวบ้านทั่วไปครอบครัวของนางลินจูนับว่ามีฐานะค่อนข้างดี บ้านก็ได้รับการปรับปรุงซ่อมแซมใหม่ ลูก ๆ ก็มีกิจการทำกันทั้งนั้น จึงพอจะเป็นหลักประกันในการกู้ยืมได้ระดับหนึ่ง นอกจากนี้การอยู่อาศัยในชุมชนมากกว่า 30 ปีทำให้ครอบครัวนางลินจูถือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน นอกจากนี้จะมีเพื่อนบ้านลูกนางลินจูก็ตบโตมากับลูกหลานของเพื่อนบ้าน ดังนั้นเมื่อมีโอกาสการแสวงหาช่องทางเพื่อเพิ่มรายได้ใหม่ ๆ จึงมีคำแนะนำและชักชวนจากเพื่อนบ้านมาถึงครอบครัวนางลินจูด้วย ช่วยส่งคนนี้ผูกโยงไปถึงญาติห่าง ๆ คือพี่ชายของลูกเขยด้วย ซึ่งเป็นผู้ทำแนะนำให้เช่าที่ดินเพื่อทำนาหวานจากที่นาที่เข้ามาอีกจากนายทุนกรุงเทพฯ โดยคิดค่าเช่านาถูกมากคือ 4,000 บาทต่อปี ที่นากว่า 30 ไร่ ซึ่งเท่ากับข้าวเปลือกเกวียนเดียวเท่านั้น (ข้าวหอมมะลิปี 2530 ราคาเกวียนละประมาณ 4,500 - 4,800 บาท) รายได้จากการทำนาจึงนับเป็นรายได้สำคัญ นอกจากรายได้เสริมจากอาชีพรับจ้างของลูก ๆ

7. กรณีนายประसार นับเป็นแบบอย่างของชาวนาไร้ที่ค่นซึ่งดิ้นรนเอาตัวรอดได้จากตำแหน่งทางการเมืองในหมู่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) และเงื่อนไขเศรษฐกิจภายนอกชุมชนเอื้ออำนวย กล่าวคือ จากแผนพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกของรัฐ กำหนดให้พื้นที่ในเขตอำเภอแปลงยาวอยู่ในเขตเกษตรก้าวหน้า ทำให้ที่ดินบริเวณนั้นมีราคาสูงขึ้นตามลำดับ และมีนายหน้าที่ดินจากกรุงเทพฯ มาติดต่อนายประसारในฐานะผู้ใหญ่บ้าน รายได้อันเป็นผลประโยชน์จากธุรกิจที่ดินนี้ ทำให้นายประसारมีทั้งที่ให้คนอื่นเช่าและเป็นที่พึ่งของญาติพี่น้องสมาชิกในครอบครัวในวัยแรงงานก็สามารถหางานได้จากการพึ่งพานายทุนที่ดินนอกชุมชนนี้ได้อีกด้วย อย่างไรก็ตามการได้รับชัยชนะได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านในปี 2516 นั้น ก็ได้อาศัยบารมีเดิมของพ่อ ซึ่งเป็นอดีตผู้ใหญ่บ้านมาก่อน และอาศัยการสนับสนุนจากเครือญาติเป็นสำคัญอีกด้วย

8. กรณีนายผวน ได้อาศัยความสามารถเฉพาะตัว ซึ่งเป็นวิชาความรู้ ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากรุ่นพ่อคืองานช่างไม้ งานก่อสร้าง และงานจักสาน และได้อาศัย เป็นอาชีพเลี้ยงตัวเองและครอบครัวมาตลอด นอกจากนี้ยังสะสมมาเป็นทุนสำหรับซื้อควาย เช้านา ต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต โดยขายควายไปซื้อเป็นรถไถมาใช้และ รับจ้างด้วย ลูกนายผวนซึ่งอยู่ในวัยแรงงานก็ได้อาศัยพี่ชายนายผวนซึ่งออกไปทำงานรับจ้าง ที่กรุงเทพฯ มาชักชวนแนะนำให้ไปทำงานและพักอาศัยอยู่ด้วย ซึ่งช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ ครอบครัวอีกทางหนึ่ง

ข. กลุ่มที่มีฐานะปานกลาง

9. นางเหลื่อมมิใช่คนไร้ญาติขาดมิตร เพราะมีทั้งญาติสนิทคือน้องชายซึ่งมี ฐานะดีกว่าเป็นที่พึ่งมาตลอด แม้จะถูกน้องชายยึดที่นากลับคืนไปเพราะหาเงินมาใช้หนี้ไม่ได้ เนื่องจากตนเองต้องต่อสู้เพียงลำพัง สามีก็ตายลูกเต๋าก็ไม่มี แต่น้องชายก็ยังให้ความช่วยเหลืออยู่ นางเหลื่อมเองก็ไม่ได้ท้อถอย ออกทำงานรับจ้างหาเงินมาซื้อหาอาหารที่จำเป็น ที่ไม่อาจหาได้ตามธรรมชาติมาเองโดยตลอดเช่นกัน ในหมู่บ้านก็ยังมียาตีพื้นน้องฝ่ายพ่อคอย ให้ความช่วยเหลือ ซึ่งการอุปถัมภ์ค้ำชูนี้นางถือว่าเป็นทานที่ญาติ ๆ มอบให้ จึงชี้ให้เห็นว่า การช่วยเหลือของญาตินั้น ยังคงดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขความเป็นไปได้ของผู้ได้รับความช่วยเหลือ เพราะหากน้องชายนางเหลื่อมยังให้นางเหลื่อมทำกินต่อไปในที่ดินผืนนั้น ก็คงจะเป็น หนี้สินที่พอกพูนขึ้นจนใช้ไม่หมดสิ้น และอาจจะก่อหนี้สินเพิ่มขึ้นกับคนอื่น ๆ ด้วยอีก การตัดสินใจ เอาที่ดินคืนจึงไม่ใช่จะไร้เหตุผลหรือศีลธรรมเสียทีเดียว ส่วนนางเหลื่อมเองก็จะมีทางเลือก น้อยมาก แม้จะพยายามพึ่งตัวเองมาตลอดเต็มที่แล้ว เนื่องจากมีเพียงลำพังตัวคนเดียว

10. นางปานและสามี เริ่มจากการไม่มีที่ดินเนื่องจากพ่อแม่มีที่ดินไม่พอจะ แบ่งปัน จึงต้องพึ่งตัวเองมาตลอด โดยการออกรับจ้างในพื้นที่ รับจ้างเลื่อยไม้เมื่อทรัพยากร ธรรมชาติยังพอเอื้ออำนวยอยู่ ต่อมาสามีได้อาศัยเพื่อนบ้านและน้องเขยซึ่งเป็นช่างไม้ช่วย ฝึกฝนจนสามารถออกไปทำงานกับกลุ่ม และออกหางานรับจ้างนอกพื้นที่ได้ จนมีเงินพอกกลับมา เลี้ยงครอบครัว เมื่อลูก ๆ โตขึ้นก็เจริญรอยตามผู้เป็นพ่อ และเมื่อออกไปทำงานนอกพื้นที่ ได้ก็ส่งเงินกลับมาให้แม่และครอบครัว วงจรชีวิตของนางปานจึงไม่ได้เกี่ยวข้องกับ นายทุนหมู่บ้านเลย แต่จะเป็นการพึ่งพาอาศัยเพื่อนบ้านใกล้เคียงและน้องสาว - น้องเขย

ซึ่งปลูกบ้านอยู่ใกล้เคียงกันมาตลอด ที่น่าสังเกตรก็คือเงื่อนโซ่ที่มีส่วนหลักันให้ครอบครัวนี้ ต้องตื่นนอนออกไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่นั้น เป็นเงื่อนโซ่ภายในเนื่องจากป่าไม้หมด ไม่สามารถประกอบอาชีพรับจ้างเรื่อยไม่ต่อไปได้ ประกอบกับเริ่มมีความรู้ความชำนาญด้านช่างไม้ขึ้นมา

11. แม้ว่านางดินจะบอกว่าตนเองจนที่สุดก็ตาม แต่นางดินก็ยังดำรงชีพอยู่ได้ โดยอาศัยการส่งเสียดูแลจากญาติรอบข้าง ทั้งจากหลานที่จับทุริหรือกรุงเทพฯ ญาติฝ่ายตนและสะใภ้ที่เสียชีวิตไปแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากวิถีชีวิตของนางดินจะอยู่ในสายตาของคนละแวกนั้นมาตลอด นับจากการที่นางดินต้องเลี้ยงดูหลาน ๆ จนเติบโตขึ้นมา ด้วยการทำงานแลกข้าวเปลือก รับจ้างตัดผมโดยไม่คิดเงิน เพื่อแลกกับการเอื้อเฟื้อแม่แบ่งปันจากเพื่อนบ้าน แต่ญาติ ๆ ก็ไม่ได้ละทิ้ง แม้ภายหลังหลาน ๆ ซึ่งทำงานทำได้ ด้วยการพึ่งพาเพื่อนบ้านและความสามารถเฉพาะตัว จะมีภาระค่าครองชีพและค่าใช้จ่ายในสังคมเมือง ทำให้ยากลำบากที่จะมาดูแลปรนนิบัติ ก็ไม่ได้ละทิ้งนางดินเช่นกัน

12. กรณีนางสาวนิล นางสาวนิลนอกจากมีภาระในการทำมาหากินแล้ว ยังต้องดูแลปรนนิบัติพ่อซึ่งพิการอีกด้วย แต่นางสาวนิลและน้องชายซึ่งเป็นเพียงลูกมือติดตามกลุ่มช่างไม้ช่างปูนเท่านั้น ก็ได้พยายามช่วยตัวเองทั้งงานรับจ้างทั่วไปและทำอาหาร - ขนมหาบขาย อย่างไรก็ตามในกรณีที่มีเหตุจำเป็นจริง ๆ ก็ได้พึ่งญาติฝ่ายพ่อด้านเงินทองหรือยืมข้าวเปลือกมากินแล้วซดใช้ให้ภายหลัง โดยไม่เสียดอกเบี้ย แต่นางสาวนิลก็ตอบแทนด้วยการใช้แรงช่วยงานต่าง ๆ ปัจจุบันแม้ว่าพ่อจะเสียชีวิตแล้ว ก็ยังมีภาระต้องเลี้ยงดูลูกของน้องชายซึ่งแยกทางกับภรรยาไปแล้ว

13. กรณีนายประกอบ อยู่ในสภาพค่อนข้างจะตึกว่าชราว่าไร้ที่ดินทั่วไป เนื่องจากมีญาติทั้งฝ่ายพ่อฝ่ายแม่และญาติของภรรยาให้ความช่วยเหลือเป็นระยะ ๆ นายประกอบมีความรู้ทางงานไม้โดยเรียนรู้จากน้าชายซึ่งเป็นช่างไม้ จนติดตามกลุ่มช่างออกไปทำงานนอกหมู่บ้านได้ และต่อมาก็ได้ญาติฝ่ายภรรยาชักชวนไปทำงานเป็นหลักแหล่งนอกพื้นที่ ส่วนภรรยาซึ่งต้องทำงานรับจ้างมาเลี้ยงดูลูก ก็อาศัยพึ่งพาญาติฝ่ายสามีและร้านค้าด้วยความคุ้นเคยได้บ้าง

14. กรณีนางสม แม้ไม่สามารถออกหารายได้ให้แก่ครอบครัว เนื่องจากต้องเลี้ยงลูก แต่ก็ได้อาศัยเงินเดือนจากอาชีพรับจ้างของสามีเป็นรายได้หลัก ส่วนที่ขาดแคลนก็สามารถจะหยิบยืมจากครอบครัวพ่อแม่และญาติพี่น้องโดยไม่เสียดอกเบี้ยได้บ้าง นอกจากนี้ที่หยิบยืมได้จากร้านค้าก็จะเป็นจำพวกข้าวปลาอาหารที่ซื้อได้เป็นเงินเชื่อ ที่ยืมจากเพื่อนบ้านก็เสียดอกเบี้ย เป็นการช่วยเหลือซึ่งหวังผลกำไรอยู่บ้าง แต่จากสภาพที่ต้องดูแลลูกซึ่งพิการ ทำให้ญาติเกิดความสงสารให้หามาเลี้ยงเป็นทุนสะสม

15. กรณีของนายหวัง เนื่องจากเป็นคนนอกหมู่บ้าน ซึ่งฐานะของครอบครัวเดิมก็ยากจน เมื่อมาอยู่ในหมู่บ้านใหม่ในฐานะเช่าใหม่ ก็ต้องช่วยงานพ่อตาแม่ยายด้วย ซึ่งมีฐานะเป็นชาวนาเช่าที่มีฐานะความเป็นอยู่ในระดับกลาง ทำให้ต้องเข้ามาจากพ่อตามาทำเองโดยเสียค่าเช่าด้วย แม้จะทำให้พ่อบิดมีข้าวกินโดยไม่ต้องหาซื้อ แต่ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ในครอบครัวทำให้ต้องดิ้นรนจนขายหารายได้จากทางอื่นเพิ่มเติม ซึ่งก็ได้อาศัยออกไปทำไร่กับญาติฝ่ายภรรยา และค่าซักชวนแนะนำจากเพื่อนบ้านใกล้เคียง

16. กรณีนางสุรินทร์ เมื่อแยกครอบครัวแล้ว นอกจากรายได้ประจำของสามีซึ่งเป็นรายได้หลักของครอบครัว ก็ได้ออกรับจ้างทำนาและติดตามเพื่อน ๆ ออกไปรับจ้างหางาน เมื่อเก็บสะสมเงินได้แล้วนอกจากจะใช้จ่ายซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ก็ได้นำมาเป็นทุนในการซื้อที่ปลูกบ้าน ลงทุนขายกล้วยเดี่ยว จ้างชาวบ้านทำนาโดยอาศัยนาเช่าจากพ่อแม่ เมื่อมีปัญหาขาดแคลนเงินทองในช่วงสามีหยุดพักงาน ก็จะอาศัยทั้งการกู้ยืมจากญาติพี่น้องและนายทุนหมู่บ้าน ซึ่งบางครั้งก็ได้กู้เงินลงทุนทำนาจากนายทุนหมู่บ้านด้วย โดยมีเครดิตที่นางสุรินทร์ไม่เคยหักผ่อนหรือผิดนัดส่งดอกเบี้ยเลย ปัจจุบันมีลูกสาวคนโตที่ออกทำงานรับจ้างนอกพื้นที่ได้แล้ว ซึ่งช่วยผ่อนเบาภาระของครอบครัวลงได้ทางหนึ่ง

17. กรณีนายสำราญ แม้ว่าบิดาจะไม่มีที่ดินทิ้งไว้ให้ตนเลยก็ตาม แต่ก็ดิ้นรนออกหากินโดยการรับจ้างมาตลอด เมื่อได้แต่งงานกับภรรยาซึ่งเป็นลูกสาวของช่างไม้ ก็ได้อาศัยพึ่งพิงพ่อตาในการออกหางานรับจ้างนอกพื้นที่ จนมีทุนสะสมพอนำมาปรับปรุงซ่อมแซมบ้านเรือนใหม่บนผืนดินของพ่อตาและเป็นทุนในการลงมือทำนา โดยอาศัยญาติฝ่ายพ่อคือผู้ใหญ่บ้านในการติดต่อนายทุนนอกพื้นที่ทำที่ดินให้ แม้ว่านายสำราญจะไม่ต้องซื้อข้าวกิน แต่ก็ไม่มีข้าวพอขาย เนื่องจากส่วนหนึ่งต้องจ่ายเป็นค่าเช่านา (แม้ว่านายทุนเจ้าของที่จะไม่ได้คิด

ค่าเช่าสูงมาก เนื่องจากหวังผลให้มีผู้ช่วยดูแลที่ดินด้วย อันเป็นลักษณะ "แลกเปลี่ยน" ผลตอบแทน) อีกส่วนหนึ่งจ่ายคืนจากเงินที่ถูกลงทุนทำนา ดังนั้นจึงต้องออกหางานรับจ้าง นอกฤดูทำนาต่อไป ซึ่งงานอาชีพนายสำราญนั้นก็ไม่น่าแน่นอนนัก ดังที่เขากล่าวไว้ว่างานหมดเงินก็หมด แต่ภาระในครอบครัวนายสำราญนอกจากลูก 2 คนที่กำลังเรียนหนังสือแล้ว ลูกอีกคนหนึ่งก็มีงานและเงินเดือนประจำในโรงงานทำตุ๊กตา จากการแนะนำของน้องสาว นายสำราญ ซึ่งให้การดูแลและให้ที่พักอาศัยด้วย

ค. กลุ่มที่มีฐานะยากจน

18. ยายเรื่องและครอบครัวเริ่มจากการมีที่ดิน ซึ่งพอจะเป็นหลักประกันในการกู้ยืมจากนายทุนได้ แต่เมื่อเผชิญกับภาวะหนี้สินอันเนื่องมาจากปัญหาการผลิต การสูญเสียสามัคคีและปัญหาการเจ็บไข้ได้ป่วยของสมาชิกในครอบครัว ทำให้จำเป็นต้องขายที่ดินใช้หนี้ซึ่งพอกพูนอยู่ในที่สุด จะพึงพาญาติไกล ๆ ก็มีเพียงน้องชายซึ่งมีภาระครอบครัวเต็มที่อยู่แล้ว จึงต้องพึ่งแรงงานของตนและสมาชิกในครอบครัวกับเงินทุนที่เหลืออยู่จากการขายที่ดินเป็นทุนใช้จ่ายและออกหางาน ซึ่งลูก ๆ ก็ได้อาศัยกลุ่มเพื่อน ๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งคุ้นเคยจากการร่วมงานกันมาตั้งแต่ตั้งงานรับจ้างเลื่อยไม้ รับจ้างทำไร่ จนกระทั่งออกไปแสวงโชคนอกหมู่บ้าน เมื่อตั้งตัวไถนอกจากจะฝากหลานมาให้แม่ดูแลแล้วก็กลับมาเยี่ยมเยียนพร้อมด้วยของฝากอยู่เสมอ ลูกสาวคนโตซึ่งเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงที่สำคัญของครอบครัวอย่างแท้จริงก็ออกรับจ้างหาเงินทุกรูปแบบ ได้พึ่งเพื่อนบ้านและญาติห่าง ๆ ดิ้นรนเปิดร้านค้าในหมู่บ้าน แต่การจะไปกู้เงินจากนายทุนหมู่บ้านมาลงทุนอย่างอื่นนั้นไม่สามารถจะเป็นไปได้ เพราะหลักประกันของครอบครัวไม่มี จำนวนแรงงานในครอบครัวก็มีไม่พอเพียงจะทำอย่างอื่นได้ ดังนั้นการพึ่งพาของครอบครัวนี้จึงเลือกพึ่งสิ่งที่ตนคุ้นเคยและประเมินว่าจะพึ่งได้เท่านั้น

19. นายฉ่อย มีข้อจำกัดอย่างมากในฐานะที่ตนเองเป็นเขยใหม่ ซึ่งมาจากบ้านอื่น และฐานะเดิมของตนก็ไม่ดีนัก ประกอบกับมาเป็นเขยของชานาเช่าด้วย จึงทำให้ตัวเองและภรรยาต้องอาศัยรับจ้างพ่อตาทำนาเพื่อแลกข้าวเปลือก ซึ่งก็ไม่พอกินตลอดปี ก็ต้องอาศัยครอบครัวฝ่ายภรรยาในการดูแลลูก ๆ เพื่อตนจะได้ออกไปหางานรับจ้างทำ ดังนั้นในภาวะอันจำกัดเช่นนี้ นายฉ่อยและภรรยาจึงมีความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างลำบากอยู่ในสายตาของเพื่อนบ้าน

เหตุการณ์อุทธรณ์ : งานศพของชานาไรที่ดิน

ภาพสะท้อนเงื่อนไขทางสังคมและ เศรษฐกิจและทางเลือกของชานาไรที่ดินในการหารายได้สำหรับครัวเรือนที่ผู้เขียนจะขอยกมาเป็นกรณีตัวอย่าง ณ ที่นี้นั้น เป็นภาพเหตุการณ์จากการเข้าร่วมในงานพิธีศพของชานาไรที่ดินคนหนึ่ง คือ คุณต้ายิ้ม แดงสวัสดิ์ อายุ 86 ปี ระหว่างวันที่ 19 - 21 มีนาคม 2531

ประวัติ (พอสังเขป) เดิมคุณต้ายิ้ม มีอาชีพรับจ้างทั่วไปเนื่องจากตนเองไม่มีที่นา มาตั้งแต่เริ่มแรกเพราะพ่อแม่มีที่ทำกินอยู่เพียงเล็กน้อย แต่ท่านก็ได้อาศัยความสามารถเฉพาะตัวของตัวเอง เป็นอาชีพเสริมให้แก่ตนเองและครอบครัว คือ การเป็นหมอฟันบ้านรักษาโรคตาให้แก่เด็ก ๆ ภายในหมู่บ้าน นอกจากนั้นท่านยังมีความสามารถด้านการเล่นดนตรีไทยอีกด้วย แม้นตนเองจะตาบอดข้างหนึ่งมาแต่กำเนิด แต่ชาวบ้านก็ได้พึ่งพาท่านมาตลอดระยะเวลาที่ท่านมีชีวิตอยู่ จนกระทั่ง 3 ปีให้หลังนี้ท่านต้องนั่ง ๆ นอน ๆ อยู่เฉพาะบนบ้านของลูกสาว (คือ นางสาวนิล แดงสวัสดิ์ ซึ่งเป็นชานาไรที่ดินเช่นกัน) เนื่องจากตาของท่านบอดทั้งสองข้าง และความชราภาพของตนเอง และประมาดตีสามของวันที่ 18 มีนาคม ท่านก็ได้สิ้นชีวิตลงอย่างเฉียบ ๆ

เช้าวันรุ่งขึ้น 19 มีนาคม ลูกของต้ายิ้มต่างก็มาช่วยกันจัดเตรียมงานพิธีกันอย่างพร้อมหน้า ญาติใกล้ชิดที่สุดของครอบครัวนี้ก็คือ นางสาวสมบัติ และนายประสาร ทองประเสริฐ (ผู้ใหญ่บ้าน) ซึ่งมีศักดิ์เป็นน้าและอาของลูก ๆ ต้ายิ้ม มีการปรึกษาหารือกันในเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ และการจัดการ ซึ่งฝ่ายลูก ๆ ก็ไม่ต้องการจะจัดงานให้ใหญ่โตเนื่องจากพวกตนก็มีฐานะความเป็นอยู่ไม่คึก จึงต้องการจะเอาศพไว้คืนเดียวแล้วเข้าวัดเผาเลย แต่ทางญาติผู้ใหญ่ก็คือ นายประสารและภรรยา ต้องการจะให้พิธีกรรมและจัดงานให้เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ตายบ้างเพราะผู้ตายก็เป็นที่รู้จักของบรรดาเพื่อนบ้าน มีบุญคุณกันมา ทั้งญาติและเพื่อนบ้านบางคนก็อยู่ห่างไกล ก็จะได้มีเวลามาเคารพศพบ้าง ดังนั้นด้วยความคิดเห็นของผู้หลักผู้ใหญ่ งานศพจึงจำเป็นต้องจัดขึ้นอย่างสมเกียรติ

เช้าวันรุ่งขึ้น ลูก ๆ ออกไปจัดการหาซื้อโลงศพจากตลาดบางบ่อมาเตรียมการโดยการเปิดฝาโลงแล้วนำเอาหมาก และน้ำนมข้นผสมกัน มาชันตามรอยต่อของฝาโลง เพื่อ

กันกลิ่นออก ส่วนศพนั้นยังถูกห่อ ด้วยผ้าขาวนอนอยู่หลังม่าน (มุ้ง) กัน ผู้ใหญ่บ้านสั่งให้ลูกไปซื้อยาจากปศุสัตว์อำเภอมาฉีดศพก่อนนำบรรจุโลง จากนั้นญาติ ๆ ก็จัดเตรียมการด้วยพิธีสงฆ์และหาอาหารมาเลี้ยงแขกที่จะมาในงาน อาหารที่ไปหาซื้อมาก็คือ หมู เป็ด และไก่ พวกแม่บ้านและลูกหลานสาว ๆ ก็จะมาช่วยกันเตรียมงานครัว ส่วนพ่อบ้านและเด็กหนุ่ม ๆ จะช่วยกันเตรียมงานด้านสถานที่ - แสง - สี - เสียง ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากโยมชกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นหลานของตายัม การเตรียมการต่าง ๆ ดำเนินมาตลอดตั้งแต่เช้าจนตกเย็น ครูผู้หญิงจากที่โรงเรียนซึ่งคุ้นเคยกับลูกหลานของคุณตายัม เพราะเป็นคนในชุมชนมาช่วยงานทำดอกไม้ประดับหน้าโลงศพโดยท้าวสุทนต์อุปการจากธรรมชาติ บางอย่างจัดหาซื้อที่ร้านค้า เครื่องเสียงเริ่มเปิดเครื่องสายไทย โอศครวญสลับกับการประกาศข่าวการตายของคุณตายัมและเชิญชวนชาวบ้านมาร่วมงานพิธีโดยโยมชกหมู่บ้านเป็นฝ่ายประชาสัมพันธ์ "...เอาน้ำใจมาสนองน้ำใจกัน ..รักษาน้ำใจไมตรีกับบรรดาญาติ ๆ ของผู้ตาย ..นอกจากบุญคุณของคุณตายัมที่มีต่อพวกเรา และลูก ๆ หลาน ๆ"

พลบค่ำแล้วแขกเริ่มทยอยเข้ามาในงานพิธี ส่วนหนึ่งหลังจากขึ้นไปเคารพศพแล้วก็ลงมานั่งที่เก้าอี้ซึ่งมีเต็นท์หลังใหญ่กางไว้ให้ (ผู้ใหญ่บ้านไปติดต่อเต็นท์ - เก้าอี้จากสุขาภิบาลโดยไม่เสียค่าเช่า) เนื่องจากบ้านของนางสาวนิลนั้นคับแคบมีเพียง 2 ห้อง คือ ห้องนอน - ห้องรับแขก และห้องครัว ดังนั้นแขกส่วนหนึ่งก็ต้องมานั่งที่บ้านของนางสาวสมบัติด้วย เนื่องจากเป็นบ้านหลังใหญ่มีเครื่องอำนวยความสะดวกพร้อมประมาณสองทุ่มครึ่ง พระสงฆ์ซึ่งเจ้าภาพไปนิมนต์ไว้แต่เช้าก็มาถึงงานพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ เสร็จแล้วเจ้าภาพก็นำอาหารคาว - หวานมาเลี้ยงแขก จากนั้นญาติสนิท - มิตรสหายของตายัมซึ่งเคยบวชเรียนกันมาแล้วก็ขึ้นไปบนเรือนทำการสวดคฤหัสถ์ เป็นทำนองเสนาะหลายท่วงทำนองและลีลา สลับไปกับการตีมโหรี สร้างความครึกครื้นให้แก่งาน ซึ่งระหว่างนั้นบรรดาแขกที่มาในงานก็เริ่มที่จะจับกลุ่ม โดยเฉพาะพวกที่มุ่งมาเล่นการพนันในงานศพ มีวงไพ่ วงไฮโล ทั้งเด็กผู้ใหญ่ตั้งเป็นวง ๆ ทั้ง ๆ ที่ลานบ้านและบนบ้าน นางสาวสมบัติ นัยว่าเพื่ออยู่เป็นเพื่อนญาติของผู้ตายมิให้เหงา⁴ และคืนนั้นก็ปรากฏว่ามีเพื่อนที่ตีหลายคนทีเดียวซึ่งอยู่ที่บ้านงานจนสว่างคาคา

⁴ สัมภาษณ์ นางสาวสมบัติ ทองประเสริฐ, 19 มีนาคม 2531.

ส่วนสิ่งของติดไม้ติดมือแขกที่มาร่วมงานนั้นก็คือ เงินใส่ซองตามธรรมเนียมทั่วไป แต่บางรายก็ยังยึดถือประเพณีดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้คือ นอกจากเงิน 10 - 20 บาทแล้ว ก็ยังมีข้าวสารใส่ถุงพลาสติกประมาณ 2 - 3 ลิตรมาฝากเจ้าภาพด้วย นัยว่าเพื่อช่วยงานเจ้าภาพ เพื่อไม่ให้เจ้าภาพต้องจ่ายแต่ผู้เดียวเนื่องจากต้องเลี้ยงพระ - แขนงในงาน คินนั้น มีการปรึกษางานกันในหมู่ญาติผู้ตายอีกแคว้งเริ่มขยายขึ้น คือ มีครูใหญ่ ซึ่งเป็นญาติกับผู้ใหญ่บ้านมาร่วมด้วย และข่าวว่าคินต่อไปจะมีการนำหนังตะลุงภาคกลางจากบ้านอ่าวชาวไร่ (ห่างจากหมู่บ้าน 3 กิโลเมตร) มาร่วมงานด้วย โดยพระครูสวัสดิ์ และพระครูชมภู เจ้าอาวาสวัด ซึ่งเป็นเพื่อนและญาติห่าง ๆ คุณตายิ้ม จะเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายให้

คินที่สองของงานพิธี คงดำเนินไปเช่นเดียวกับวันแรกแต่แขกที่มาในงานศึกษาคึกมากขึ้น มีทั้งที่มาร่วมงานและที่มุ่งจะมาเล่นการพนัน และมาทูลหนังตะลุงซึ่งชาวบ้านแล้วว่า นาน ๆ ครั้งจึงจะได้ดู เป็นของเก่าแก่ คนรุ่นลูกเพิ่งจะได้มีโอกาสดูครั้งนี้⁵ ซึ่งพระครูทั้งสองรูปก็ออกมาเยี่ยมชมงานด้วยเช่นกัน คินนั้นก็มีการปรึกษาหารือกันอีกแต่สนทนากลับเป็นวงญาติและเพื่อนของลูกผู้ตาย ข่าวว่าหลังจากทำพิธีเผาในตอนเย็นวันรุ่งขึ้นแล้ว จะหาภาพยนตร์จอยักษ์มาฉาย โดยมีโฆษกหมู่บ้านและลูกชายผู้ใหญ่บ้านกับเพื่อน ๆ รับที่จะไปติดต่อ เนื่องจากค่าเช่าจะไม่แพงเพราะตนเองเคยร่วมงานกับพวกบริษัทหนังเร่อยู่เสมอ แต่สำหรับวงสนทนาของผู้หลักผู้ใหญ่เป็นการพูดคุยเพื่อจัดเตรียมการที่จะทำพิธีเผาศพในวันรุ่งขึ้น วงนี้ก็ประกอบด้วยคนเฒ่าคนแก่ รุ่นเพื่อน ๆ กับตายิ้มนั่นเอง โดยมีลุงล้อม โสมพันธุ์ เป็นหลัก และมีข่าวว่านายสาคร ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมีอาชีพรองคือรับจ้างเป่าแตรวง จะไปนำพรรคพวกแตรวงมาร่วมนำหน้าขบวนศพที่จะนำไปวัดบ้านแปลงยาวด้วย (เนื่องจากเมรุศพวัดบ้านคลองยังอยู่ในระหว่างก่อสร้าง)

เข้าวันที่สามของงาน หลังจากทีโฆษกเชิญชวนชาวบ้านมาถวายอาหารเพลพระสงฆ์ที่บ้านงานแล้ว ก็เชิญชวนให้ชาวบ้านเตรียมตัวเข้าร่วมพิธีเผาศพในตอนบ่ายสามโมงของวันนั้น และประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับภาพยนตร์ที่จะนำมาฉายด้วย ในส่วนของพิธีเผาศพนั้น นายสาครเล่าให้ฟังว่า พิธีกรรมบางอย่างถูกตัดออกไปบ้าง เนื่องจากยุ่งยากและล่าช้าเกินไป ปัจจุบัน

⁵ สัมภาษณ์ นายล้อม โสมพันธุ์, 20 มีนาคม 2531.

จะเหลือไว้เฉพาะพิธีกรรมที่มองเห็นได้ง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนมากนัก พิธีที่ตัดออกไปก็เช่น การ
ที่ลูก ๆ หลาน ๆ ต้องหากระบุงใส่ข้าวสาร/กับข้าว เสื้อผ้าของผู้ตายไปรอบ ๆ เชิงตะกอน
การโกนหัวเจ้าภาพ (สมัยรุ่นปู่ย่า) เนื่องจากแต่ก่อนเวลาเผาจะนำศพไปเผาในป่า และ
มักจะเกิดไฟลามทุ่งสร้างความเสียหายให้แก่ชาวบ้าน จึงมีคำสั่งเจ้าเมืองให้เจ้าภาพโกนหัว
เพราะจะได้รู้ว่าใครเป็นใคร หากคนรับผิดชอบได้หากเกิดความเสียหาย⁶

ก่อนได้เวลาเคลื่อนขบวนศพนั้น นายกล่อม ผู้นำพิธีกรรมก็ได้เตรียมพิธีทางศาสนา
พราหมณ์ คือ การระบุตัวทูตทั้ง 4 ส่วนผู้นำพิธีรับบทเป็นฤาษีผู้ควบคุมดูแล บทบาทของทูตและ
ฤาษีนี้แต่เดิมก็คือ ผู้ดูแลการเผาและการทำความสะอาดและเก็บกระดูกผู้ตายนั่นเอง (เทียบ
ได้กับสัปเหร่อสมัยปัจจุบัน) และจะเป็นผู้ที่นำกระดูกมาใส่ลูก ๆ ของผู้ตาย แต่ลูก ๆ หรือ
ญาติผู้ตายก็ต้องเช่นไหว้และเลี้ยงดูทูตและฤาษีก่อนที่จะได้รับกระดูกไป พิธีนี้จะทำที่เมรุ
หลังการเผาศพ ส่วนพิธีกรรมก่อนเคลื่อนศพวันนั้นเป็นพิธีทางศาสนาพุทธ คือ นิมนต์พระสงฆ์
มาเทศนาสั่งสอนบรรดาญาติโยมและชาวบ้านที่มาร่วมงาน จากนั้นก็เป็นพิธีมาตिकाบังสุกุล
แล้วจึงเริ่มพิธีแห่ศพ

ในการเทศนาสั่งสอนวันนั้น พระครูสวัสดิ์ ใต้นำหนังสือประชุมอานิสงส์ 108
กัณฑ์มาเป็นบทเทศนา โดยเลือกบทที่ว่าด้วย อานิสงส์ฌาปนกิจศพ (ทั่วไป) ซึ่งกล่าวถึงการ
บำเพ็ญกุศลของเจ้าภาพว่า เป็นการเสียสละกำลังทรัพย์ กำลังคน กำลังความคิดเพื่อท่าน
ผู้ตาย โดยรำลึกถึงอุปการะคุณผู้ตายที่เคยมีต่อตน อย่างใดอย่างหนึ่งใน 5 ประการ คือ
ผู้ตายเคยให้ (1) เคยทำ (1) เป็นญาติ (1) เป็นมิตร (1) เป็นสหาย (1)⁷ ซึ่งก็ได้
อธิบายโดยละเอียดตามบทเทศนา เมื่อเสร็จสิ้นพิธีสงฆ์แล้ว (มาตिकाบังสุกุล) ก็ได้เริ่มแห่
ศพโดยอาศัยรถยนต์จากเพื่อนบ้านทั้งหมด 7 คันจากบ้านไกล - บ้านใกล้มาช่วยกัน โดยมี
แถววงนำหน้าขบวนจนกระทั่งมาถึงวัด ก็ได้ทำการเวียนรอบเมรุ 3 รอบก่อนพาขึ้นสู่เมรุ
ญาติพี่น้องเพื่อนบ้านทั้งจากบ้านคลองและบ้านแปลงยาว - แหลมว่า มาร่วมงานนี้กว่าสอง
ร้อยคน พิธีเผาเสร็จสิ้นไปทูตทั้ง 4 และฤาษี เริ่มทำพิธีกรรมหลังจากที่สัปเหร่อเผาศพและ

⁶ สัมภาษณ์ นายสาคร (ไม่ทราบนามสกุล) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน, 21 มีนาคม 2531.

⁷ ธ.ธรรมศรี, อานิสงส์ 108 กัณฑ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง
จงเจริญ, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า 238 - 247.

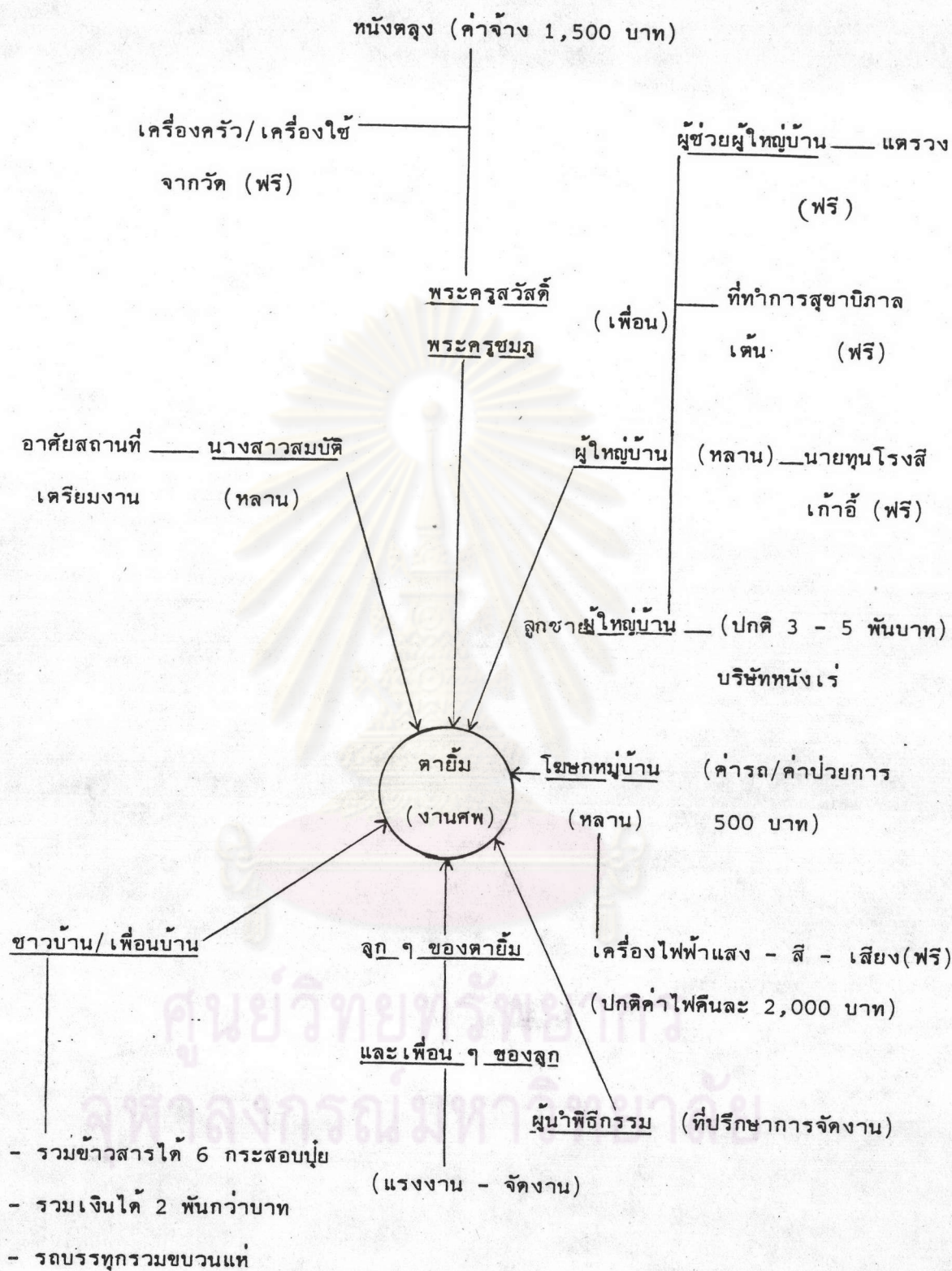
เก็บกระดูกมาให้ ผู้นำพิธีสวดมนต์เป็นภาษาเขมรก่อนนำกระดูกกลับบ้านญาติผู้ตาย สัปเหร่อ ซึ่งเป็นคนจากถิ่นอื่นมาอาศัยที่วัดบ้านปลงยาวบอกว่า "ผมไม่เคยเห็นพิธีแบบนี้เลย ตั้งแต่ผมมาอยู่ที่นี่ ขอรูปให้ผมซักรูปนะ" (ผู้ศึกษานำกล้องถ่ายรูปติดไปด้วย)

เมื่อชุดทั้ง 4 และฤๅษีมาถึงบ้านก็เริ่มทำพิธีโดยทำการไหว้เจ้าที่เจ้าทาง โดยการตั้งศาลเพียงตาขึ้นมาก่อนและมีเครื่องเช่นไหว้ ทั้งนี้เพื่อบอกกล่าวแก่เจ้าที่เจ้าทางว่าจะนำกระดูกของผู้ตายมาไว้ที่บ้านเพื่อให้ลูก ๆ ของเขาบูชา จากนั้นก็ขึ้นเรือนทำพิธีขอรกระดูกจากชุดทั้ง 4 ระหว่างทำพิธีนั้นที่ลานหุงนาคหลังบ้านผู้ตาย ขบวนหนังเร่เริ่มตั้งจอฉายและลำโพงขนาดใหญ่เปิดเพลงเรียกคนมาดูอยู่ตลอดเวลา

วิเคราะห์จากการร่วมสังเวยการณงานศพ

หากลำโพงเพียงลูก ๆ ของตายมีดำเนินการพิธีนี้เองตั้งแต่แรกจนเสร็จสิ้นพิธีงานศพ และพิธีกรรมต่าง ๆ คงจะไม่มีอะไรมากอย่างที่ปรากฏนี้ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่ช่วยสังคมของตายมีและลูก ๆ นั้นได้ขยายวงออกไปมากกว่าที่คิด และด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เองที่ทำให้งานขยับขยายใหญ่โตขึ้นมาโดยที่ลูก ๆ ของตายมีเองเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด แต่ทุกคนเหนื่อยจากแรงกายที่ทุ่มเทลงไปดังปรากฏภาพเหตุการณ์และความเป็นไปดังนี้คือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ชาวนาไร่ที่ดินนั้นไม่ได้ไร้ญาติ/มิตร ดังปรากฏพลังของ ญาติ/มิตรให้เห็นในงานพิธีศพของตายี่ผ่านมาแล้วนั้น ซึ่งพบว่ามี ความเชื่อมโยงสัมพันธ์แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ถึงคนวงนอกซึ่งไม่ได้รู้จักกับตายี่เลยแม้แต่น้อย แต่ถูกดึงเข้ามาร่วมด้วยสิ่งที่เชื่อว่า ความเป็นญาติ/เพื่อน ความคุ้นเคยกันระหว่างบุคคลนั้น ๆ กับญาติพี่น้องของตายี่ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่เรียกว่า "การพึ่งพาในลักษณะต่างตอบแทน" นั่นเอง แม้ส่วนหนึ่งจะมีการจ้างงานด้วยเงินทองบ้างก็ตาม ทั้งนี้ก็โดยการคาดหวังว่า ตนเองจะได้รับการตอบแทนเช่นนั้นบ้างในภายหน้า

ศูนย์วิทยพัชรากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุป : เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจและทางเลือกของชาวนาไรที่ดินในการหารายได้
สำหรับครอบครัว

จากการวิเคราะห์กรณีศึกษาทั้ง 19 ครอบครัวของชาวนาไรที่ดินละเหตุการณ์
อุทธารณณ์ ซึ่งได้นำมาเสนอ ทำให้เราพบว่าเบื้องหลังทางเลือกในการหารายได้สำหรับ
ครอบครัวของชาวนาไรที่ดิน ก็คือ การที่ชาวนาไรที่ดินมีและใช้เงื่อนไขทางสังคมและ
เศรษฐกิจ แต่มี/ใช้ในระดับที่ต่างกันและยังมีข้อจำกัดบางอย่างสำหรับบางครอบครัวด้วย
และเงื่อนไขดังกล่าวนี้ก็ยิ่งแบ่ง เป็นเงื่อนไขเฉพาะบุคคล เฉพาะครอบครัว และเงื่อนไข
ของชุมชนอีกด้วย ซึ่งสามารถหยิบยกมาอธิบายขยายความได้ดังนี้คือ

1. เงื่อนไขทางสังคม

1-1. ตัวชาวนาเองและคนใกล้ชิด

นับจากตัวชาวนาเองและครอบครัว ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญโดยเฉพาะ
ช่วงอายุและวัยของสมาชิกในครอบครัว ครอบครัวชาวนานั้น เป็นหน่วยผลิตและบริโภคอยู่ใน
ตัวและเมื่อชุมชนเข้ามาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดด้วย แล้วบทบาทของครอบครัวซึ่งมีมากขึ้น
กล่าวคือ เป็นทั้งผู้ซื้อและผู้ขาย (ขายผลผลิต/ขายแรงงาน) อีกด้วย ดังนั้นช่วงอายุและวัย
ของสมาชิกจึงมีส่วนสำคัญในการที่จะทำให้หน่วยครอบครัวนี้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเพียงใด
ในการหารายได้มาสู่ครอบครัว นอกจากนั้นจำนวนสมาชิกภาพในครอบครัวก็เป็นส่วนสำคัญด้วย
เพราะหากว่าครอบครัวใดมีจำนวนวัยแรงงานที่จะหารายได้มากเลี้ยงครอบครัวน้อยแต่จำนวน
สมาชิกในวัยที่ยังเป็นภาระอยู่มากกว่า ก็ย่อมจะทำให้เกิดความไม่สมดุลในการผลิตและการ
บริโภคขึ้น แต่ถ้าหากมีจำนวนวัยแรงงานมากแต่ไม่ได้ทำการผลิตก็ย่อมจะเกิดปัญหาเช่นเดียวกัน
ซึ่งประเด็นนี้มีส่วนเกี่ยวข้องไปถึงเงื่อนไขอื่น ๆ ที่จะเอื้ออำนวยเพียงไรในการเปิดโอกาสให้
มีช่องทางหารายได้ นอกจากนั้นยังเกี่ยวข้องกับความสามารถเฉพาะตัวและบุคลิกภาพของ
ชาวนาอีกด้วย

เครือญาติ จากการศึกษานี้พบว่าเมื่อชาวนาเผชิญกับวิกฤตทางเศรษฐกิจ
นั้น ประการแรกชาวนาจะพยายามอย่างที่สุดที่จะช่วยเหลือตัวเองไม่ว่าจะมารับจ้างทั้งใน -

นอกชุมชน หากเข้ากินค่าด้วยกำลังของตัวเอง (กรณีนางเหลื่อม นางดิน เป็นต้น จากนั้น หากสมาชิกในครอบครัวพอที่จะออกทำงานได้ก็จะช่วยเหลือกัน แต่หากว่ายังไม่ดีขึ้นหรือไม่มีสมาชิกในครอบครัวนอกจากลำพังตัวคนเดียว ชาวนาจึงจะหันไปพึ่งเครือญาติ ดังที่ Scott และ Popkin ได้พบจากงานศึกษาไว้⁸ ชาวนาจึงไม่ได้พึ่งพากับสภาพแวดล้อมที่พวกเขา เผชิญอยู่ และเมื่อตกอยู่ในวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ชาวนาจึงจะเลือกพึ่งตนเองและครอบครัว ก่อนเป็นอันดับแรก จากนั้นหากสถานการณ์ยังไม่ดีขึ้น เขาก็จะหันไปหาญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง เป็นลำดับไป ซึ่งจากกรณีศึกษาในชุมชนบ้านคลองนี้ แทบทุกกรณีพบว่าชาวนามีญาติ แต้วง ญาติของแต่ละครอบครัวอาจจะต่างกันไป ซึ่งลักษณะญาติจะมีดังนี้คือ ญาติสนิทโดยสายเลือด คือ พ่อ แม่ และพี่น้องร่วมพ่อแม่เดียวกันกับตัวเอง ญาติสนิทโดยสายเลือดและโดยการแต่งงาน แบ่งเป็นในทางตั้ง ได้แก่ ปู่ ย่า ตา ยาย และหลาน ๆ (ลูก ๆ ของพี่น้องร่วมพ่อแม่เดียวกัน) และในทางขวาง ได้แก่ "เขย" และ "สะใภ้" ที่เข้ามาแต่งงานกับพี่น้องของตัวเอง ญาติสนิท โดยสายเลือดและโดยการแต่งงาน แต่เป็นในทางตั้ง ได้แก่ ทวด (พ่อแม่ของปู่ ย่า ตา ยาย) ซึ่งในชุมชนนี้คนรุ่นนี้ได้เสียชีวิตไปหมดแล้ว และพี่น้องน้องของพ่อแม่ (รวมทั้งภรรยาหรือสามี และลูก ๆ ของเขาด้วย) และเหลน (ลูกของหลาน) และในทางขวาง ได้แก่ พี่น้องของ "เขย" และ "สะใภ้" รวมทั้งลูก ๆ ของเขาด้วย จากกรณีศึกษาเราพบว่าบางครอบครัวมี วงญาติแคบ โดยเฉพาะชาวนาจึงเป็นคนถิ่นอื่นย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนก็จะมีญาติใกล้ชิดเพราะ ฝ่ายสามีหรือฝ่ายภรรยาอยู่ในชุมชนเท่านั้น บางรายพึ่งพากันไม่ได้ต้องออกไปพึ่งญาติฝ่ายตนเอง แต่บางครอบครัวก็มีวงญาติกว้าง ส่วนการให้ความสำคัญแก่ญาติตามลำดับที่ใกล้ชิดจนกระทั่ง ห่างไกลตัวเองนั้นก็ยังมีลักษณะต่างกัน บางครอบครัวให้ความสำคัญกับญาติห่าง ๆ มากกว่า ญาติสนิท ทั้งนี้เป็นเพราะความสัมพันธ์ทางส่วนตัวด้านหนึ่ง และอีกด้านหนึ่งก็คือในการให้ ความช่วยเหลือหรือพึ่งพาระหว่างญาตินั้นบางครั้งญาติสนิทที่ใกล้ชิดตัวเองมากที่สุดแต่พึ่งพากัน ไม่ได้ เนื่องจากฐานะความเป็นอยู่ก็ไม่ดีไปกว่ากัน ต่างฝ่ายต่างมีปัญหาที่อาจจะต้องไปขอ ความช่วยเหลือ/พึ่งพาญาติคนอื่น ดังนั้นนอกจากขนาดของวงญาติที่ชาวนามีอยู่แล้วนั้น ก็ยังมี ฐานะและบทบาททางสังคมเศรษฐกิจของญาติที่ตนพอจะพึ่งพาอาศัยได้อีกด้วย เนื่องจากว่า แม้จะขนาดของวงญาติกว้างขวางเพียงใดก็ตาม แต่หากชาวนาจึงไม่สามารถที่จะขอความช่วยเหลือ หรือพึ่งพาได้ก็อาจทำให้ต้องไปพึ่งพาคนอื่น ๆ ต่อไป แต่ในกรณีศึกษานี้พบว่า ทุกครอบครัว

⁸ ฉลาดชาย รมิตานนท์, "การศึกษาสังคมไทยในแง่สังคมชาวนาจึง : ข้อเสนอเบื้องต้น," วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (เมษายน - กันยายน 2525) : 161 - 215.

ได้ฟังพหุอาศัยญาติสนิทของตนโดยเฉพาะญาติที่ใกล้ชิดที่สุดก็คือ พ่อ แม่ พี่น้องของตนเองอยู่
มาก ดังที่ สนิท สมัครการ⁹ ได้กล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติของคนไทยไว้
ตอนหนึ่งว่า ความเป็นญาติในสังคมไทยมีที่มาสองพวกใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ ญาติที่เกิดขึ้นจาก
สายเลือดหรือโดยทางชีวและญาติที่เกิดขึ้นเพราะการแต่งงาน แต่ปกติเราจะให้ความสำคัญ
สำคัญแก่ญาติสายโลหิตมากกว่าญาติเกี่ยวดองที่เกิดจากการแต่งงาน และลักษณะการพึ่งพา
ก็คือการหยิบยืมเงินทอง ข้าว การอาศัยที่ดินทำกิน การเช่า การขอปรึกษาแนะนำ
ดังกรณีที่ถูกสาวแต่งงานมาอยู่กับสามีแยกครอบครัวจากพ่อแม่ แต่ยังอาศัยเช่านาของพ่อแม่
ทำโดยพ่อแม่คิดค่าเช่านาเป็นข้าว 5 - 10 ถังต่อไร่ บางครั้งมีข้าวไม่พอกินก็ได้หยิบยืมจาก
พ่อแม่ก่อน เป็นต้น แต่ในความสัมพันธ์ดังกล่าวส่วนใหญ่แล้วเป็นส่วนสัมพันธ์ในลักษณะต่าง
ตอบแทนมากกว่า การที่จะหวังผลประโยชน์จากกันแต่ฝ่ายเดียว กล่าวคือ มีลักษณะของการ
ช่วยเหลือที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของน้ำใสใจจริงและความผูกพันในลักษณะของโครงสร้างทาง
ศีลธรรม แต่ก็มีบางกรณีที่ญาติพี่น้องหยิบยืมเงินทองกันโดยคิดดอกเบี้ย 2 - 3 บาทต่อเดือน
แต่ก็ยังอยู่ในลักษณะที่ไม่ต้องถึงขั้นทำสัญญา หรือกำหนดเวลาชำระอย่างแน่นอน ดังนั้นขนาด
ของวงญาติและความแตกต่างทางฐานะ และชั้นทางสังคมของญาติของชาวนาไรที่ดินจึงเป็น
ส่วนสำคัญในการช่วยให้ชาวนามีโอกาสขอความช่วยเหลือได้ ดังกรณี นางลินจู ที่กล่าวว่า
"ที่ผ่านมาได้รับอุปถัมภ์จากญาติ (ญาติฝ่ายแม่) ที่มหาชัยมากที่สุดทีเดียว ตอนนั้นลูกสาวก็ไปช่วยเขา
ขายของ เงินเดือน ๆ ละ 2,000 บาท ทำเงินให้เขามาก อยู่อย่างกับลูกหลานของเขา
เลย คุมกิจการเองด้วย นี่ถ้าแต่งงานก็จะให้กลับมาบ้าน" ดังที่ Kemp¹⁰ อธิบายว่า จุด
สำคัญของระบบเครือญาติของไทยเป็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม "ความเป็นมิตรแท้" ก่อ
ให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่คล้ายกับเป็นญาติกัน ในการปฏิบัติความสัมพันธ์ทางเครือญาติและ
ความสัมพันธ์ทางสังคมจะยึดหยุ่นได้ ถ้ามองอย่างกว้าง ๆ ในโครงข่ายเครือญาติใน 2 - 3
รุ่น ก็จะไม่ประหลาดใจว่าจะมีการเลือกที่จะจัดจำญาติคนใดและจะลืมญาติคนใด อาจสังเกต

⁹ สนิท สมัครการ, ระบบครอบครัวและเครือญาติของไทย, (กรุงเทพมหานคร :
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2518), หน้า 44.

¹⁰ Jeremy H. Kemp, "จากระบบเครือญาติสู่ระบบอุปถัมภ์," วารสารสังคมศาสตร์
19, 1 มีนาคม (2525), หน้า 45 - 56.

ดูได้ว่า "คนรวยและมีอำนาจจะมีญาติมากที่สุด" ความสำเร็จจะได้รับการจดจำขณะที่ความล้มเหลวจะถูกลืมอย่างรวดเร็ว ฉะนั้น ระบบเครือญาติในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ชาวนาได้ใช้เป็นเงื่อนไขในการหาทางออกให้แก่ตนเองและครอบครัว แต่สำหรับบางครอบครัวก็มีข้อจำกัดที่ว่าตนเองมีญาติในวงแคบและญาติก็มีฐานะไม่ต่างอะไรจากตนเองด้วย จึงต้องหันไปพึ่งคนอื่น ๆ

เพื่อนบ้าน/กลุ่มพรรคพวก

จากกรณีศึกษาพบว่า มีหลายกรณีที่ชาวนาหันไปพึ่งพาเพื่อนบ้านทั้งที่มีฐานะดีและที่มีฐานะเท่าเทียมกัน ตนเองในเรื่องต่าง ๆ แต่ส่วนใหญ่เป็นการชักชวนแนะนำจากเพื่อนบ้านเพื่อออกไปหางานทำหรือช่วยเข้ากลุ่ม เช่น กลุ่มช่างก่อสร้าง เป็นต้น กลุ่มนี้ นอกจากจะเป็นกลุ่มเพื่อนแล้ว ก็ยังมีสมาชิกที่เป็นญาติกันด้วย เพื่อนและกลุ่มพรรคพวกนี้ ไม่ได้หวังผลตอบแทนจากกันแต่อย่างใด แต่เป็นการที่จะช่วยเหลือกันเท่าที่จะช่วยได้เพราะฐานะความเป็นอยู่ก็พอ ๆ กัน อย่างเช่น ตนเองได้มีโอกาสออกไปทำงานโรงงานนอกชุมชนไปพักอาศัยที่โรงงาน ก็อยากจะมีเพื่อนทำงานด้วยกันจึงกลับมาชวนเพื่อนบ้านใกล้ ๆ กันไปทำงานด้วย แม้จะหวังว่าจะได้ช่วยส่งข่าวคราวในยามที่ใครเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็ตาม แต่ก็เป็นการช่วยเหลือที่มีหลักพึ่งพาและต่างตอบแทนกันและกันอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งทำให้ต่างฝ่ายต่างอบอุ่นใจที่มีเพื่อนบ้านมาอยู่ใกล้ชิดกัน แต่ก็มีชาวนาบางครอบครัวที่พึ่งพาเพื่อนที่มีฐานะดีกว่าตนเพื่อหวังจะได้รับความช่วยเหลือหยิบยืมเงินทองหรือเช่านา ดังกรณีที่ 1 ของนายศุภชัย ชาวนาเช่าและรับจ้าง ซึ่งฐานะความเป็นอยู่ค่อนข้างดีจนเป็นที่พึ่งของเพื่อนบ้านได้ ชาวนาบางรายมาจ้างรถไถไปช่วยไถนา แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์จ่ายให้ ก็ติดค้างไว้ แล้วให้นำมาจำคินเป็นข้าวเปลือก เป็นต้น ดังนั้นการอาศัย/การชี้แนะจากเพื่อนและกลุ่มพรรคพวกจึงเป็นทางเลือกหนึ่งของชาวนาไรที่ติดขัด แต่ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนในบางกรณีก็มีระดับของการหวังผลตอบแทนจากกันและกันด้วย โดยเฉพาะในเรื่องทางเศรษฐกิจ

พ่อค้า/นายทุน

พ่อค้า/นายทุน นับเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญโดยเฉพาะในหมู่บ้าน แต่กรณีของชาวนาไรที่ติดขัดแล้ว พ่อค้าแม่ค้าตามร้านค้าจึงมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตมากกว่านายทุน/

เจ้าที่ดินในหมู่บ้าน แต่กลุ่มชาวนาเช่าและรับจ้างก็มีความสัมพันธ์กับนายทุน/เจ้าที่ดินอยู่มาก เพราะเหตุที่ยังต้องการเงินมาลงทุนทำนาและขายส่งผลผลิต ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับพ่อค่านายทุนนั้น มีให้เห็นทั้งสองลักษณะคือ (1) ลักษณะของการหวังผลประโยชน์จากกันและกันโดยตรง บางครั้งอยู่ในชั้นเออาร์ดีเอาเปรียบกัน จนชาวบ้านออกปากว่า "เค็ม" แต่ชาวบ้านก็ยังให้ความเกรงใจ แม้การวิพากษ์วิจารณ์ก็อยู่ในชั้นของการซุบซิบนินทาไม่ต้องการให้เกิดความเสียหายแก่นายทุนและตนเอง ซึ่งความสัมพันธ์ของนายทุนรายนี้กับชาวบ้านเข้าลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างหวังประโยชน์จากกันและกัน ดังกรณีของนายทุนเจ้าที่ดินในชุมชนซึ่งเดิมพ่อเป็นเจ้าของโรงเลื่อยไม้ และตนเองแต่งงานกับสามีคนจีนซึ่งเป็นคนต่างถิ่น

(2) ลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันและมีความสัมพันธ์ส่วนตัว เนื่องจากพ่อค้าแม่ค้าตามร้านค้ามีความคุ้นเคยกับชุมชนมานาน โดยเฉพาะเป็นที่พึ่งเรื่องปากท้องของชาวบ้านที่เล่าว่า "เจ้าของร้านค้าเคยจนมาก่อน" เหตุที่ชาวนาต้องพึ่งพานายทุน/พ่อค้าก็ด้วยเหตุที่ตนเองต้องผลิตต้องบริโภคและต้องซื้อและขายนั่นเอง แต่การพึ่งพาอาศัยดังกล่าวก็อยู่ในลักษณะต่างหวังผลประโยชน์จากกันและกัน แต่มีระดับของความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการอยู่ด้วย กล่าวคือมีการใช้คำเรียกชื่อญาติ กับพ่อค้า/นายทุนกันอย่างคุ้นเคย เช่น อาเฮีย อาซ้อ เจ้าแก้ว เจ้า อาเจ็ก ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ Kemp¹¹ ได้อธิบายไว้ว่า การศึกษาเงื่อนไขความสัมพันธ์ของเครือญาติของไทยนั้น มีประเด็นที่ต้องพิจารณาออกเหนือจากการพิจารณาคำเรียกญาติเพื่อค้นหาความสัมพันธ์ เพราะเหตุที่มีการนำเอาคำต่าง ๆ เหล่านี้ไปใช้เรียกกับคนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ญาติด้วย... คำเรียกชื่อญาติเป็นสิ่งที่ซับซ้อนแฝงด้วยคุณธรรมและค่านิยมที่สำคัญบางอย่างมีความหมายทั้งที่มองเห็นได้และมองไม่เห็น เครือญาติและภาษาทางเครือญาตินี้จะสร้างความสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพในสังคมไทย และยิ่งโยงไปถึงความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้ใต้อุปถัมภ์ด้วย

1.2 ความสัมพันธ์ทางสังคม

ระบบอุปถัมภ์

จากความสัมพันธ์ที่ชาวนามีต่อบุคคลรอบข้างดังกล่าวข้างต้นนั้น โดย

¹¹ Ibid., p. 45 - 46.

เฉพาะกับบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่สูงกว่าตนเอง ทั้งนี้โดยหวังที่จะพึ่งพาหรือขอความช่วยเหลืออย่างใดก็ตามได้ก่อให้เกิดระบบการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกันเกิดขึ้น อันเนื่องมาจากความไม่เสมอภาคทั้งในเรื่องทรัพย์สินและฐานะ ไม่ว่าจะในความสัมพันธ์ระหว่างชวานากับเครือญาติ เพื่อน หรือพ่อค้ายาทุนก็ตาม ซึ่งเรียกว่า ระบบอุปถัมภ์ และจากปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ดูจะใกล้เคียงกับคำอธิบายลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ผู้ใ้ต่ออุปถัมภ์ ที่อัมมาร์ สยามวาลา ได้สรุปไว้ว่า

1. เป็นความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว ซึ่งความหมายนี้จะไม่ถูกต้องเสียทีเดียวถ้าจะถือว่ามิ Patron หนึ่งคน สำหรับ Client หลายคน แต่จะถูกต้องเมื่อคำนึงถึงว่าการแลกเปลี่ยนระหว่าง Patron - clientแต่ละคู่เป็นกรณีไป
2. ความสัมพันธ์คงอยู่เป็นเวลานานและใกล้ชิด ในแง่ที่ว่าคู่ที่แลกเปลี่ยนกันนั้นคงฐานะเดิมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งต่างจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อ - ผู้ขายที่เป็นความสัมพันธ์เพียงช่วงสั้น
3. สิ่งของ(และบริการ) ที่แลกเปลี่ยนระหว่างคู่ มีหลากหลายไม่จำเพาะเจาะจง เช่น client ไม่เพียงแต่ทำงานให้เท่านั้น แต่ยังยืมเงิน ลงคะแนนเสียงให้ ขยายผลผลิตสู่ตลาดผ่าน Patron ฯลฯ
4. เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคกัน ทั้งเนื่องจากทรัพย์สินและฐานะที่ไม่เท่าเทียมกันและในแง่ของการแลกเปลี่ยนหรืออย่างใดอย่างหนึ่ง

แต่มิติของความสัมพันธ์ โดยเฉพาะที่พบจากกรณีศึกษานี้มีระดับแตกต่างกันคือ

1. ระบบอุปถัมภ์แบบที่มีลักษณะที่เป็นทางการ เน้นผลประโยชน์มากกว่าความสัมพันธ์ส่วนตัว ซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านมีต่อค้ายาในพื้นที่ซึ่งมีความคุ้นเคยในระดับต่ำ

2. ระบบอุปถัมภ์แบบไม่เป็นทางการ ซึ่งมีแนวโน้มเข้าหาความสัมพันธ์ส่วนตัวและพึ่งพาอาศัยด้วยความคุ้นเคยจนมีการใช้ศัพท์ทางญาติเรียกกัน ได้แก่ ความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านมีต่อพ่อค้า/นายทุนในหมู่บ้านหรือเพื่อนบ้านของเขา

3. ระบบเครือญาติในลักษณะของโครงสร้างทางศีลธรรม ที่มีความผูกพันที่เป็นน้ำใสใจจริง

คังที่ Kemp¹² ได้กล่าวถึงแนวการศึกษาเกี่ยวกับสังคมไทยในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันนี้ โดยเฉพาะในยุคต้นของกลางศตวรรษที่ 19 ว่า ความสัมพันธ์ที่อยู่เกือบสุดขีดด้านหนึ่งเป็นระบบอุปถัมภ์แบบเป็นทางการที่ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ และอีกด้าน(ขั้ว)หนึ่ง จะเป็นระบบเครือญาติในลักษณะของโครงสร้างทางศีลธรรมที่เป็นความผูกพันที่เป็นน้ำใสใจจริง ส่วนระบบอุปถัมภ์แบบไม่เป็นทางการจะอยู่ระหว่างกลางของทั้ง 2 ขั้ว ส่วนที่ว่ามันจะโน้มเข้าไปหาขั้วใดยุ่ที่สถานการณ์เฉพาะ แต่ปกติแล้วจะมีแนวโน้มเข้าหาขั้วของการเป็นญาติ คือ เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวและการพึ่งพาอาศัยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะมีการใช้ศัพท์ทางเครือญาติเรียกขานกัน เพื่อให้ความสัมพันธ์มีลักษณะ เป็นกันเองมากขึ้น ดังนั้น เงื่อนไขทางสังคมในลักษณะการพึ่งพาแบบอุปถัมภ์กันนี้จึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ชาวนาได้ใช้เป็นทางเลือกในการหารายได้สำหรับครอบครัว แต่เนื่องจากว่าสังคมบ้านคลองเป็นสังคมที่ค่อนข้างเปิด (กิ่งเมือง - กิ่งชนบท) จึงพบว่าอิทธิพลของผู้อุปถัมภ์ที่มีต่อผู้รับอุปถัมภ์ มิไม่มากและมีความสัมพันธ์ที่กระจายและซับซ้อนทับกันระหว่างผู้อุปถัมภ์หลาย ๆ คน กับผู้รับอุปถัมภ์จำนวนมาก และมีการย้ายวงไปมา ดังเช่น กรณีของนายประสาน ทองประเสริฐ ซึ่งเข้าไปอยู่ภายใต้อุปถัมภ์ของนายทุนหมู่บ้านเพื่อขายฝากที่ดิน แต่เมื่อตนเองถูกยึดที่ดินไปแล้ว ก็ปรับไปหาร่มเงาอุปถัมภ์ใหม่ของนายทุนที่ดินนอกหมู่บ้าน ซึ่งเข้ามาติดต่อดังภายในชุมชน เนื่องจากบทบาทและฐานะของนายประสานตอบสนองผลประโยชน์ของนายทุนที่ดินได้ด้วยเช่นกัน

¹²Ibid., p. 45 - 56

ความเชื่อและวัฒนธรรมชุมชน

ดังได้กล่าวในบทต้นแล้วว่า ระบบความคิดความเชื่อที่ครอบคลุมทุกชีวิตในชุมชนแห่งนี้ ได้แก่ ความเชื่อในเรื่องพุทธ ผี และพราหมณ์ ซึ่งมีพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปีทั้งที่เป็นพิธีกรรมส่วนตัวและส่วนรวม เหล่านี้เป็นสิ่งที่หล่อหลอมและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน และเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งกลุ่มชนให้ดำรงอยู่ร่วมกันต่อไปได้ ซึ่งมีลักษณะสืบเนื่องยาวนานติดต่อกันมาถึง 3 - 4 ช่วงอายุคนภายในชุมชนแห่งนี้ แม้กับคนรุ่นใหม่หรือรุ่นลูก ๆ ซึ่งเติบโตมาท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจ และการที่กลุ่มคนบางส่วนของชุมชนต้องออกมาเผชิญโชคโดยการหางานทำนอกชุมชนและดำเนินชีวิตส่วนใหญ่อยู่นอกชุมชน แต่ความผูกพัน ความเชื่อถือ การปฏิบัติตามประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนก็ยังมีได้ถูกละทิ้งไปโดยสิ้นเชิง ส่วนอีกด้านหนึ่งของความเชื่อและวัฒนธรรมชุมชนก็คือคำสอน คำชี้แนะตักเตือน ข้อคิดในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติต่อเพื่อนร่วมชุมชน ในฐานะเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การโอบอ้อมอารีแก่ผู้ตกทุกข์ได้ยากเหล่านี้ เป็นสิ่งที่สอดแทรกอยู่ในขั้นตอนของพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนอยู่เสมอ โดยมีพระสงฆ์และผู้นำพิธีกรรมซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านเป็นผู้ชี้แนะสั่งสอน ดังที่ปรากฏจากภาพเหตุการณ์อุทธรณ์งานศพของคุณตายิ้มในการร่วมแรงร่วมใจกันของญาติพี่น้อง เพื่อนร่วมชุมชนเดียวกันในการจัดงานครั้งนั้น

2. เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ

สิ่งที่ชาวนามีอยู่และสิ่งที่คนรอบข้างมีอยู่

ในที่นี้หมายความว่า สิ่งที่เป็นวัตถุ/ไม่ใช่วัตถุ จากกรณีศึกษาพบว่ามีความแตกต่างกันในกลุ่มชาวนาไร่ที่ดินและคนรอบข้างซึ่งชาวนาไร่ที่ดินมีความสัมพันธ์ด้วยในสิ่งที่อาจใช้คำว่า ปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน แรงงาน ทุน การจัดการ (ความสามารถ) และสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ คือ ความสามารถ ความน่าเชื่อถือ บทบาทตำแหน่งที่พอจะเป็นหลักประกันให้กับตนเองได้ "ทุนเดิม" หรือ "ทุนที่สะสมมา" นี้เป็นปัจจัยสำคัญของชาวนาไร่ที่ดิน ความแตกต่างในเรื่องของปริมาณ และคุณภาพของสิ่งเหล่านี้ ย่อมหมายถึง โอกาสของการแสวงหาทางเลือกด้วย ดังเช่น นายกาน มีบ้าน - ที่ดินซึ่งพ่อแม่ยกให้

พร้อมกับควายตัวเมีย 1 ตัว ถ้าหากนายกานเอาควายไปขายตั้งแต่แรกนายกานคงจะลำบากมากกว่านี้ แต่วิถีชีวิตของนายกานก็คือ เลี้ยงและขยายพันธุ์ จนกระทั่งสามารถใช้ควายเป็นทุนในการดำเนินกิจการอื่น ๆ ได้อีก ส่วนนาที่เช่าทำก็เป็นนาของญาติของตน แรงงานก็คือสมาชิกในครอบครัว ก็ออกไปรับจ้างทำงานโดยอาศัยพี่ชายของตนซึ่งไปทำงานอยู่กรุงเทพฯ ชักชวนแนะนำพาไปอาศัยอยู่ด้วย ส่วนตัวนายกานเองก็มีความสามารถในทางช่างไม้และจักสาน ดังนั้นสิ่งที่นายกานมีอยู่และครอบครัวมีอยู่จึงเป็นเงื่อนไขที่นายกานได้ใช้หรือกรณีของนายสำราญ ตนเองนั้นได้อาศัยฐานะตำแหน่งของผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นญาติไปค้าประกันในการเข้าหานายทุนนอกหมู่บ้านมาทำไร่ หรือกรณีการพึ่งพา/การขอความช่วยเหลือจากญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน พ่อค้า/นายทุน ก็ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ชาวนามีอยู่หรือสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่ทั้งสิ้น แต่ที่สำคัญก็คือ ความแตกต่างในการมีและใช้นั้นเองที่ทำให้โอกาสของแต่ละครอบครัวต่างกันออกไป กรณีที่ชัดเจนก็คือ นางดิน แม้ตัวเองจะมีหลาน 2 คนออกไปทำงานในเมือง แต่สภาพที่ค่าจ้างแรงงานถูก แต่ค่าครองชีพในเมืองแพง ทำให้นางไม่สามารถพึ่งพาปัจจัยที่มีอยู่ได้ เนื่องจากมีข้อจำกัดดังกล่าว แต่นางก็ยังพอที่จะอาศัยญาติที่อาศัยอยู่ข้างเคียงกันคอยดูแลช่วยเหลือได้เพราะนางก็อยู่เพียงลำพังเท่านั้น

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจภายใน - นอกชุมชน

เงื่อนไขความสัมพันธ์ทางการผลิตภายในชุมชน ภายใต้ระบบการผลิตเพื่อขายนั้น นอกจากเป็นผลกระทบโดยตรงส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวนาเปลี่ยนสภาพมาเป็นชาวนาไร่ที่ดินแล้ว ยังเป็นผลที่ก่อให้เกิดความแตกต่างทางฐานะและชนชั้นทางสังคมของคนในชุมชนด้วย ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบการพึ่งพาขึ้นในชุมชนระหว่างผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ต่างกัน นอกจากนั้นก็ยังเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเปิดโอกาสและทางเลือกให้กับชาวนาไร่ที่ดินในการออกรับจ้างหารายได้สำหรับครอบครัวทางหนึ่งด้วย

กล่าวคือ เมื่อชาวนาส่วนหนึ่งกลายมาเป็นชาวนาไร่ที่ดินแล้ว โอกาสหรือทางเลือกที่สำคัญในการจะอยู่รอดก็คือ การอาศัยญาติหรือเพื่อนบ้านด้วยการรับจ้าง โดยเฉพาะการรับจ้างทำนาภายในชุมชนและตามหมู่บ้านรอบข้าง ซึ่งระบบเศรษฐกิจแบบค้าขาย

ที่ต้องมีการเร่งผลิต เร่งขาย ทำให้ต้องมีการจ้างแรงงาน เหตุนี้รายได้ที่เป็นตัวเงินจากการรับจ้างจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญของชาวนาไรที่ดินในการนำมาใช้จ่ายในครอบครัวหรือเป็นทุนในการออกหางานนอกหมู่บ้าน ซึ่งครอบครัวชาวนาไรที่ดินบางครอบครัวทั้งไร่นาออกหางานนอกหมู่บ้านเพียงอย่างเดียว โดยมีชีวิตส่วนใหญ่อยู่นอกชุมชนโดยทำงานอยู่ในโรงงานรับจ้างขับรถ โดยเฉพาะตามเมืองใหญ่ ๆ เช่น กรุงเทพฯ จันทบุรี ชลบุรี หรือในตัวเมืองฉะเชิงเทราเองซึ่งเป็นเขตพัฒนาตามแผนพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยเฉพาะในเขตอำเภอแปลงยาวนั้นนับเป็นแหล่งโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปสินค้าเกษตรกรรมสำคัญ เช่น โรงงานสับปรดกระป๋อง โรงสีข้าวขนาดใหญ่ โรงงานอุตสาหกรรมผลิตอุปกรณ์ไฟฟ้า เหล่านี้เป็นแหล่งงานของชาวนาไรที่ดินและชาวนารายย่อย โดยเฉพาะหลังฤดูการทำนา ทุกวันในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - เมษายน จะมีรถบรรทุกจากโรงงานและไร่นาสับปรดมารับการรับ - ส่งข้าวบ้านซึ่งจะไปทำงานถึงหัวบันไดบ้าน โดยคิดค่าจ้างเป็นรายวันและรายสัปดาห์ ลักษณะและประเภทของงานนอกชุมชนนั้นมีตั้งแต่ระดับที่ใช้แต่แรงงานไปจนถึงระดับที่ต้องใช้คุณวุฒิ เช่น การทำงานในโรงงานผลิตอุปกรณ์ไฟฟ้า ดังนั้นโอกาสของการได้งานที่มีรายได้แน่นอนสมควร่าเสมอจึงขึ้นอยู่กับความแตกต่างของฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้านด้วย

3. เงื่อนไขต่าง ๆ

สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ

แต่เดิมมานั้นชุมชนมีสภาพเป็นป่าไม่มีสัตว์ป่า ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพามาตลอดในการเก็บหาของป่าขาย นำไม้มาปลูกสร้างบ้าน แต่เมื่อประชากรเพิ่มขึ้น ที่ทางทำมาหากินก็จำเป็นต้องขยายออกไป ป่ากลายเป็นนา ไม้กลายเป็นซุงและฟืน ต่อมาเมื่อมีพ่อค้าไม้เข้ามา มีระบบการผลิตเพื่อขายเข้ามา ทั้งข้าว - ไม้ ล้วนมีราคา การแข่งขันเพื่อที่จะผลิตก็เพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านนอกจากจะมีอาชีพทำนาแล้ว ว่างจากนั้นก็มารับจ้างพ่อค้าไม้เดือนแลกกับเงิน ป่าไม้ได้ยังประโยชน์ให้กับชาวนามาระยะหนึ่งและเมื่อป่าหมดไป ดินฟ้าอากาศก็เริ่มแปรปรวน การผลิตเริ่มมีปัญหา บางปีได้ผลดี บางปีแล้ง ประกอบกับราคาพืชผลซึ่งขึ้น - ลงไม่แน่นอนเหล่านี้ทำให้เกิดปัญหาแก่ชาวบ้าน เกิดปัญหาหนี้สิน เกิดปัญหาการสูญเสียที่ดิน แรงงานที่เพิ่มสูงขึ้นแต่ไม่มีงานให้ทำต้องเริ่มอพยพออกไปหางานนอกชุมชน

อย่างไรก็ตามอีกด้านหนึ่งนั้นชาวบ้านก็ยังได้อาศัยความสมบูรณ์ทางธรรมชาติในบางฤดูกาล ในการหาอาหารจากธรรมชาติมายังชีพได้ และยังเป็นการประหยัดรายจ่ายอีกทางหนึ่งของ ครอบครัวอีกด้วย

เหตุการณ์ต่าง ๆ

- เหตุการณ์เฉพาะบุคคล ได้แก่ การสูญเสียสมาชิกภายในครอบครัว อุบัติเหตุ การเจ็บไข้ได้ป่วย เหล่านี้เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้วิถีชีวิตของบางครอบครัวเปลี่ยนไป ซึ่งจากกรณีศึกษา พบว่าหลายครอบครัวสูญเสียสมาชิกซึ่งเป็แรงงานและเป็นหลักให้กับครอบครัว ทำให้ผู้เป็นภรรยาต้องต่อสู้ดิ้นรนเพียงลำพัง แต่ด้วยเหตุที่ไม่มีใครที่ไร้ญาติขาดมิตร ดังนั้นจึงต้องชวนขวายเป็นขอความช่วยเหลือหรือพึ่งพากันจนถึงที่สุด นอกจากนั้นการเจ็บไข้ได้ป่วยก็นำไปสู่การเป็นหนี้สินอีกด้วย โดยเฉพาะหากเหตุเกิดแก่ครอบครัวซึ่งมีฐานะความเป็นอยู่ที่ไม่มั่นคง ก็จะต้องก่อหนี้สินขึ้น และเหล่านี้เป็นภาระและผูกพันตนเองและครอบครัวต่อไปจนกว่าจะชวนขวายเป็นหาเงินมาใช้คืนเจ้าหนี้ได้

- เหตุการณ์ชุมชน จากกรณีศึกษาพบว่าเหตุการณ์ชุมชนบางกรณี ช่วยทำให้วิถีชีวิตของครอบครัวบางครอบครัวเปลี่ยนไปได้เช่นกัน ดังกรณีนางแดงอ่อน ซึ่งมีที่ดิน/บ้านอยู่กลางหมู่บ้าน ซึ่งสภาพความเป็นอยู่ขณะนั้นค่อนข้างลำบากมาก แต่เมื่อมีการชุดคลองชลประทานแล้ว นอกจากจะมีผลกระทบให้มีการจ้างแรงงานชาวบ้านบางส่วนแล้ว ก็ยังทำให้นางแดงอ่อนได้ค่าเรือถอนเป็นเงินถึง ๔๐๐๐ บาท ซึ่งนางได้นำไปซื้อที่ดินปลูกบ้านใหม่ และยังมีทุนเพื่อที่จะชวนขวายเป็นงานใหม่อีกด้วย ดังนั้นในส่วนของเหตุการณ์ต่างๆ ภายในชุมชนนั้น บางครั้งบุคคลไม่ได้ตั้งใจที่จะเข้าไปมีส่วนหรือใช้ประโยชน์จากเหตุการณ์ แต่เหตุการณ์ได้ส่งผลกระทบต่อบุคคลได้ด้วยเช่นกัน

ทางเลือกของชาวนาไร้ที่ดินในการหารายได้สำหรับครอบครัว

เมื่อกล่าวถึงทางเลือกของชาวนาไร้ที่ดินนั้น ย่อมมีชัยะไปถึงวิธีการที่ชาวนาตัดสินใจเลือก เพื่อที่จะนำไปสู่เป้าหมายซึ่งก็คือ การหารายได้สำหรับครัวเรือน เพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว จากผลการศึกษาพอที่จะสรุปได้ว่า ชาวนาไร้ที่ดินจะมีทางเลือกมาน้อยเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับกรณีที่เขามีและ/หรือใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจได้มากน้อยเพียงใดด้วย

ซึ่งจากกรณีศึกษาพบว่า ทางเลือกในเบื้องต้นของชาวนาไร่ที่ดินก็คือ การพึ่งตนเองและพึ่งสมาชิกในครอบครัว (ถ้าหากว่ามี) และทุนทรัพย์เดิมของตนเองเท่าที่มีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นบ้าน ที่ดินซึ่งเป็นที่พักบ้าน หรือสินทรัพย์อื่นๆ เหล่านี้เป็นทุนเดิมในการที่ชาวนาจะใช้ และเนื่องจากครอบครัวของชาวนาอยู่ในวงข่ายความสัมพันธ์กับสมาชิกชุมชนทั้งชุมชน ทั้งในด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและทางสังคม ดังนั้นภาพที่ปรากฏให้เห็นในกรณีศึกษาก็คือ การเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวชาวนากับเครือข่าย ทั้งที่ใกล้ชิดและห่างไกล และเพื่อนร่วมชุมชนดังกล่าว

บุคคลที่ชาวนาเข้าไปเกี่ยวข้องกับ	ลักษณะของการพึ่งพา/อาศัย
(๑) เครือญาติ	- เงิน/สิ่งของ/ที่ดิน/ค่าปรึกษา/แนะนำ/
- ญาติโดยสายโลหิต	ชักชวน
- ญาติโดยการแต่งงาน	
- ญาติห่าง ๆ	
(๒) เพื่อนบ้าน	- เงิน/สิ่งของ/ค่าปรึกษา/แนะนำ/ชักชวน
(๓) นายทุน/พ่อค้าใน-นอกชุมชน	- เงิน/สิ่งของ/ที่ดิน

ในกรณีศึกษาพบว่า ชาวนาไร่ที่ดินส่วนใหญ่เลือกที่จะพึ่งพาญาติของตน โดยการหยิบยืมเงินทอง/สิ่งของ เท่าที่ญาติของตนจะให้ได้ แต่เมื่อเงินกำลังที่ญาติจะช่วยได้ เขาก็จะเข้าไปหาเพื่อนบ้านหรือนายทุนตามลำดับ แต่ส่วนใหญ่แล้วชาวนาจะพึ่งพ่อค้าแม่ค้าตามร้านค้ามากกว่าที่จะพึ่งนายทุนเจ้าที่ดิน เนื่องจากตนเองไม่มีหลักประกันที่จะไปกู้หนี้ยืมสินจำนวนมาก ๆ ได้ ส่วนค่าปรึกษาแนะนำ/ชักชวนจากญาติและเพื่อนบ้านนั้น จะนำไปสู่การหางานทำนอกพื้นที่ การออกรับจ้างในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม ซึ่งเหล่านี้ก็คือเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง

ดังนั้น จากการวิเคราะห์ข้อมูลและตรวจสอบสมมติฐานและสรุปผลดังกล่าวข้างต้นนี้ จึงกล่าวได้ว่า สมมติฐานที่ได้ตั้งไว้ในเบื้องต้นนั้นเป็นความจริงที่ว่า "ครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินนั้นมีและ/หรือใช้ เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจ เป็นทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือน และหากครอบครัวใดมีและ/หรือใช้ เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจมาก เพียงใด โอกาสของทางเลือกในการหารายได้ในลักษณะต่าง ๆ ก็จะมีมากขึ้น" และทางเลือกนั้น ๆ ก็ได้้นำรายได้มาสู่

ครอบครัว ทำให้สภาพความเป็นอยู่และฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวดีขึ้น แต่ถ้าหากครอบครัวใดมีแต่ไม่ได้ใช้ หรือมีแต่ใช้ไม่ได้ หรือมีน้อยและใช้ได้น้อยเพียงใด โอกาสของทางเลือกในการหารายได้สำหรับครอบครัวก็จะมีน้อยลงไปด้วย ผลลัพธ์ก็คือ ทำให้สภาพความเป็นอยู่และฐานะของครอบครัวมีความต่างระดับกัน ดังที่ได้เสนอมาข้างต้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย